

TURVALISUSKOMPASS

TURVALISUSE JA JULGEOLEKU TEADUSAJAKIRI

- ✦ Rakenduskõrgkoolide koostöosuundumused peamiste huvigruppidega Eesti, Saksamaa, Soome ja Norra sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide näitel ✦ **Anne Valk, Mairit Kratovitš**
- ✦ Eesti päästemeeskonna juhtide visiõppepõhise hindamise rakendamine ja tulemused ✦ **Stella Polikarpus, Kady Danilas**
- ✦ Poliitõkestus kui kommunikatsioonitehnika äärmuslike sõnumite levitamiseks ✦ **Hannes Parmo**
- ✦ Kohtuekspertiisi aluspõhimõtete uurimine klassikalise teadustöö kvantitatiivsete meetoditega tulirelva padruni omaduste ja kuulile jäävate jälgede seose näitel ✦ **Olger Nõmm, Berit Cavegn**
- ✦ Kas doping on spordi siseasi? ✦ **Remo Perli**
- ✦ Lahendused pikka aega ebaseaduslikult Euroopa Liidus ja Norras viibivate isikute olukorrale ✦ **Eike Luik**
- ✦ Ehitise riskihindamise meetoodika ✦ **Kadi Luht-Kallas, Alar Valge, Helmo Käerdi, Feliks Angelstok, Kärt Reitel**
- ✦ Kehaline aktiivsus ja tervist toetavad tegevused COVID-19 perioodil Sisekaitseakadeemia kogukonna näitel ✦ **Epp Jalakas**
- ✦ Konverents „Terrorism erinevatest vaatenurkadest: põhjused ja tõkestamine rahvusvahelises koostöös“ ✦ **Oksana Belova-Dalton**
- ✦ Konverents „Venemaal toimuvate protsesside mõju naabrite turvalisusele ja julgeolekule“ ✦ **Erkki Koort**
- ✦ Üleilmne teadmiste sõda: strateegilise ettekujutuse kasutamine ebakindluse ja hirmu ohjeldamiseks ✦ **Holger Mölder, Eric Shiraev**

Turvalisuskompass on Sisekaitseakadeemia eestikeelne eelretsenseeritav teadusajakiri.

TOIMETUSKOLLEEGIUM:

Kadi Luht-Kallas, Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, vanemlektor

Viola Mäemurd, Siseministeerium, strateegia- ja arendusosakond,
osakonnajuhtaja

Martin Perling, Kaitsepolitsei, peadirektori asetäitja

Indrek Saar, Sisekaitseakadeemia, finantskolledž, maksunduse ja tolli õppetool,
professor

Raul Savimaa, Politsei- ja Piirivalveamet, arendusosakonna strateegiabüroo innovatsiooni- ja teaduskoostöö grupp, ekspertanalüütik; Tallinna Tehnikaülikool, infotehnoloogia teaduskond, tarkvarateaduse instituut, vanemteadur

Tauno Suurkivi, Päästeamet, peadirektori asetäitja

Peatoimetaja: **Jaanika Puusalu**

Tegevtoimetaja: **Triin Piip**

Kirjastaja: **Lauri Vanamölder**

Keeletoimetaja: **Rereda OÜ**

Makett ja kujundus: **Jan Garshnek**

Trükk: **Trükikoda Paar**

Ajakirjas ilmunud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigusega kaitstud teosed. Toimetusel on õigus artikleid toimetada ja kärpida.

ISSN 2806-1314 (pdf)

Väljaandja: Sisekaitseakadeemia

Kase 61, 12012 Tallinn

www.sisekaitse.ee/kirjastus

SISUKORD

- 1** Eessõna
- 5** Rakenduskõrgkoolide koostöösuundumused peamiste huvigruppidega Eesti, Saksamaa, Soome ja Norra sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide näitel • **Anne Valk, Mairit Kratovitš**
- 31** Eesti päästemeeskonna juhtide visiõppepõhise hindamise rakendamine ja tulemused • **Stella Polikarpus, Kady Danilas**
- 55** Poliitõkestus kui kommunikatsioonitehnika äärmuslike sõnumite levitamiseks • **Hannes Parmo**
- 75** Kohtuekspertiisi aluspõhimõtete uurimine klassikalise teadustöö kvantitatiivsete meetoditega tulirelva padruni omaduste ja kuulile jäävate jälgede seose näitel • **Olger Nõmm, Berit Cavegn**
- 93** Kas doping on spordi siseasi? • **Remo Perli**
- 113** Lahendused pikka aega ebaseaduslikult Euroopa Liidus ja Norras viibivate isikute olukorrale • **Eike Luik**
- 133** Ehitise riskihindamise meetodika • **Kadi Luht-Kallas, Alar Valge, Helmo Käerdi, Feliks Angelstok, Kärt Reitel**
- 147** Kehaline aktiivsus ja tervist toetavad tegevused COVID-19 perioodil Sisekaitseakadeemia kogukonna näitel • **Epp Jalakas**
- 163** Konverents „Terrorism erinevatest vaatenurkadest: põhjused ja tõkestamine rahvusvahelises koostöös“ • **Oksana Belova-Dalton**
- 175** Konverents „Venemaal toimuvate protsesside mõju naabrite turvalisusele ja julgeolekule“ • **Erkki Koort**
- 185** Üleilmne teadmiste sõda: strateegilise ettekujutuse kasutamine ebakindluse ja hirmu ohjeldamiseks • **Holger Mölder, Eric Shiraev**
- 199** Sisekaitseakadeemias 2021. aastal ilmunud teadustööd

EESSÕNA

Hea meel on teile tutvustada Sisekaitseakadeemia siseturvalisuse ja -julgeoleku valdkonna teadusajakirja Turvalisuskompass esimest numbrit. Uue ajakirja loomisel on Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudil kaks eesmärki. Esmalt tahame koondada teadustööd, mida julgeoleku ja turvalisuse teemadel Eestis tehakse, ja suurendada nende nähtavust. Teiseks soovime toetada eestikeelset teadustööd, edendada erialast teaduskeelt ning tuua tehtav teadustöö eri huvigruppidele lähemale.

Siseturvalisus ja -julgeolek on ajakirja mõistes laiad terminid, mis koondavad enda alla kõik ühiskonna ohutut ja turvalist toimimist tagavad protsessid. Elanike füüsilise (ja üha enam ka virtuaalse) turvalisuse ja korra tagamine ning võimaliku ohu ennetamine ning maandamine on riigis kindlate ametite ülesanne. Üldisesse ühiskonna turvalisusesse ning elanike julgeoleku ning heaolu tagamise panustab aga palju suurem hulk eluvaldkondi. Nii hõlmab turvalisus uurimissuundi politseist, vanglateenistustest, tollist, piirivalvest ja päästeteenistusest kuni kriisijuhtimise ja -kommunikatsiooni ning tervishoiuni (sh näiteks tervishoiu töö reguleerimine, elanike vaksineerimine, varustuskindlus, kriisivalmidus).

Turvalisuskompass käsitleb turvalisust uurimisvaldkonnana ning koondab kaastöid, lähtudes valdkonna mitmetahulistest olemustest ning turvalisuse tagamiseks vajalike tahkude eriilmelisusest. Ühest küljest on turvalisuse tagamiseks vaja teaduspõhist ja töökindlat meetodit; teisalt on oluline valdkonna mõtestatud ja jätkusuutlik areng. Turvalisuse valdkonna eriilmelisusest tulenevalt hõlmab ajakirja teemade ring nii korrakaitset, migratsiooni, tuleohutust, korrektsiooni, sisekaitse valdkonna institutsioonide organisatsioonikäitumist ja strateegilist juhtimist, ennetustööd, innovaatilisi (tehnoloogilisi) lahendusi, kriminoloogiat, julgeolekut, põhiseadusliku korra kaitset, vastuluuret, hübriidohte, uusi ohte ja väljakutseid kui ka institutsioonidevahelist koostööd. Teemade loend ei ole aga kindlasti ammendav või lõplik; ühiskondlik ja ka tehnoloogiline areng avardavad ja muudavad uurimisteemade ringi pidevalt.

Toomaks lugejani nii uusi teadustöid kui ka andmaks ülevaadet valdkonnas toimuvatest teadus- ja arendustegevusest, on Turvalisuskompassis esindatud kaht laadi eelretsenseeritud artiklid. Esmalt, ajakirjas on valik originaalseid teadusartikleid, mis tutvustavad autori või autorite uurimistööd. Need on nii empiirilistel kui ka teoreetilistel uuringu-

tel põhinevad turvalisuse- ja julgeolekualaseid artiklid. Teiseks ilmuvad ajakirjas aga ka ülevaateartiklid, mis esitavad koondatud vormis, st peamisi teese ja tulemusi esitades ülevaate tehtud uuringust, projektist või toimunud konverentsist. Lisaks avaldab Turvalisuskompass võimalusel ka tõlkeartikleid. Tõlkeartiklite eesmärk on tuua eestikeelse lugejani temaatilisi ja huvipakkuvaid kaastöid, mis on Eesti teadlastelt mõnes teises keeles varem ilmunud.

Turvalisuskompassi avanumbri esimeses artiklis „**Rakenduskõrgkoolide koostöötingimused peamiste huvigruppidega Eesti, Saksamaa, Soome ja Norra sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide näitel**“ tutvustavad Anne Valk ja Mairit Kratovitš uurimust, mille käigus läbi viidud mitme riigi rakenduskõrgkoolide esindajate intervjuude analüüsist selgus, et vaadeldud riikides eelistatakse (mitteformaalset) koostööd väliste huvigruppidega, valdkonnasiseseid huvigruppe nähakse aga igapäevase juhtimistava osana.

Kady Danilas ja Stella Polikarpus selgitavad teises artiklis „**Eesti päästemeeskonna juhtide visiõppepõhise hindamise rakendamine ja tulemused**“, kuidas Sisekaitseakadeemias Eesti päästemeeskonna juhtide hindamist operatiivtööde tulemusliku juhtimise hindamismetoodikat *Effective Command* alusel rakendati. Artikkel näitab, kuidas hindamise meetod on päästeasutuste esimese tasandi juhtide juhtimisoskuse arendamise ja hindamise meetodina olnud visiõppes edukas ning meetodi rakendamise võimalikkus teistes sisejulgeolekuasutustes vajaks samuti uurimist.

Ajakirja kolmandas artiklis „**Poliitõkestus kui kommunikatsioonitehnika äärmuslike sõnumite levitamiseks**“ rakendab Hannes Parmo multimodaalset diskursuseanalüüsi 2017.–2018. aastatel toimunud immigratsioonivastastel meeleavaldustel kasutatud loosungite sisu analüüsimiseks. Autor hindab, et meeleavaldusel nähtud loosungitel on kasutatud poliitilise tõkestuse (ingl *jamming*) võtteid. Kuna poliitilise tõkestuse on alguse saanud *online*-diskursuses, siis väidab autor plakatite näitel, et *online*-diskursusel on mõju ka üldisele ühiskondlikule sõnumikultuurile.

Olger Nõmm ja Berit Cavegn selgitavad neljandas artiklis „**Kohtuekspertiisi aluspõhimõtete uurimine klassikalise teadustöö kvantitatiivsete meetoditega tulirelva padrundi omaduste ja kuulile jäävate jälgede seose näitel**“ kohtuekspertiisipraktika mõisterrastmistikku, kohtuekspertiisi tulirelvadega seotud teadustööle seatavaid eeldusi ning klassikalisel kvantitatiivsel meetodil põhineva ekspertuuringu võimalikkust. Autorid leiavad, et erialaspetsiifikast hoolimata saab tulirelvaekspertiisi ära kasutada üldisemaid teadusressursse ning peaks paremini rakendama klassikalisi teadustöö meetodeid erialaseks teadustööks.

Artiklis „**Kas doping on spordi siseasi?**“ analüüsib Remo Perli, kas dopingutarbimisele peaks tähelepanu juhtima vaid tippspordis, kui samal ajal mõjutab tegelikult dopingutarbimine nii tipp- kui ka harrastussporti. Artikkel selgitab dopingu laialdast mõju rahva-

tervisele ning toob välja kitsaskohad, mis dopinguinete leviku peatamist pärsivad. Autor hindab teiste riikide kogemusi aluseks võttes seda, kas dopinguinete kasutamine tuleks Eestis kriminaliseerida või mitte.

Ajakirja esimeses ülevaateartiklis „**Lahendused pikka aega ebaseaduslikult Euroopa Liidus ja Norras viibivate isikute olukorrale**“ võtab Eike Luik kokku EL-i riikide ja Norra senised kogemused seadusliku aluseta riigis viibivate inimeste riiki jäämise võimalustest, kui väljasaatmine õiguslikel või praktilistel põhjustel ei õnnestu. Vaadeldakse muuhulgas seda, missugused sotsiaalsed tagatised neile inimestele laienevad. Uuring tuvastas, et vaadeldud EL-i riikide ja Norra puhul on riikide vahel isikute staatuse määramises suuri erinevusi.

Kadi Luht-Kallas, Alar Valge, Helmo Käerdi, Angelstok Feliks ja Kärt Reitel annavad artiklis „**Ehitise riskihindamise metoodika**“ ülevaate 2020. aastal Päästeameti tellitud metoodika toimetamismehhanismist. Uue metoodika puhul hinnatakse esimeses etapis andmebaaside põhjal tulekahjuriski, millele teises etapis lisandub rakendatud kaitsemeetmete, kemikaali- ja tulekahjuohtu ning ohutuskäitumise hindamine. Lõpphinnangu skoori (0 kuni 21) põhjal jagatakse ehitised nelja kategooriasse ning igale kategooriale vastavad kindlad ohutuse parendamise meetmed.

Artiklis „**Kehaline aktiivsus ja tervist toetavad tegevused COVID-19 perioodil Sisekaitseakadeemia kogukonna näitel**“ annab Epp Jalakas ülevaate 2021. aprillis Sisekaitseakadeemias korraldatud liikumisaktiivsuse ja tervisekäitumise uuringust, milles osales 216 õppurit, töötajat, vilistlast või teise sisekaitseasutuse töötajat. Uuringust selgus, et 87% vastanutest hindas oma tervist COVID-19 tõttu kehtinud piirangute perioodil heaks või väga heaks ning aasta varem tehtud küsitlusega võrreldes oli kasvanud nende vastanute osakaal, kes tegelesid spordiga vähemalt ühe tunni nädalas.

Oksana Belova-Dalton teeb oma artiklis „**Konverents „Terrorism eri vaatenurkadest: põhjused ja tõkestamine rahvusvahelises koostöös**““ ülevaate 21. mail 2021 Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudis toimunud terrorismialasest konverentsist. Konverentsi keskne aruteluteema oli terrorismi ja terrorismiohu kasv nii maailma kui ka Eesti kontekstis, sh kasvav oht Eesti elanikele välisriigis. Eksperdid arutlesid nii terrorismi rahastamise uue virtuaalse olemuse, rahvusvahelise koostöö olulisuse, ekstremismi ususisese adresseerimise kui ka ekstremismi märkamiseks vajaliku väljaõppe vajalikkuse üle.

Ülevaateartiklis „**Konverents „Venemaal toimuvate protsesside mõju naabrite turvalisusele ja julgeolekule**““ teeb Erkki Koort kokkuvõtte 4. mail Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi korraldatud konverentsist. Konverentsi eesmärk oli tutvustada Venemaal toimuvaid protsesse Eesti huvigruppidele Venemaa teadlaste sissevaate kaudu sealsesse ühiskonda ning käimasolevatesse protsessidesse. Konverentsi ettekannete põhjal järel-

dab autor, et olgugi et tegemist on suurriigiga, on Venemaal endal sisepoliitilisi probleeme rohkem, kui ta oma välispoliitikaga teistele riikidele tekitab.

Ajakirja tõlkeartiklis „**Üleilmne teadmiste sõda: strateegiliste ettekujutuste kasutamine ebakindluse ja hirmu ohjamiseks**“ pakuvad Holger Mölder ja Erich Shiraev välja, et tulevikusõda põhineb teadmistel, konkureerivatel narratiividel, mitte armeede vastasseisul. Perspektiivseks lahinguväljaks on saamas Internet ning sotsiaalmeediavõrgustikud, millega osavalt vastaseid manipuleeritakse, et killustada nii riigisisene kui ka rahvusvaheline avalik arvamusruum.

Turvalisuskompassi avanumber esitab esindusliku ja mitmekesise valiku siseturvalisuse valdkonna uurimisteemadest. Ajakirja toimetuskolleegiumi eesmärk on ka edaspidi tuua lugejateni võimalikult rikas valik valdkonna teadustöödest ning läbiviidud uuringutest ja projektidest, et igal lugejal oleks võimalus leida ajakirjast uut teadmist teda huvitaval teemal.

RAKENDUSKÕRGKOOLOIDE KOOSTÖÖSUUNDUMUSED PEAMISTE HUVIGRUPPIDEGA EESTI, SAKSAMAA, SOOME JA NORRA SISEJULGEOLEKU VALDKONNA RAKENDUSKÕRGKOOLOIDE NÄITEL

ANNE VALK, MAIRIT KRATOVIŠ

Võtmesõnad: rakenduskõrgharidus, huvigruppide prioriseerimine ja liigitamine, koostöövormid huvigruppidega

Ülevaade. Artikli eesmärk on anda ülevaade valitud riikide sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide huvigruppe ja koostöösundumusi kaardistanud uuringust¹ ning tuvastada koostööd soodustavad ja takistavad tegurid. Kvalitatiivse fenomenograafilise uuringu käigus intervjuerisime Eesti, Saksamaa, Soome ja Norra sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide esindajaid. Uuringu tulemused näitasid, et rakenduskõrgkoolid erinevad ülikoolidest huvigruppide prioriseerimise osas ja eelistavad väliseid huvigruppe. Selgus, et sisemiste huvigruppidega tehtavaid tegevusi käsitletakse igapäevase juhtimispraktika osana, mida ei teadvustata kui huvigruppide teadlikku juhtimist. Koostöö huvigruppidega põhineb peamiselt ühisel huvil ja isiklikel suhetel, formaalsel alusel või subordinatsioonil. Koostööd mõjutavad enim usaldus ja professionaalsus ning rohkem väärtustati mitteformaalset koostööd.

¹ Artikkel põhineb Springeri teadusajakirjas Empirical Research of Vocational Education and Training ilmunud originaalartiklil „We collaborate with everyone, but with some more than others: evidence of stakeholder collaboration among internal security professional higher education institutions“ (Valk & Kratovitš, 2021) ning on käsitletav originaalartikli autorite poolt olulisel määral muudetud ja üldistatud eestikeelse uurinuraportina. Originaalartikkel on litsentsitud Creative Commons Attribution 4.0 rahvusvahelise litsentsi alusel, millega saab tutvuda siin: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>. Algartikkel on kättesaadav <https://rdcu.be/ce0no>.

SISSEJUHATUS

Rakenduskõrgkoolid on muutunud järjest interdistsiplinaarsemaks ning algusaegadel domineerinud töömaailma vajadustele vastamisele lisaks keskendutakse nüüd ka täienduskoolitustele, arendustegevusele ja rakendusuuringutele (Lend, *et al.*, 2014, lk 6). Kuid riigiti võib rakenduskõrgharidus hõlmata väga erinevaid programme ja kvalifikatsioone ning ühel meelel ei olda selles, kas defineerida seda mõistet laiemas või kitsamas tähenduses (Ulicna, *et al.*, 2016, p. 1), mistõttu on valdkonna uurimisväli mitmekesine. Selles artiklis keskendume sisejulgeolekualast haridust pakkuvatele rakenduskõrgkoolidele ning vaatleme nende koostööd huvigruppidega nelja binaarse kõrgharidussüsteemiga riigi, Eesti, Norra, Soome ja Saksamaa näitel. Riikide valikul lähtusime nende edukast ja pikaajalisest kogemusest rakenduskõrghariduse arendamisel ja huvigruppide kaasamisel. Näiteks on Saksamaal huvigrupid ulatuslikult kaasatud kutse- ja koolitussüsteemi arendamisse ning pakuvad õppuritele ametioskuste omandamiseks vajalikku praktikat (Deisinger, 2015, p. 563). Sama võib öelda Soome ja Norra kohta, kellest esimene keskendub rakenduskõrghariduses regionaalsele aspektile (Kettunen, 2015, p. 58) ja teine on vastupidi moodustanud pärast 1994. aastal toimunud kutsealase suunitlusega piirkondlike kolledžite ühendamist riiklikud kolledžid (Musial, 2010, pp. 50–51). Eesti rakenduskõrgkoolidel on samuti tugev side tööandjatega ja koolide loomise ajendiks ongi olnud viimaste vajadus spetsialistide järele, sealjuures järgiti koolide loomisel paljuski Saksamaa ja Soome eeskujuga (Lend, *et al.*, 2014, lk 7–8). Kõigis uuritud riikides on sisejulgeolekualast haridust pakkuvad rakenduskõrgkoolid, mis on spetsialiseerunud näiteks politseinike, piirivalvurite, päästjate, maksu- ja tolliametnike või korrektsiooniametnike väljaõppele.

Uurimisprobleemina püstitasime küsimuse, kes on sisejulgeoleku valdkonnas tegutsevate rakenduskõrgkoolide peamised huvigrupid ning milline on nendega toimuva koostöö olemus ja selle mõjutajad.

Artikkel on jagatud seitsmeks osaks. Pärast sissejuhatust arutleme huvigruppide teooria ja selle piirangute üle, seejärel vaatleme koostöövormide mitmekesisust ja koostööd mõjutavaid tegureid. Edasi selgitame fenomenograafilise uuringu ülesehitust ja läbiviimist ning tutvustame uuringu tulemusi. Seejärel esitame tulemuste arutelu ja kokkuvõtte.

1. HUVIGRUPPIDE PRIORISEERIMINE JA LIIGITAMINE

Huvigruppide teooria looja Edward Freemani (2010, p. 25) sõnul võib huvigrupiks olla mis tahes grupp või indiviid, kes suudab mõjutada konkreetse ettevõtte eesmärkide saavutamist või on ise ettevõtte tegevusega kaasnevast mõjutatud. Samas, klassikaline huvigruppide liigituse alus lähtub nende olulisusest organisatsiooni jaoks ning eristab esmaseid ja teiseseid huvigruppe (Mitchell, *et al.*, 1997, p. 853; Clarkson, 1995, pp. 106–107). Arvatakse, et huvigruppide liigitamisel ja prioriseerimisel tuleks lähtuda konkreetse huvigrupi silmapaistvusest, mis võib avalduda kolme teguri kaudu: kuivõrd on huvigrupil võimu organisatsiooni mõjutada, millised on legitiimsed ehk seadusest tulenevad õigused mõjutamisel ja kui kiireloomulised on huvigrupi vajadused või nõudmised (Mitchell, *et al.*, 1997, pp. 865–867). Nendel teguritel põhineb ka üks esimesi huvigruppide liigitusi, mis eristab varjatud (ingl *latent*), ootavaid (ingl *expectant*) ja otsustavaid (ingl *definitive*) huvigruppe, kelle mõjukus on eespool toodud silmapaistvuse tegurite olemasolust tulenevalt erinev. Näiteks kasutavad varjatud huvigrupid vaid ühte silmapaistvuse tegurit, milleks võivad olla ootamatud kiireloomulised nõudmised, ootavate huvigruppide puhul lisandub ka teine tegur (näiteks seaduslikud õigused) ning otsustavad huvigrupid võivad opereerida kõigi kolme silmapaistvuse teguriga ja lisaks võib neil olla võim oma huvisid läbi suruda. Kõik need huvigrupid jagunevad omakorda mitmeks alaliigiks. (Mitchell, *et al.*, 1997, pp. 872–879)

Uurijad on huvigruppide teooriat rohkesti kritiseerinud ja täiendanud. Peamiselt heidetakse ette normatiivse konteksti puudumist ja vähest praktilist rakendatavust igapäevases juhtimises ja probleemide lahendamises (Goodpaster, 1991, p. 138; Sternberg, 1997, p. 5; Key, 1999, pp. 320–323; Jensen, 2000, pp. 305–306; Orts & Strudler, 2002, pp. 216–217; Friedman & Miles, 2002, p. 17; Parent & Deephouse, 2007, pp. 16–18; Mainardes, *et al.*, 2010, p. 82; Mainardes, *et al.*, 2011, p. 237, 244). Võib märgata, et ootused teooriale on praktilist laadi ja seetõttu on uurijad teooriat edasi arendanud nii lihtsustamise kui ka täpsustamise suunas. Näiteks on püütud algseid mudelid piirata, kuna on selgunud, et esialgne üksikasjalik liigitus ei leidnud täiel määral rakendust ja tegelikult oli vähem neid huvigruppide liike, kes olid tõesti olulised (Parent & Deephouse, 2007, p. 13). Ka oli juhitasandite lõikes erinevaid arusaamu huvigruppide liigitamisest ja kahtluse alla seatakse Mitchell, *et al.* (1997) huvigruppide silmapaistvuse teguritel põhineva mudeli binaarsust. Nimelt leitakse, et kui huvigrupil on võimu, legitiimsust ja kiireloomulisi nõudmisi vähesel määral, siis ei pruugi tingimata olla tegemist olulise huvigrupiga. (Mainardes, *et al.*, 2012, pp. 1866–1867)

Ülikoolides tehtud huvigruppide uuringute tulemusena domineerivad esimese ja peamise huvigrupina üliõpilased (Mainardes, *et al.*, 2010, p. 82; Chapleo & Simms, 2010, p. 16; Slabá, 2015, p. 314). Kuigi analoogseid uuringuid ei ole rakenduskõrgkoolides seni piisavalt tehtud, võib üksikute näidete põhjal eeldada, et rakenduskõrgkoolid juhivad

rohkem koostööst väliste huvigruppidega, ennekõike viimaste majandusliku ja poliitilise mõju tõttu (Bjørkquist, 2009, pp. 187–189, 195–196, 206–208).

Üks varem loodud rakenduskõrgkooli huvigruppide vaheliste suhete raamistik eristab laiemalt kaht tüüpi suhteid huvigruppidega: **vastastikustel huvidel põhinev koostöö ja pidev või perioodiline koostöö**. Esimest tüüpi suhted on selliste huvigruppidega, kelle võim on mitteformaalne, põhineb pigem kompetentsusel ning suhtlemisel lähtutakse vastastikustest huvidest ja usaldusest. Teise suhetüübi puhul sõltutakse huvigruppidest rohkem ja valdavalt formaalse koostöö eesmärk on pigem täita huvigrupi juhiseid või aidada viia ellu huvigrupi seatud eesmärged. Eelnevast lähtuvalt on huvigrupid suhte olemuse põhjal jagatud kolmeks: **(1) vastastikku sõltuvad huvigrupid** (näiteks töötajad või teised kõrgkoolid), kellega koostöösuhetel põhinevad ühistel huvidel, ning **(2) domineerivad huvigrupid** (näiteks valitsusasutused või kliendid) ja **(3) otsustavad huvigrupid** (näiteks valitsev ministeerium), kellega koostöösuhetel on täideviivad. (Valk, 2014, pp. 100–101) Kuna tegemist on sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkooli näitel loodud teoreetilise raamistikuga, võtsime selle aluseks oma uuringu tulemuste analüüsimisel ja uurisime, kuidas see praktikas toimib.

Kokkuvõttes võib öelda, et huvigruppide teooria on mitu üksteist täiendavat lähenemist, mis loovad omamoodi kontseptuaalse mitmekesisuse.

2. KOOSTÖÖVORMID HUVIGRUPPIDEGA

Koostöö huvigruppidega võib olla kas organisatsioonist ja selle eesmärkidest lähtuv või mingi teema keskne, mis mõjutab ühiskonda laiemalt ja võimaldab koostöös lahendada keerulisi probleeme ja ülesandeid. Esimesel juhul on fookuses organisatsiooni huvid ja nende kaitsmine ning sellest lähtuvalt püütakse teha vastastikku kasulikku ja efektiivset koostööd eri huvigruppidega, kes võivad organisatsiooni mõjutada või on selle tegevusest mõjutatud. Teisel juhul ollakse üks paljudest huvigruppidest, kes on keskendunud ühistele aruteludele laiemalt, kogu ühiskonda mõjutava probleemiga tegelemiseks (Roloff, 2008, p. 245). Selles artiklis toetume eeskätt organisatsioonist lähtuvale koostööle, kuid mõõname, et alati ei ole see piir üheselt mõõdetav ja kohati võib organisatsioonist lähtuv koostöö minna üle laiemalt teema keskseks, seda enam, et fookuses on sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolid ja sisejulgeolek laiemalt sõltub paljude valdkonnas tegutsevate organisatsioonide koostööst.

Minnes konkreetselt, võib organisatsiooni suhtlemine huvigruppidega toimuda ühelt poolt proaktiivselt ehk ennetavalt ja teisalt reageerivalt. Ennetava lähenemisviisiga püütakse rahuldada huvigruppide selliseid vajadusi, millest viimased ei ole ise veel teadlikud, samas kui reageerivat lähenemisviisi võib pidada pigem tavapäraseks lähenemiseks, kus

tegeletakse huvigrupi vajadustega nende tekkides (Narver, *et al.*, 2004, p. 335; Casablanco, 2015, p. 21). Sisuliselt on tegemist ühel juhul huvigruppide eest mõtlemisega ja nende vajaduste etteaimamisega ehk siis aktiivsel positsioonil on organisatsioon ise, teisel juhul on juhtpositsioonil huvigrupp konkreetsete huvidega või probleemidega, millele soovitakse lahendust. Mõlemad lähenemised on olulised ja nende kombineerimine aitab ka ülikoolidel saavutada paremaid tulemusi nii kliendirahulolu kui ka üldise maine seisukohalt (Alarcón-del-Amo, *et al.*, 2016, p. 11). Mõnes mõttes tähendab proaktiivne käitumine huvigruppide mugavustsoonist välja toomist (Sulkowski, *et al.*, 2018, p. 227), mis näitab erinevaid võimalusi ja viib koostöö eelduslikult uuele tasandile.

Kõrgkooli ja selle huvigruppide koostöö kõige suuremaks kasuks peetakse positiivset mõju osapoolte teadmistele (Caloghirou, *et al.*, 2001, p. 159). Kõrgkoolil võib koostöö motivatsiooniks olla ressursside saamine teadusuuringute rahastamiseks, uurimistulemuste praktikasse rakendamine või lõpetajatele töökohtade kindlustamine, samas kui koostööpartnerid võivad otsida võimalusi saavutada konkurentsieelist või pääseda juurde võimalikule kvalifitseeritud tööjõule ning kasutada laboreid ja seadmeid (Seppo & Roolaht, 2012, pp. 231–232; 243). Koostöö takistajana tuuakse välja erinevusi eesmärkides (Seppo & Roolaht, 2012, p. 227; 243; Bruneel, *et al.*, 2010, p. 859; Azman, *et al.*, 2018, pp. 92–94) ja kultuuris (Azman, *et al.*, 2018, pp. 91–92; Schlierer, *et al.*, 2012, pp. 49–50; Seppo & Roolaht, 2012, p. 227, 243) ning puudulikku suhtlust (Bruneel, *et al.*, 2010, p. 859; Seppo & Roolaht, 2012, p. 227, 243), samuti huvi või teabe puudumist või partneri võimekuses kahtlemist (Seppo & Roolaht, 2012, p. 227, 243; Azman, *et al.*, 2018, pp. 95–96). Näiteks võidakse arvata, et akadeemilised töötajaid ei ole uute teadmistega kursis, mistõttu kannatab usaldus (Azman, *et al.*, 2018, pp. 95–96).

Koostööbarjääride ületamiseks soovitatakse kõrgkoolidel pidada silmas uuringutulemuste suuremat rakenduslikkust ja tõhusamat teabevahetust (Seppo & Roolaht, 2012, pp. 243–244) ning teadlikku usalduse loomist (Azman, *et al.*, 2018, p. 99; Williamson, *et al.*, 2016, pp. 77–78). Hea võimalus selleks on oma nähtavuse suurendamine, andes laiemale avalikkusele järjepidevalt infot teadusuuringute tulemustest ning pöörates tähelepanu sellele, et esinemised või kirjalikud pöördumised oleksid sihtrühmale arusaadavas keeles ja stiilis (Azman, *et al.*, 2018, p. 100). Enamasti võib see tähendada sõnumi lihtsustamist või näitlikustamist ehk sihtgrupi tasandil suhtlemist. Väidetakse, et koostöö õnnestumisele aitab kaasa varasem positiivne koostöökogemus (Bruneel, *et al.*, 2010, p. 860), mis viitab ühtlasi sellele, et juba koostöö alguses tuleb põhjalikult läbi mõelda oma taotlused ja panna alus usalduslikule suhtele. Kokkuvõttes võib öelda, et suures osas on koostöö ülesehitamine pikaajaline vastastikkuse usalduse loomise protsess.

3. METOODIKA

Uuringus kasutasime fenomenograafilist uurimisviisi, mille abil on võimalik kirjeldada ja analüüsida inimeste kogemusi. Tegemist on teise astme perspektiiviga, mis põhineb sellel, kuidas maailma mõistetakse ja kogetakse, vastukaaluks esimese astme perspektiivile (fenomenoloogiale), mis kirjeldab maailma eri aspekte üldiselt (milline maailm on) (Marton, 1981, pp. 180–181; Barnard, *et al.*, 1999, pp. 213–214). Fenomenograafia eeldab, et iga uuritav näeb mingit fenomeni eri nurga alt ja reaalsust saab tajuda või mõista suhteliselt (Marton, 1981, p. 180; Barnard, *et al.*, 1999, p. 214; Akerlind, 2005, p. 323; Akerlind, 2008, p. 635). Sellest tulenevalt lähtusime eeldusest, et igal huvigruppidega tegeleval isikul võib olla oma arusaam huvigruppide prioriseerimisest ning isiklik kogemus koostööst huvigruppidega, mis annab koondvaates mitmekesise ülevaate sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide ja nende huvigruppide koostööst.

Kasutasime eesmärgipäraselt maksimaalse variatiivsusega valimit (Patton, 2002, pp. 234–235), mis hõlmas 11 valitud rakenduskõrgkoolides huvigruppidega tegelevat võtmeisikut organisatsiooni eri tasanditelt (rektor, vastutavate osakondade juhid, professorid). Uuringus osalesid nelja riigi (Eesti, Soome, Norra, Saksamaa) sisejulgeolekualast haridust pakkuvate rakenduskõrgkoolide esindajad. Riikide puhul olid kriteeriumiks nende erinev suurus (suurriik, keskmine, väikeriik), rakenduskõrgkoolide süsteemi ülesehituse erinev alus (föderaalne vs. riiklik), edukas ja pikaajaline kogemus binaarse haridussüsteemi rakendamisel, sh hariduse pakkumine sisejulgeolekuga seotud erialadel, ning nii konkreetse eriala (politseiteenistus) kesksete koolide olemasolu (meie valimis Saksamaa ja Norra) kui ka laiemapõhjalise sisejulgeolekualase hariduse pakkumine (meie valimis Soome ja Eesti). Kuna soovisime mitmekesisest informatsiooni, siis valisime rakenduskõrgkoolid, mis on eri ministeeriumide haldusalas: Eestis Siseministeerium, Soomes Haridus- ja Kultuuriministeerium, Norras Justiitsministeerium ning Saksamaal Liidumaa Spordi- ja Siseministeerium.

Uuringu valimit kavandades kaalusime põhjalikult, kuidas saada võimalikult rikkalikku informatsiooni, ning kasutasime selleks ahelprintsipi (ingl *chain sampling principle*) (Patton, 2002, p. 237), mis tähendab, et eesmärgistatud valimi kokkupanemisel läbisime mitu etappi ja igas etapis analüüsisime, kas ja kuidas toetab valim uuringu eesmärki. Esimeses etapis lõime esialgsed valikukriteeriumid, mille alusel valisime välja riigid. Pärast seda võtsime ühendust ühe rakenduskõrgkooliga, kus olid isiklikud kontaktid, selgitasime uurimuse sisu ja palusime abi teiste riikide sisejulgeolekualast rakenduskõrgharidust pakkuvate koolide leidmisel. Pärast kontaktide saamist valisime välja koolid, võtsime ühendust nende välissuheteosakonnaga ning palusime abi sobivate intervjueeritavate leidmisel, kes tegelevad kõige enam huvigruppidega ja oleksid mitmekesisema materjali saamise huvides võimaluse korral eri tasanditelt või struktuuridest (juht, õpetav üksus, administratiivüksus). Kontaktisikud suhtlesid omakorda organisatsiooni sees eri üksustega, mille

tulemusena tekkis lõplik valim. Sellist ahela põhimõtet kasutati seetõttu, et uurijatel polnud võimalik ebapiisava välise info põhjal otsuseid teha ja oluline oli, et valimisse satuksid seatud kriteeriumitele vastavad inimesed.

Poolstruktureeritud süvaintervjuid viisime läbi kümne inimesega, sealhulgas kolm intervjuud eesti keeles näost näkku suheldes ja seitse intervjuud inglise keeles Skype'i rakendust kasutades, ühe inimesega kasutasime kvalitatiivset kirjalikku küsitlust inglise keeles. Kuna tegemist oli kvalitatiivse poolstruktureeritud intervjuuga, siis olid küsimused üldiseks raamiks ja intervjuueeritavad said vabalt koostööst rääkida, vajaduse korral olid abiks toetavad küsimused (Yin, 2011, pp. 136–137). Uuringus osalemine oli anonüümne ja sel põhjusel ei avalda me riikide intervjuueeritavate ametikohti. Tsitaatide initsiaalid on seotud riigiga (E – Eesti, N – Norra, G – Saksamaa, F – Soome).

Arvestades fenomenograafilist lähenemist, palusime vastajatel kirjeldada oma kogemust ja arusaama neljas suuremas teemas, mis olid järgmised:

1. Kes on peamised huvigrupid ja kuidas nad jagunevad?
2. Millel põhineb koostöösuhe?
3. Millised on peamised koostöövormid ja põhimõtted?
4. Millised on koostööd positiivselt ja negatiivselt mõjutavad tegurid?

Intervjuud transkribeerisime ja tekstid kodeerisime programmi NVivo11 abil. Analüüsi-meetodina kasutasime kvalitatiivset tekstianalüüsi (Hsieh & Shannon, 2005, pp. 1279–1281) ning *induktiivse ja deduktiivse* kodeerimise kombineerimist (Hennink, *et al.*, 2011, pp. 218–220, 220–225; Bazeley & Jackson, 2013, pp. 76–106). Teksti analüüsimisel tugisime Larsson & Holmström (2007, p. 57) näitele, mille kohaselt lugesime transkriptsioone mitu korda, märkisime andmestikus ära uuritavate aspektide mõistmise viise ja intervjuueeritavate kogemusi näitavad tähendusüksused, grupeerisime need ning lõime põhi- ja alamkategoriid koos vastavate koodidega.

Esmalt kaardistasime ja prioriseerisime huvigrupid, mille alusel moodustus 1. põhi-kategooria – sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide huvigrupid –, mis jagunes omakorda kolmeks alamkategoriaiks: esmased huvigrupid I ja II ning teised huvigrupid, pärast seda keskendusime edasisel kategoriseerimisel ainult esmastele huvigruppidele I. Põhikategoriid 2–5 käsitlevad seega koostöö olemust ja vorme peamiste huvigruppidega I ning koostööd mõjutavaid tegureid (vt tabel 1).

Rõhutame, et uuringu eesmärk ei olnud riikide võrdlemine, vaid üldiste mustrite ja huvitavate näidete otsimine (Patton, 2002, pp. 234–235). Tulemusi kodeerides ja analüüsidest võib järeldada, et valim oli piisav, sest andmestik sisaldas rikkalikku teavet, kuid samas tekkis ka saturatsioon ehk info küllastumus (Saunders, *et al.*, pp. 1896–1897), mis viitas

kindlate mustrite olemasolule. See omakorda lubas eeldada, et saadud andmeid on võimalik kvalitatiivselt üldistada.

4. UURINGU TULEMUSED

4.1. Kategooria 1: sisekaitseliste rakenduskõrgkoolide huvigrupid

Kuigi uuringus osalejad mainisid paljusid huvigruppe, siis intervjuu käigus räägiti peamiselt nendest, keda peeti kõige olulisemaks ja kellega praktikas rohkem tegeletakse. Kodeerimise käigus eristusid selgelt kolm kõige olulisemat huvigruppi, kelleks olid (1) tööandjad ja nende regionaalsed allasutused, (2) ministriumid, kelle alluvuses ollakse, ning (3) teised kõrgkoolid.

Tudengeid ja selle huvigrupi alaliike (vilistlased, sisseastujad) ning samuti töötajaid küll mainiti intervjuude jooksul kui olulisi huvigruppe, kuid sisuliselt räägiti koostööst nendega vähe. Seetõttu moodustasime esmaste huvigruppide puhul kaks alamkategooriat, kus esimeses olid arvukselt kõige enam olulisteks nimetatud ja sisuliselt kõige enam käsitletud huvigrupid (esmased huvigrupid I) ja teises nii arvukselt kui ka sisuliselt esimestest vähem käsitletud huvigrupid (esmased huvigrupid II). Teiseste huvigruppidega kategoriseerisime huvigrupid, keda nimetati ja käsitleti kõige vähem (tabel 1, kategooria 1). Tulemustest nähtub, et sisekaitselised rakenduskõrgkoolid peavad väliseid huvigruppe olulisemateks kui sisemisi, kuna peamiste huvigruppide esimeses alamkategoorias paiknevad ainult välised huvigrupid.

Kuna uuringu eesmärk oli selgitada välja koostöövormid peamiste ehk esmaste huvigruppidega, moodustasime järgmised neli kategooriat esmaste huvigruppide I põhisel (tabel 1, kategooriad 2–5).

Tabel 1. Koostöö huvigruppidega (Valk & Kratovitš, 2021, pp. 13–14, autorite tõlgitud)

Kategooriad	Alamkategooriad ja koodid
Kategooria 1: SISEJULGEOLEKU VALDKONNA RAKEN- DUSKÕRGGKOOLOIDE HUVIGRUPID	Alamkategooria 1.1: ESMASED HUVIGRUPID I Koodid: 1.1.1 Tööandjad ja nende regionaalsed allasutused 1.1.2 Ministeeriumid, kelle alluvuses ollakse 1.1.3 Teised kõrgkoolid Alamkategooria 1.2: ESMASED HUVIGRUPID II Koodid: 1.2.1 Tudengid 1.2.2 Töötajad 1.2.3 Teised ministeeriumid 1.2.4 Vilistlased 1.2.5 Sisseastujad Alamkategooria 1.3: TEISESED HUVIGRUPID Koodid: 1.3.1 Ühiskond 1.3.2 Teised Euroopa institutsioonid 1.3.3 Muud riigiasutused 1.3.4 Ametiühingud 1.3.5 Gümnaasiumid 1.3.6 Komisjonid ja nõukogud 1.3.7 Ajakirjandus 1.3.8 Poliitikud 1.3.9 Teised riiklikud koolituskeskused 1.3.10 IT-teenuste pakkujad 1.3.11 Kohalikud omavalitsused
Kategooria 2: KOOSTÖÖ TÖÖANDJATE JA NENDE REGIONAALSETE ALLASUTUSTEGA	Alamkategooria 2.1: ÜHISEL HUVIL PÕHINEV MITTEFORMAALNE KOOSTÖÖ Koodid: 2.1.1 Võrgustikud 2.1.2 Isiklikud kontaktid 2.1.3 Ühine marketing (mainekujundus) 2.1.4 Rakenduskõrgkool kui vahendaja huvigrupi vajaduste täpsustamisel 2.1.5 Ühine teadus- ja arendustöö Alamkategooria 2.2: FORMAALNE KOOSTÖÖ Koodid: 2.2.1 Regulaarsed koosolekud ja visiidid 2.2.2 Ametlik kirjavahetus 2.2.3 Ametlikud võrgustikud 2.2.4 Tagasisidesüsteem 2.2.5 Koostööõnukogud

Kategooriad	Alamkategooriad ja koodid
Kategooria 3: KOOSTÖÖ JUHTIVATE MINISTEERIUMIDEGA	<p>Alamkategooria 3.1: SUBORDINATSIOONIL PÕHINEV FORMAALNE KOOSTÖÖ</p> <p>Koodid:</p> <ul style="list-style-type: none"> 3.1.1 Huvigrupi domineerimine ja suunised 3.1.2 Kauplemine <p>Alamkategooria 3.2: MITTEFORMAALNE KOOSTÖÖ</p> <p>Kood:</p> <ul style="list-style-type: none"> 3.2.1 Isiklikud suhted
Kategooria 4: KOOSTÖÖ TEISTE KÕRGKOOLIDEGA	<p>Alamkategooria 4.1: ÜHISEL HUVIL PÕHINEV MITTEFORMAALNE KOOSTÖÖ</p> <p>Koodid:</p> <ul style="list-style-type: none"> 4.1.1 Konkurents ja sellega toimetulek 4.1.2 Ühisprojektid 4.1.3 Võrgustikud
Kategooria 5: KOOSTÖÖD MÕJUTAVAD TEGURID	<p>Alamkategooria 5.1: KOOSTÖÖD POSITIIVSELT MÕJUTAVAD TEGURID</p> <p>Koodid:</p> <ul style="list-style-type: none"> 5.1.1 Ühine huvi 5.1.2 Isiksuse roll 5.1.3 Organisatsioonikultuur 5.1.4 Kaasamine 5.1.5 Usalduse loomine <p>Alamkategooria 5.2: KOOSTÖÖD NEGATIIVSELT MÕJUTAVAD TEGURID</p> <p>Koodid:</p> <ul style="list-style-type: none"> 5.2.1 Konflikt 5.2.2 Konkurents 5.2.3 Manipulatsioon 5.2.4 Range hierarhia 5.2.5 Domineerimine

4.2. Kategooria 2: koostöö tööandjatega ja nende regionaalsete allasutustega.

Siin kategoorias moodustus kaks alamkategooriat, mis jaotavad koostöö mitteformaalseks ja formaalseks.

4.2.1. Alamkategooria 2.1. Ühisel huvil põhinev mitteformaalne koostöö

Kõigis rakenduskõrgkoolides on kõrgkooli ja tööandjate kui ühe olulisema huvigrupi vahel välja arendatud **võrgustikud (kood 2.1.1)**, kuhu on kaasatud mitmed osapooled. Võrgustikupõhiselt suheldakse kindlate koostööpartneritega järjepidevalt ja erinevatel viisidel (telefonitsi, silmast silma kohtumistel, videokoosolekutel, e-kirjade teel jne), suhtlemine on vajaduspõhine ja seda ei reguleerita. Koostöö on seotud suure osas **isiklike kontaktidega (kood 2.1.2)** ehk inimeste sõprustunde ja usaldusega, mis tähendab, et ennekõike toimub koostöö mitteformaalselt ja on seotud konkreetsete inimestega, kellega isiklikult lävitakse. Sageli on partnerlusel põhinevad koostöövormid tekkinud varasemate töösuhete põhjal ning koostööpartnereid tuntakse juba aastaid, mistõttu ollakse harjunud üksteisega regulaarselt suhtlema ja infot jagama.

“Hästi palju mõjutavad isiklikud suhted, isiklik klapp ... see on midagi, mis mõne inimesega on ... istud maha ja räägid nagu oleks kogu aeg teda teadnud ja tundnud ... teise inimesega on kontkurgus ...” (E3)

“Kui tekib vajadus, annaksin endast kõik, et neid aidata, sest meie võrgustikus on inimeste vahel tugevad isiklikud sidemed.” (N2)

Rakenduskõrgkoolid ja ametkonnad leiavad, et nende maine on omavahel seotud. Näiteks kui ühikond usaldab politseid, soovib enam kandidaate rakenduskõrgkooli õppima tulla, või kui kooli peetakse hea ja praktilise hariduse pakkujaks, siis saab tööandja piisavalt vajalikku järelkasvu. **Ühise mainekujundusega (kood 2.1.3)** seoses suheldakse tihedalt ja mitteformaalselt, kasutatakse mitmesuguseid mõjutamisvahendeid sõnumite edastamiseks jms.

„Me mõtleme alati ette, mida öelda ja kuidas me ennast esitleme, millised on meie peamised sõnumid. See on justkui nagu sa õppejõuna valmistaksid loenguks ette.“ (N1)

„Hakkasime tegema ühtset kampaaniat ja töötasime koos välja ühtsed põhimõtted ja leppisime kokku tööjaotuse: akadeemia reklaamib õppimisvõimalusi, asutused karjäärivõimalusi. Tegime väga hästi selgeks, kes mille eest vastutab. Tegime ühtsed materjalid ja kui siis asutus läks välja ja jagas neid ... siis ta ju reklaamis kogu akadeemiat ka. Püüdsime jõuda selleni, et me ei ole üksteise konkurendid, vaid me turundame terviklikult.“ (E3)

Huvitava aspektina selgus **rakenduskõrgkooli vahendaja roll huvigruppide vajaduste täpsustamisel (kood 2.1.4)**. See võib näiteks toimuda **üldisemas võtmes** ehk akadeemi-

lise maailma ja igapäevaste praktikate **ühendamise** kaudu, milles rakenduskõrgkoolil on ühendav roll.

„Meie missiooniks on ehitada sild politseivaldkonna teaduse ja praktika vahel.“ (G0)

Vahendamine võib toimuda ka konkreetsete teenuste kirjeldamise kaudu. Näiteks kui politseiametnikud ei suuda IT-spetsialistidele selgelt öelda, missugust platvormi või teenust neil vaja on, siis saab rakenduskõrgkool appi tulla ja võtta endale toodete või teenuste arendamise vajaduste täpsustamise ülesande.

„Üsna sageli ei mõista praktikud ja erasektori partnerid teineteist ja siis peab keegi neid vahendama. Akadeemiline pool saab aidata välja selgitada, mis teenuseid politsei täpselt vajab, et seejärel edastada see arusaam erasektorile, kes seda välja töötama hakkab ... meil on sageli suurem piilt ja seetõttu on erasektoril kergem selle alusel teenust välja töötada.“ (F2)

Vajaduste täpsustamine võib toimuda ka haridusteenuse kontekstis, kuna mõnikord ei oska tööandja täpselt öelda, milliste oskustega töötajat vajatakse näiteks viie või kümne aasta pärast. Sellisel juhul on rakenduskõrgkooli ülesanne seda visiooni pakkuda.

„Tegelikult on kooli roll tõlkida huvigrupi vajadus haridusteenuse konteksti. Seetõttu on esmane asi see, et kui asutused ei oska väljendada, mida nad tahavad, siis meie roll on eelkõige aidata neil oma ootusi tõlkida. Kõige tähtsam on kokku leppida, milliseks haridusteenus saab, sest haridusprotsess ise on pikk.“ (E1)

Huvigrupi esindajate kaasamine ühisesse **teadus- ja arendustöösse (kood 2.1.5)** toimub pidevalt, näiteks tehakse koos projekte, kirjutatakse teadusartikleid, korraldatakse ühiseid seminare ja konverentse.

„Ühisprojektidesse kaasame nii, et ... tavaliselt sa kohtud nendega kas mingil konverentsil, seminaril või üritusel, tutvud ja leiad ühise teema. Pärast helistad neile ja tutvustad, millised projektitaotlused on töös ... näiteks kui tegemist on politseiga, siis me räägime neile, kuidas nad projektist kasu saaksid, ja küsime, et kas nad ka sooviksid osaleda /.../ See on üks võimalus – te kohtute, räägite ja leiate ühise huvi.“ (F1)

„Meil on olnud väga kiire politseiuuringute areng ja nüüd võtab üha rohkem õppejõude osa teadustöödest, mida finantseerivad politsei, ministeerium ja ka teised. Huvigrupid on üha rohkem huvitatud uuringu tulemustest võrreldes varasemaga.“ (N3)

Kokkuvõttes iseloomustab ühisel huvil põhinevat mitteformaalset koostööd professionaalsus, vastastikune huvi, praktilisus, usaldusväärsus, toetav suhtumine ja kaasamine.

4.2.2. Alamkategoria 2.2. *Formaalne koostöö*

Formaalne ehk ametlik koostöö on mitmetasandiline ning põhineb regulaarsetel koosolekutel ja kohtumistel, ametlikul kirjavahetusel ja võrgustikutööl. Ametliku koostöö

osana väärib esile tõstmist kaks peamist koostöövormi. Esiteks hästi toimiv **tagasiside-süsteem (kood 2.2.4)**, mis on formaalne tegevuspraktika ja hõlmab näiteks koolilõpetajate tagasisidet koolile pärast lõpetamist ja mõnda aega politseiametnikuna töötamist, kui on omandatud esmane töökogemus. See tagasiside annab koolile infot selle kohta, kuidas on omandatud teadmised aidanud ametis hakkama saada. Samuti annavad koolile tagasisidet politseiasutused, kelle juures on lõpetajad tööle asunud. Üldjuhul kommunikeeritakse, kas midagi peab muutma ja kas õpe on ajakohane. Korraldatakse nii suulisi tagasisideseminare kui ka tehakse kirjalikke küsitlusi. Tulemustest informeeritakse ka kooli akadeemilisi töötajaid, kes saavad näiteks infot, kas on vajalik suurendada või vähendada teoreetilise või praktilise töö osakaalu.

„Küsimise kooli lõpetajatelt tagasisidet kolm aastat pärast lõpetamist. Küsimise ka nende juhtidelt samu küsimusi. Vahel nad tunnevad, et meie haridus on liiga akadeemiline. Ma ei nõustu sellega, aga nii nad tunnevad. Aga neil on vaja ka teoreetilisi teadmisi sotsioloogiast, kriminoloogiast jne, mitte ainult praktilisi harjutusi.“ (N1)

Tagasisidet kooli tegevusele saadakse ka praktikakorralduse kaudu. Ühel juhul viidi läbi laiaulatuslik projekt, kus küsitleti kõiki praktikakorralduse osapooli, et saada terviklik tagasiside ametite ja rakenduskõrgkooli suhtlusest.

„Tahtsin arendada suulist ja kirjalikku tagasisidekultuuri, eriti tagasiside andmise kultuuri /.../ Ma nägin ära kõik 380 praktikajuhendajat, rääkisin nendega, sain tervikliku ülevaate.“ (E2)

Teiseks näiteks on formaalne suhtlemine **koostöökodades ja nõukogudes (2.2.5)**, kuna kõigil rakenduskõrgkoolidel on huvigruppide esindajatest koosnevad nõukogud, kus arutatakse kooliga seotud küsimusi. Nõukogu olemasolu tuleneb seadusest ning on üks ametlik hoob kooli ja huvigruppide koostöö toimimiseks. Selle koostöövormi juures oli huvitav ühe kõrgkooli (Saksamaa) teadlik taktika, millega püüti arvukaid huvigruppe omavahel ühendada just koostöökodade töö kaudu, selle asemel et üksikute huvigruppidega eraldi tegeleda.

“Nõukogud on need, kus me püüame integreerida huvigruppide huve tervikuks, ja need on töötavad nõukogud, mitte lihtsalt ainult formaalselt koos käivad kogud.” (G1)

Suhtlemine nõukogudes on intervjueeritavate (G1, G2, G0) sõnul sisuline ning kui huvigruppide vahel tekivad erimeelsused, moodustatakse väiksem töögrupp, kes püüab jõuda konsensuseni, töötab lahendused välja ja tutvustab neid seejärel suurele ringile.

4.3. Kategooria 3: koostöö juhtivate ministriumidega

Ministriumidega tehakse nii formaalset kui ka mitteformaalset koostööd, kuid erinevalt tööandjatega tehtavast koostööst on siin suurem rõhk formaalsel koostööl.

4.3.1. Alamkategoria 3.1 Subordinatsioonil põhinev formaalne koostöö

Valitud sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolid paiknevad Siseministeeriumi ning Spordi- ja Siseministeeriumi (vastavalt Eesti ja Saksamaa), Justiitsministeeriumi (Norra) ja Haridus- ja Kultuuriministeeriumi (Soome) alluvuses ning hierarhilised võimusuhted toovad koostöösuhetes kohati kaasa ambivalentsust. Ühelt poolt on tegemist otsustava huvigrupi poolse **domineeriva võimusuhtega (kood 3.1.1)**, kuna ministeerium on ametlikult kooli omanik, kes määrab eelarvelised ressursid ja teeb järelevalvet.

“Tavaliselt on ministeeriumi jaoks oluline raha. Aga meie jaoks ei ole kõik ainult raha, vaid meil on reaalsed vajadused. Õnneks nad kuulavad meid, sest nad ei ole eksperdid hariduse valdkonnas. Aga nad ütlevad, et ok, kui te nii ütlete, siis me usume, aga võib-olla siiski otsime teise arvamuse veel.” (G2)

“Üsna rigiidse riigistruktuuri raames ... see on üldteada ja kohati ka paratamatu ... on meie ülesanne pigem kohandada ja kindlustada parim võimalik koostöö.” (G0)

Mõnikord kohtleb ministeerium kõrgkooli sarnaselt ametitega, andes korraldusi ja püüdes reguleerida teadus- ja arendustegevuse suundi, ehkki koolis kui haridusasutuses peaksid kehtima akadeemilise vabaduse reeglid.

„Meil on olnud erimeelsusi teadusuuringute osas. Me ütleme, et ok, me uurime seda, aga me peame olema vabad tulemuste osas ja me peame saama neid ka avaldada. Nad ei saa meile ette öelda, millised tulemused peavad olema või et nad ei ole nõus uuringu tulemuste avaldamisega, kui need ei vasta ootustele.“ (N3)

Teisalt kirjeldavad ambivalentset suhet ministeeriumiga ressursside **väljakauplemise (kood 3.1.2)** taktikad, mida kõrgkoolid aeg-ajalt kasutavad, et vajalikke ressursse saada.

„Kui sa tahad ministeeriumi toetust, pead veenma neid inimesi, kes otsustavad /.../ kui vajalikel inimestel ei ole veendumust, siis võtab kogu protsess väga kaua aega ja võib-olla see ei olegi edukas, sest ... neil on mõnikord erinevad vaated, erinevad kriteeriumid ja sa pead selgeks saama, mis nende jaoks oluline on. /.../“ (G2)

„Üldjuhul sa ministeeriumiga ei vaidle – kui nad on otsusele jõudnud, siis me viime nende otsused ellu. Küll aga saab oma plaane enne selgitada ja me teeme seda hästi palju.“ (N3)

Koostöö aktiivsus oleneb paljuski ministeeriumi ametnikest. Näiteks sõltuvalt ministeeriumi personalipoliitikast koostöö kas tiheneb või vaibub ja kool ei saa seda omalt poolt palju mõjutada, kuid siiski aitab suhteid arendada kaasamine, hierarhiliste suhete aktiveerimine ja vastastikune austus.

„Ministeeriumi ametnikud töötavad sageli küsimustega, milles neil ei ole väljaõpet. Seega me kutsume neid kokkusaamistele ja tutvustame neile vajalikke teemasid ... nad kuulavad meid ja vaatavad meid kui eksperte.“ (N1)

4.3.2. Alamkategoria 3.2. Mitteformaalne koostöö

Mitteformaalse koostöö puhul ministeeriumiga **võib täheldada** kaht aspekti. Esiteks, mitteametlikku koostööd soodustavad varasemad suhted ja eelnev töökogemus ministeeriumis. Teine aspekt, mis uuringust välja tuli, viitas koostöökultuuri muutumisele: tunnetatakse, et mingil määral on koostöökultuur minemas üle domineerimiselt partnerlusele, teineteise kompetentsi austatakse ja väärtustatakse. See oleneb sageli sellest, kes omavahel suhtlevad ja milline on olnud varasem koostöökogemus, samuti konkreetsete koostööpartnerite isikuumadustest.

„Küll aga see võimuhierarhia, mida on märgata, on paremaks läinud – ministeerium ise kutsub akadeemia eksperte tööruhmadesse arvamust avaldama ja ekspertiisi näitama.“ (E1)

„Nad austavad meid, nad küsivad meilt informatsiooni ja arvestavad meiega.“ (N2)

Kokkuvõttes võib järeldada, et koostöösuhetes ministeeriumiga on ministeerium võimupositsioonil otsustaja, kuid olenevalt olukorrast ja isikutest on ka rakenduskõrgkoolidel võimalik oma kogemusega võrdne partner olla.

4.4. Kategooria 4: koostöö teiste kõrgkoolidega

Teiste kõrgkoolidega tehakse *üldjuhul* mitteformaalset koostööd, mis põhineb vastastikustel huvidel.

4.4.1. Alamkategoria 4.1. Ühisel huvil põhinev mitteformaalne koostöö

Teisi kõrgkooli nähti huvigrupina kõige eripalgelisemalt ja selle tulemusena moodustus **kood 4.1.1 konkurents ja sellega toimetulek**. Ohtlikeks huvigruppideks peeti ülikooli, kes võivad ohustada rakenduskõrgkooli olemasolu või kellega võisteldakse ressursside pärast. Sageli meelitavad ülikoolid üle ekspertõppejõude või võtavad üle mingeid mooduleid või erialasid (näiteks magistriõpe), mis muudab suhted koolide vahel pingeliseks. Üldiselt püütakse siiski konkurentidega rahumeelselt läbi saada ja koostööd teha.

„Konkureeritakse ressursside pärast ja tihtilugu koostöö kannatabki selle pärast. Et kes mingi tüki võtab. /.../ Aga need rünnakud, mis võivad ohustada kooli olemasolu, neid siiski välditakse ... aga see võib täiesti muutuda, kui tuleb järgmine haridusstrateegia või uus poliitiline suund.“ (E1)

„Jah, loomulikult konkureerime õppejõudude osas. Ehk mitte politseiõppejõudude osas, aga teiste õppejõudude raames küll, näiteks keeleõppejõud. Kuna meil on tähtajalised töölepingud, siis saab olema üha raskem häid õppejõudusid saada.“ (G1)

Rakenduskõrgkoolid leiavad, et ühiselt tegutsedes suudetakse olla tugevamad, seega rakendatakse rohkesti **ühisprojekte (kood 4.1.2)**. Üheskoos püütakse tegeleda rakenduskõrghariduse maine parandamisega, otsitakse ühiseid huvisid ja projekte ning tehakse koos reklaamikampaaniaid. Suhteid teiste kõrgkoolidega tunnetatakse rikastavatenä ning ühiseid projekte, mooduleid ja õppejõudude vahetust peetakse tavaliseks.

„Kui rakenduskõrgkoolid tunnevad, et ajavad ühtset asja ja ei konkureeri omavahel, siis see on hästi tähtis. /.../“ (E1)

„Akadeemiliste kõrgkoolide maine on kõrge ja me ei ole teadlastele prioriteet number üks. Tahaksime, et meie politseiharidus oleks akadeemilisem, seetõttu alustasime ka magistriõppega /.../ Aga jah, koostöö teiste kõrgkoolidega on viimastel aastatel tohutult kasvanud – meil on ühisprojektid, üliõpilaste vahetusprogrammid ...“ (N1)

Intervjueeritavad nimetasid koostöövormina ka **kõrgkoolidevahelisi võrgustikke (kood 4.1.3)**. Näiteks oli Soome esindajal kogemus kolme võrgustiku juhtimisel, millest üks hõlmas kogu riigi rakenduskõrgkoolide esindajaid, teine oli mõeldud rakenduskõrgkooli ja tööandjate esindajate ühendamiseks ning kolmas oli regionaalne, kuhu kuulusid turvalisuse küsimustega tegelevad ettevõtted, rakenduskõrgkoolid, ülikoolid, kutsekoolid ja linnavalitsuse liikmed. Võrgustiku loomisest toimima hakkamiseni kulus intervjueeritava sõnul kolm aastat ning selle eeldustena tõi ta välja liidri olemasolu, kes algatab ja juhib arutelusid, pühendunud liikmed ning liikmetevahelise usalduse konfidentsiaalse info käsitlemisel. Samuti eeldab toimiv võrgustik regulaarset suhtlemist.

„Võrgustiku kaudu on minu arvates kõige parem infot saada ja jagada /.../ see on nagu kaheksa-aastane liiklus. Me saime isegi võrgustiku juhtimise eest aukirja, sest meie võrgustikku nähti kui väga efektiivset viisi turvalisuse ja julgeoleku alase info levitamiseks.“ (F1)

Kokkuvõttes iseloomustas koostööd teiste kõrgkoolidega professionaalsus, ühisosa otsimine ja praktilisus.

4.5. Kategooria 5: koostööd mõjutavad tegurid

Viimane kategooria sisaldab koostööd mõjutavaid tegureid, mille puhul võib välja tuua viis aspekti. Esiteks mõjutab koostööd positiivselt ühiste huvide olemasolu, siia kuulub ka valmisolek neid huvisid otsida ja teadvustada.

„Alguses absurdseks tunduvad, mittedarnased valdkonnad tegelikult omavad ühisosa, sest turvalisus ja julgeolek on tänapäeval ükskõik millise sektori lahutamatu osa. Ühishuvi otsimine ja leidmine ... see on täitsa olemas. Ja see ühisosa ei ole mitte teise väljasõõtmine, vaid pigem üksteise rikastamine.“ (E1)

„Teil peab olema midagi ühist, teil peab olema avatud arutelu ning platvorm, kus sa saad olla aus ja saad vajadusel abi.“ (N2)

Teise aspektina võib välja tuua usalduse, selle tekkimise eelduseks peeti professionaalsust, lubadustest kinnipidamist ja varasemat head koostöökogemust teise osapoolega. See, kas usaldus on tekkinud, selgub intervjueeritavate sõnul tihti alles pärast koostööprojekti lõppu ja selle väljenduseks on see, kui huvigrupp mõne aja pärast uuesti koostöösooviga nende poole pöördub.

„Naljakas, et tegelikult ei saa sa usaldust luua, see tekib koos töötamise käigus iseenesest. Kui te tunnete teinetest, te olete saarnased ja võtate oma tööd tõsiselt, siis tekib usaldus loomulikult.“ (F2)

Kolmanda olulise aspektina toodi välja mitmed väärtushinnangud (ausus ja otsekoheusus), mis edendavad suhtlemist. On huvitav, et intervjueeritavad, kelle töö põhisisuks on huvigruppidega suhtlemine ja nende mõjutamine, olid enda jaoks loonud olulised põhimõtted, millest lähtuvalt nad suhtlevad.

„Ole võimalikult aus. See on kõige tõhusam ja mõjusam kokkuvõttes.“ (E3)

„Mulle meeldib otsekoheusus. Tegelikult ma arvan, et see on vähetähtsustatud. Lihtsalt ütle, mida sa arvad, miks sa tegelikult siin oled, mida sul on vaja teada ja kus on tegelik probleem. Ma arvan, et palju suhtlemist on liigselt viisakas ja see takistab üksteisest arusaamist.“ (N2)

„Ma proovin olla suhtluses väga inimesekeskne. Ühel hetkel saad aru, et üksi olles oled vähem. Koostööd tehes saavutad alati rohkem ... Mäletan aega, kus ei jagatud nii palju informatsiooni, aga õnneks on see nüüdseks palju muutunud. Viimase kümne aasta jooksul olen näinud suuri muutusi, kogu suhtluskliima on muutunud.“ (F1)

Neljanda aspektina mainiti väga sageli eestvedajat, kellel on oluline roll koostöö toimimise hakkamisel, kes oma isikuga tekitab usaldust ja koostöösoovi, kes väärtustab kaasamist, huvi tundmist ja teise poolega arvestamist. Enamasti nähti selle isikuna organisatsiooni juhti, kelle suhtlemisostkustest **sõltub kogu organisatsiooni valmisolek huvigruppidega suhelda.**

„Ma arvan, et võtmeisik huvigruppidega suhtlemisel on tippjuht – tema arusaamine, kuidas huvigrupid teda tajuvad, kui julge ta on oma otsustes ja kui selgelt ta sõnumeid oskab edastada.“ (N2)

„Kõige olulisem on leida eestvedaja ... muidu pole midagi. /.../ kui mul on hea mõte, siis leian paljude hulgast selle inimese, keda see teema puudutab. See on ka oskus, et leida see inimene, kes võtab teema enda kanda.“ (E2)

Viienda aspektina võib tuua asjaolud, mis mõjutavad koostööd negatiivselt, näiteks konkureerimine, hierarhiat rõhutav suhtlemine, teise osapoole üle domineerimine või temaga manipuleerimine.

„Mõnikord on raske ... justkui elaksime erinevates maailmades. Mõni asi on mulle väga tähtis, aga teisele mitte. Vahel sa vajad mingisugust abi, aga sa ei saa, sest sa ei ole tähtis. See pole küll konflikt, aga sul on tunne, et sind on üksi jäetud.“ (N2)

/.../ Ma olen hästi palju näinud isikute pimedat konkurentsi, et kes on see kõige eksperdim. Tänapäeval on väga lihtne saada eksperdiks, kirjutad nimekaardile ekspert ja oledki. /.../ Mul ükskõik, kas olete kolonel-kindral või koristaja, järelikult te olete siia toodud mingi eesmärgi pärast ja kõigil on võrdne õigus selle projekti raames oma arvamust avaldada. Pärast, kui koju tagasi lähete, olete need edasi, kes te olete.“ (E1)

Kokkuvõtlikult võib öelda, et peamised koostööd mõjutavad tegurid on seotud ühiste huvide ja sarnaste väärtustega ning edasi sõltub kõik sellest, kuidas suudetakse luua ja hoida usaldust.

5. ARUTELU

Uuringust selgus, et sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolid teevad tihedat koostööd kolme peamise huvigrupiga: tööandjad, ministriumid, kellele allutakse, ja teised kõrgkoolid. Kuigi varasemates uuringutes (Mainardes, *et al.*, 2010; Chapleo & Simms, 2010; Slabá, 2015) on tudengid olnud kõrgkooli üheks olulisemaks huvigrupiks, siis meie uuringus ei tajutud tudengeid homogeense huvigrupina, kellega oleks vaja järjepidevalt ja plaanitult tegeleda. Pigem nähti tegevusi nii tudengitega kui ka organisatsiooni töötajatega igapäevase juhtimispraktika osana. Seda asjaolu on võimalik seletada rakenduskõrgkooli suurema orienteeritusega tööturule, maine kujundamisele ja muudele välja- ja sissepoole suunatud tegevustele. Kõrgkoolide huvigruppide ja eriti nende prioriseerimisega seotud uuringud on samas vähesed ja meie järeldused ei pruugi pidada paika kõigi ülikoolide puhul, kellest osa koolitab ka spetsialiste. Tõsi on see, et ülikoolid on tänapäeval erinevad ja kohati kattuvad osa nende funktsioone rakenduskõrgkoolide omadega. Kuna empiirilised uuringud annavad informatsiooni vähesel määral, siis võib siinkohal spekuloida mitme võimaliku põhjuse üle, miks üliõpilased ei ole rakenduskõrgkoolides tehtud uuringutes peamine huvigrupp, aga ülikoolides on. Näiteks Bjørkquist (2000) näeb põhjusena seda, et ülikoolis on sisemistel huvigruppidel paljudes ülikooli puudutavates sisulistes küsimustes suur sõnaõigus, rakenduskõrgkoolile avaldavad aga rohkem (nii majanduslikku kui ka poliitilist) mõju välised huvigrupid. Võib eeldada, et võimalikel muudatustel poliitilise tasandi prioriteetides, mis puudutavad näiteks sisejulgeoleku kui riigi seisukohast olulise valdkonna arendamist, võib olla suur mõju neid erialasid õpetavatele koolidele ja nende õppekavadele. Ehk siis teatud väliste huvigruppidega seotud tegurid võivad mõjutada rakenduskõrgkooli enam kui ülikooli.

Ühe lisapõhjusena, miks tudengitega seonduvaid koostööpraktikaid on rakenduskõrgkoolides vähem, võib välja tuua ka selle, et kaudselt mõjutab tööandjaga tehtav koostöö (näiteks ühine turundustegevus) ka tudengeid. Nii tööandjale kui ka kõrgkoolile on oluline meelitada ligi häid õppureid ja ühine turundustegevus on otseselt neile suunatud.

Kuna eespool nähtus, et huvigruppide liigitamise mudeleid on üksjagu kritiseeritud (nt Mainardes, *et al.*, 2012; Parent & Deephouse, 2007), siis sarnaselt Parent & Deephouse (2007) seisukohaga soovitame huvigruppide juhtimise mudelit praktikas rohkem piirata, eristada esmased huvigrupid ja keskenduda neile. Uuringust ilmnes, et lähtuvalt sellest, keda peavad sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolid oma peamisteks huvigruppideks, põhinevad suhted huvigruppidega üldistatuna kas ühisel huvil või formaalsel alusel ja subordinatsioonil. Seega võib öelda, et uuringu aluseks olnud Valk (2014) üldine koostöösuhete määratlus vastab sellele oma olemuselt (vastastikune huvidel põhinev koostöö ja pidev või perioodiline täideviiv koostöö). Asetades oma uuringu tulemused Valk (2014) kirjeldavasse raamistikku, selgus, et nende ja varasema raamistiku vahel ilmnemiseks siiski mõningad erinevused. Näiteks selgus, et kahe peamise huvigrupi (ametid ja ministeerium) puhul, mis paiknesid varasemas raamistikus täidesaatva (ametliku) koostöö all, eksisteerivad tegelikult mõlemat laadi suhted ja ametid väärtustavad kõige enam just mitteametlikku koostööd. Toetudes uuringu tulemustele ja mitmele eespool käsitletud autorile, leidsime, et **üksteisest sõltuvate huvigruppide** (Valk, 2014) puhul on oluline järjepidev ühiste huvide kaardistamine ja pildil hoidmine, et märgata vastastikku kasulikke koostöökohti. **Domineerivate ja otsustavate huvigruppide** (Valk, 2014) usalduse võitmiseks tuleks aga enam turundada oma professionaalseid oskusi ja kasutada rohkem isiklikku lähenemist. Domineerivate huvigruppide puhul on olulised ka kaasavad tegevused, mis aitavad huvigruppi organisatsiooniga rohkem siduda ja suhteid hoida. Uuringust selgunud huvigruppide jaoks, keda intervjueritavad pidasid olulisteks, kuid kellega ei ole nii palju plaanitavaid sisulisi tegevusi, on vajalik luua hea keskkond igapäevase juhtimispraktika, võimaluste pakkumise, kaasamise ja kommunikatsiooni (töötajad, tudengid, sisseastujad, vilistlased, teised ministeeriumid) abil.

Nagu eespool mainitud, siis **mitteformaalsed suhted** on erinevalt Valki (2014) käsitlusest kõigis huvigruppide kategooriates ja kõige enam tehakse seda tüüpi koostööd tööandjatega, keda kaasatakse nii õppekavade loomisse, praktika korraldamisse kui ka näiteks teadusartiklite kirjutamisse. Samuti tehakse koostööd mainekujundamisel ja turundustegevuses ning rakenduskõrgkool on vahendajaks huvigrupi ja võimaliku kolmanda osapoole suhtlemises, aidates huvigrupil oma huvisid täpsustada. Sellise tiheda suhtlemise puhul saab tuua paralleeli proaktiivse lähenemisega (Narver *et al.*, 2004; Casablanca, 2015; Sulkowski *et al.*, 2018), mis soovib huvigruppe nende mugavustsoonist välja tuua ja olla suunanäitajaks, seda eriti siis, kui huvigrupp ise päris täpselt oma vajadusi ei tunneta. Sarnased koostöötendentsid tulid välja ka suhtlemises teiste kõrgkoolidega,

kus tehakse koostööd rakenduskõrghariduse edendamisel ja väärtustamisel ühiskonnas ning pakutakse üksteisele tuge. Partnerlusel põhinev suhe juhtiva ministeeriumiga, mis väljendus valdavalt isiklikes kontaktides ja varasemas töökogemuses ministeeriumis, on ühelt poolt kindlasti hea pinnas koostöö tegemiseks, kuid teisalt aitab ehk ministeeriumis kujundada selgemat arusaama ametnikukultuuri ja akadeemilise vabaduse kultuuri erisustest ja seeläbi rohkem ka koolide vajadustega arvestada.

Formaalseid ja hierarhiast tulenevaid suhteid oli rakenduskõrgkoolidel tööandjate ja ministeeriumiga. Esile võib tuua Saksamaa kõrgkooli teadlikku taktikat koondada huvigruppe koostöökodade abil. Teemakeskne huvigruppide juhtimine leiab rõhutamist ka teoorias (Roloff, 2008) ja on kasulik kõigile osapooltele. Formaalselt suhet ministeeriumiga peetakse paratamatuseks, sest tegemist on kooli omanikuga. Kohati oli tunda suhetes ambivalentsust, kus ministeerium ei mõista haridusasutuse eripära ja loob sellega koostöö barjääre. Paljuski on see seotud isikutega, kes olulisemaid küsimusi otsustavad. Üldjuhul on kõrgkoolil ministeeriumile selged ootused ja oma vajadusi püütakse põhjendada, mida tõestab ka asjaolu, et ambivalentses suhtes toimetades kasutavad kõrgkoolid ressursside väljakauplemise taktikaid ja veenmist.

Huvitav aspekt uuringu tulemustes oli sisejulgeoleku valdkonna kõrgkoolide ja nende huvigruppide huvi teha ennekõike mitteformaalselt koostööd. Ühelt poolt on see seletav sellega, et sageli on inimesed kaua koos töötanud ja usaldavad üksteist. Teisalt viitab selline tendents teatud ohumärkidele, kui riigile olulistest struktuurides on pikka aega tööl samad inimesed, kellel ei pruugi enam olla värske lähenemine ja tekib nn konnatiivistumine. Seda, et sisekaitseliste kõrgkoolide koostöö huvigruppidega seondub rohkem pehmemate väärtustega, nagu usaldus, kommunikatsioon, teadmiste ja informatsiooni jagamine, võib küll ühelt poolt olla üllatuslik, kuid teisalt ongi keerulises keskkonnas hakama saamiseks oluline tugev õlatunne, identiteet ja ühised väärtused, kuna valdkonna toimimisest sõltub kokkuvõttes riigi siseturvalisus.

Leiame, et uuringust saadud tulemused ja sisejulgeoleku valdkonna leiud võivad olla asjakohased ka rakenduskõrghariduse jaoks laiemalt, kuna need lihtsustavad huvigruppide keskkonna üldist pilti ja võimaldavad pöörata tähelepanu olulisematele aspektidele. Mitmes aspektis võiks rakenduskõrgkoolide koostööd vaadelda sarnastel alustel, kuna põhiprotsessid (näiteks praktika ja õppetöö vaheldumine) on sarnased ning on olemas ka tihed seotus tööandjatega ja ministeeriumi kui peamise regulaatoriga.

KOKKUVÕTE

Teoreetilise kirjanduse analüüs näitas, et huvigruppide teooria pakub palju erinevaid vaatenurki, kuid ei anna sealjuures juhiseid, kuidas huvigruppe konkreetses organisatsioonis või valdkonnas juhtida. Seetõttu on teooria edasiarendajad leidnud, et praktikas võiks huvigruppide mudel olla piiratum ja keskenduda peamistele huvigruppidele. Oma uuringu käigus selgitasime välja nelja riigi sisejulgeoleku valdkonna rakenduskõrgkoolide peamised huvigrupid, olulisemad koostöövormid ja praktikad ning koostööd soodustavad ja takistavad tegurid. Kui ülikoolide uuringutest on selgunud, et kõige olulisemateks huvigruppideks peetakse tudengeid ja sisemisi huvigruppe, siis vähesed rakenduskõrgkoolide kohta tehtud uuringud on välja toonud domineerivate huvigruppideena just välised huvigrupid, mida kinnitas ka meie uuring. Samuti selgus, et väliste huvigruppide puhul väärtustatakse enim mitteformaalset koostööd, mis põhineb usaldusel ja pehmetel väärtustel ning mis sisejulgeoleku valdkonna maskuliinsust silmas pidades on ühelt poolt üllatav, kuid teisalt ootuspärane, kuna koostööd teevad inimesed, kes peavad saama üksteisele toetuda. Uuring andis hea ülevaate koostööpraktikatest valitud kõrgkoolides ning uurimistulemuste põhjal on võimalik mõista rakenduskõrgkoolide ambitsioone huvigruppide juhtimisel ja anda baassoovitusi erinevatele huvigruppidele lähenemiseks. Edasised uuringud võiksid keskenduda sisejulgeoleku valdkonna huvigruppide vaatele koostööst ja selle vormidest. Rakenduskõrgkoolide vaadet koostööle huvigruppidega on meile teadaolevalt vähe uuritud, mistõttu peame oma uuringu tulemusi oluliseks panuseks selle tühimiku täitmisel.

ANNE VALK

Sisekaitseakadeemia, õigus- ja sotsiaalteaduste keskuse juhataja-vanemlektor

E-post: anne.valk@sisekaitse.ee

Anne Valk on lõpetanud Tallinna Ülikooli koolieelse pedagoogika ja psühholoogia eriala ning saanud ärijuhtimise magistrikraadi Tallinna Tehnikaülikoolis. Praegu on pooleli doktoriõpingud EBS-i juhtimisteaduste doktorantuuris. Valk on töötanud Sisekaitseakadeemias eri ametikohtadel alates 2000. aastast ning lisaks administratiivtööle õpetab juhtimis- ja teadustöö aineid.

MAIRIT KRATOVITŠ

Sisekaitseakadeemia, õigus- ja sotsiaalteaduste keskuse lektor

E-post: mairit.kratovits@sisekaitse.ee

Mairit Kratovitš sai bakalaureusekraadi Tartu Ülikoolis ja organisatsioonikäitumise magistrikraadi Tallinna Ülikoolis. Aastatel 1995–2003 töötas Siseministeeriumis rahvusvaheliste suhete peaspetsialistina ja alates 2003. aastast töötab Sisekaitseakadeemias õppejõuna. Loengud hõlmavad mitmeid üldaineid, nagu organisatsioonikäitumine, teadusmetodoloogia ja siseturvalisus. Mairit Kratovitš on alates 2016. aastast CEPOL-i teadus- ja arenduskorrespondent.

KASUTATUD ALLIKAD

- Åkerlind, G. S., 2005. Variation and Commonality in Phenomenographic Research Methods. *Higher Education Research & Development*, 24 (4), pp. 321–334.
- Åkerlind, G. S., 2008. A Phenomenographic Approach to Developing Academics' Understanding of the Nature of Teaching and Learning. *Teaching in Higher Education*, 13 (6), pp. 633–644.
- Alarcón-del-Amo, M. C., Casablanco-Segura, C. & Llonch, J., 2016. Responsive and Proactive Stakeholder Orientation in Public Universities: Antecedents and Consequences. *Higher Education*, 72 (2), pp. 131–151.
- Azman, N., Sirat, M., Pang, V., Lai, Y. M., Govindasamy, A. R. & Din, W., A., 2018. Promoting University-Industry Collaboration in Malaysia: Stakeholders' Perspectives on Expectations and Impediments. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 41 (10), pp. 1–18.
- Barnard, A., McCosker, H. & Gerber, R., 1999. Phenomenography: A Qualitative Research Approach for Exploring Understanding in Health Care. *Qualitative Health Research*, 9 (2), pp. 212–226.
- Bazeley, P. & Jackson, K., 2013. *Qualitative Data Analysis with NVIVO*. London: Sage Publications.
- Björkquist, C., 2000. *Stakeholder Influence in Higher Education. Old Ideas in New Bottles? Dissertation*. Karlstad: Karlstad University.
- Bruneel, J., D'Este P. & Salter, A., 2010. Investigating the factors that diminish the barriers to university-industry collaboration. *Research Policy*, 39 (7), pp. 858–868.
- Caloghirou, Y., Tsakanikas, A. & Vonortas, N. S., 2001. University-Industry Cooperation in the Context of the European Framework Programmes. *Journal of Technology Transfer*, 26 (1–2), pp. 153–161.
- Casablanco, C., 2015. *Strategic Marketing and Stakeholder Orientation in the Spanish Public Universities: An Empirical Analysis. Doctoral Thesis*, Barcelona: University of Barcelona.
- Chapleo, C. & Simms, S., 2010. Stakeholder Identification & Prioritisation in the Higher Education Sector: A Case Study of the University of Portsmouth. *Perspectives*, 14 (41), pp. 12–20.
- Clarkson, M. B. E., 1995. A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*, 20 (1), pp. 92–117.
- Deissinger, T., 2015. The German Dual Vocational Education and Training System as 'Good Practice'. *Local Economy*, 30 (5), pp. 557–567.

- Freeman, R. E., 2010. *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, A. L. & Miles, S., 2002. Developing Stakeholder Theory. *Journal of Management Studies*, 39 (1), pp. 1–21.
- Goodpaster, K., 1991. Business Ethics and Stakeholder Analysis. *Business Ethics Quarterly*, 1, pp. 53–73.
- Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A., 2011. *Qualitative Research Methods*. London: Sage Publications.
- Hsieh, H-F. & Shannon, S. E., 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15 (9), pp. 1277–1288.
- Jensen, M. C., 2001. Value Maximisation, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function. *European Financial Management*, 7 (3), pp. 297–317.
- Kettunen, J., 2015. Stakeholder Relationships in Higher Education. *Tertiary Education and Management*, 21 (1), pp. 56–65.
- Key, S., 1999. Toward a New Theory of the Firm: a Critique of Stakeholder Theory. *Management Decision*, 37 (4), pp. 317–328.
- Larsson, J. & Holmström, I., 2007. Phenomenographic or Phenomenological Analysis: Does It Matter? Examples from a Study on Anaesthesiologists' Work. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 2 (1), pp. 55–64.
- Lend, E., Tamm J., Kõiv K., Ernits Ü., Kergand, K. ja Praun, J., 2014. *Rakenduskõrgharidus Euroopa kõrgharidusruumis: väljundid, institutsioonid ja toimemudelid 2020. Uuringu lõpparuanne*. Eesti Rakenduskõrgkoolide Rektorite Nõukogu. [Võrgumaterjal] Leitav: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/45105/Rakenduskorgharidus_Euroopa_Korgharidusruumis.pdf? [Kasutatud 04.01.2017].
- Mainardes, E. M., Alves, H. & Raposo, M., 2012. A Model for Stakeholder Classification and Stakeholder Relationships. *Management Decision*, 50 (10), pp. 1861–1879.
- Mainardes, E. W., Alves, H. & Raposo, M., 2011. Stakeholder Theory: Issues to Resolve. *Management Decision*, 49 (2), pp. 226–252.
- Mainardes, E. W., Alves, H. & Raposo, M., 2010. An Exploratory Research on the Stakeholders of a University. *Journal of Management and Strategy*, 1 (1), pp. 76–88.
- Marton, F., 1981. Phenomenography – Describing Conceptions of the World Around Us. *Instructional Science*, 10 (2), pp. 177–200.
- Mitchell, R. K., Agle, B. R. & Wood, D. J., 1997. Toward a Theory of Stakeholder Identification and Salience: Defining the Principle of Who and What Really Counts. *Academy of Management Review*, 22 (4), pp. 853–886.

- Musial, K., 2010. Redefining External Stakeholders in Nordic Higher Education. *Tertiary Education and Management*, 16 (1), pp. 45–60.
- Narver, J. C., Slater, S. F. & MacLachlan, D. L., 2004. Responsive and Proactive Market Orientation and New-Product Success. *Journal of Product Innovation Management*, 21 (5), pp. 334–347.
- Orts, E. W. & Strudler, A., 2002. The Ethical and Environmental Limits of Stakeholder Theory. *Business Ethics Quarterly*, 12 (2), pp. 215–233.
- Parent, M. M. & Deephouse, D. L., 2007. A Case Study of Stakeholder Identification and Prioritization by Managers. *Journal of Business Ethics*, 75 (1), pp. 1–23.
- Patton, M. G., 2002. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd ed. London: Sage Publications.
- Roloff, J. J., 2008. Learning from Multi-Stakeholder Networks: Issue-Focused Stakeholder Management. *Journal of Business Ethics*, 82 (1), pp. 233–250.
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H. & Jinks, C., 2018. Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 52, pp. 1893–1907.
- Schlierer, H.-J., Werner, A., Signori, S., Garriga, E., von Weltzien Hoivik, H., Van Rossem, A. & Fassin, Y., 2012. How Do European SME Owner–Managers Make Sense of ‘Stakeholder Management’? Insights from a Cross-National Study. *Journal of Business Ethics*, 109 (1), pp. 39–51.
- Seppo, M., & Roolah, T., 2012. The Policy Suggestions Concerning Motivations and Barriers of University-Industry Cooperation. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 20 (1), pp. 226–246.
- Slabá, M., 2015. Stakeholder Groups of Public and Private Universities in the republic -Identification, Categorization and Prioritization. *Review of Economic Perspectives*, 15 (3), pp. 305–336.
- Sternberg, E., 1997. The Defects of Stakeholder Theory. *Corporate Governance: An International Review*, 5 (1), pp. 3–10.
- Sulkowski, A. J., Edwards, M. & Freeman, R. E., 2018. Shake Your Stakeholder: Firms Leading Engagement to Co-create Sustainable Value. *Organization & Environment*, 31 (3), pp. 223–241.
- Ulicna, D., Messerer, K. L. & Auzinger, M., 2016. *Study on Higher Vocational Education and Training in the EU, Final Report*. Brussels: European Commission.
- Valk, A. & Kratoviš, M., 2021. We collaborate with everyone, but with some more than others: Evidence of Stakeholder Collaboration among Internal Security Professional

Higher Education Institutions. *Empirical Research in Vocational Education and Training*, 13 (4), pp. 1–30.

Valk, A., 2014. Establishing and Managing a Network of Stakeholders: A Descriptive Framework for Collaboration between the Institution of Professional Higher Education and Its Stakeholder. *Journal of Management and Change*, 32/33 (1/2), pp. 89–108.

Williamson, H. J., Young, B.-R., Murray, N., Burton, D. L., Lubotsky Levin, B., Massey, O. T. & Baldwin, J. A., 2016. Community–University Partnerships for Research and Practice: Application of an Interactive and Contextual Model of Collaboration. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 20 (2), pp. 55–84.

Yin, R. K., 2011. *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: The Guilford Press.

EESTI PÄÄSTEMEESKONNA JUHTIDE VISIÕPPEPÕHISE HINDAMISE RAKENDAMINE JA TULEMUSED

STELLA POLIKARPUS, KADY DANILAS

Võtmesõnad: ajakriitilises olukorras otsustamine, visiõpe, TAWOCK, operatiivtöö tulemuslikkuse hindamine, juhtimiskompetentside hindamine, *Effective Command*

Ülevaade. Kriitilistes olukordades kvaliteetseid otsuseid tegevad juhid on vajalikud igas organisatsioonis. Päästetööl sõltub esimese tasandi päästetöö juhi ajakriitilises olukorras tehtud otsustest inimeste elu ning vara- ja keskkonnakahjude ulatus. Eesti päästemeeskonna juhte hinnatakse alates 2016. aastast Sisekaitseakadeemias operatiivtööde tulemusliku juhtimise hindamismetoodika *Effective Command* alusel. Artiklis arutletakse, kuidas on seda hindamismetoodikat rakendatud ning millisel määral tagab see päästemeeskonna juhtide juhtimisalaste kutseoskuste ja tehnoloogia, andragoogika, töö- ja ainealaste teadmiste arendamise. Tulemustest selgus, et visiõppepõhine juhtimisoskuste hindamine on jätkusuutlik ajakriitilises olukorras juhtimise kvaliteedi hindamise viis Sisekaitseakadeemias. *Effective Command* kui päästeasutuse esimese tasandi juhtide juhtimisoskuste arendamise ja hindamise meetod visiõppes on olnud edukas ning tuleks uurida selle rakendamise võimalusi teistes sisejulgeolekuasutustes.

SISSEJUHATUS

Päästesündmused on alati ajakriitilised olukorrad, kus päästemeeskonna juhi (PMJ) otsuste kvaliteedist sõltuvad nii inimeste ellujäämisvõimalused kui ka vara- ja keskkonnanakahjude ulatus (Allas, *et al.*, 2018). Samas on päästetöö juhtimise ja ajakriitilises olukorras tehtud otsuste kvaliteedi hindamine keeruline (Lamb, Boosman & Davies, 2015) ja ressursimahukas (Wijkmark & Heldal, 2020). Otsustamist saab hinnata üksnes realistlikel päästesündmustel, kus PMJ tunneb, et peab otsustama ajakriitilises olukorras (Polikarpus, 2021). Neid olukordi on võimalik ohutult luua virtuaalsimulatsiooni tarkvara abil (Williams-Bell, *et al.*, 2015). Üks võimalus hinnata ajakriitilises olukorras tehtud otsuste kvaliteeti on kasutada Suurbritannias välja töötatud *Effective Command*'i hindamismetoodikat ja hindamiseks loodud visiõppe ehk virtuaalsimulatsioonipõhise õppe stsenariumeid (Polikarpus & Ley, 2021). *Effective Command* on operatiivtöö tulemusliku juhtimise hindamismetoodika (Tammik, 2019, lk 35), mis tugineb ajakriitilises olukorras otsustamise mudelile SPAR (*Situational Awareness, Plan, Action, Review*) (Lauder & Perry, 2014).

Eestis juhitakse päästetöid mitmetasandiliselt, kuid just meeskonnavanema, rühmapealiku, operatiivkorrapidaja ja vanemoperatiivkorrapidaja hindamisel lähtutakse kutsekvalifikatsiooni süsteemist (Siseminister, 2011). Seega on esimese juhtimistasandi ehk meeskonnavanema ja rühmapealiku ametikohal töötavate päästeametnike juhtimiskompetentsid kirjeldatud päästemeeskonna juhi, tase 5 kutsestandardis (Allas jt, 2018). *Effective Command*'i hindamismetoodika sobib PMJ-ide juhtimiskompetentside hindamiseks (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020). Päästeameti peadirektori käskkirjaga on sätestatud, et PMJ-id peavad käima vähemalt kord kolme aasta jooksul Sisekaitseakadeemias täienduskoolitusel, kus hinnatakse nende juhtimiskompetentse (Päästeamet, 2020). Kutsekoja andmetel on 18. juuni 2021. aasta seisuga kutseregistrisse kantud 379 päästemeeskonna juht, tase 5 tähtajatut kutset (Kutsekoda, 2021).

Sisejulgeoleku töötajate kutseoskuste arendamiseks ja hindamiseks on vajalik lõimitud raamistik, mis aitab hinnata spetsiifilise töö konteksti ja sisu ning kasutada tänapäevaseid tehnoloogiaid ning õppimise ja õpetamise viise. Kutsehariduses on selleks kontseptuaalseks raamistikuks TAWOCK: *Technology Andragogy Work Content Knowledge* ehk tehnoloogia andragoogika töö- ja ainealaste teadmiste raamistik (Arifin jt, 2020). Seni ei ole uuritud, milline on üle-eestiliselt PMJ-ide juhtimiskompetentside hindamismetoodika rakendamine ja hindajate koolitamise vastavus TAWOCK-i raamistikule.

Kuna süsteemne ülevaade PMJ-ide hindamisprotsessist ja selle tulemustest puudub, siis on selle artikli uurimisprobleemiks see, **milline on *Effective Command*'i hindamismetoodika rakendamise protsess Sisekaitseakadeemias ja millisel määral on see kooskõlas kutsehariduse TAWOCK-i raamistikuga.**

Artikli eesmärk on anda ülevaade *Effective Command*'i hindamismetoodika rakendamise, hindamisprotsessist ja PMJ-ide hindamistulemustest, tuginedes kutsehariduse TAWOCK-i raamistikule. Artiklis otsitakse vastust järgmistele uurimisküsimustele.

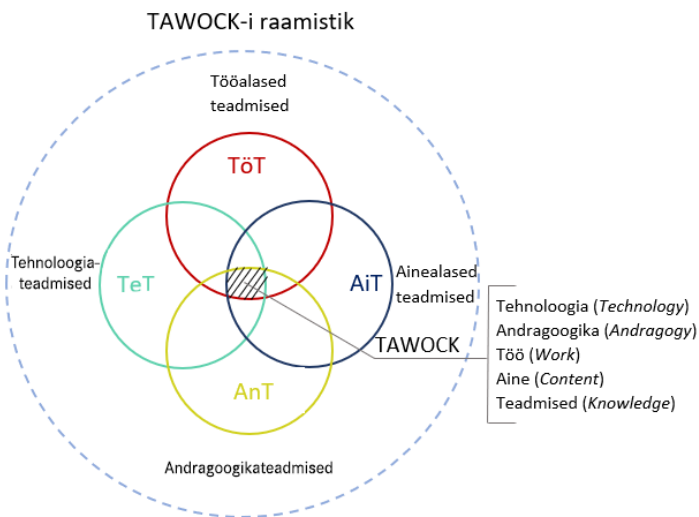
1. Kuidas on kutsehariduse TAWOCK-i raamistikku rakendatud PMJ-ide juhtimiskompetentside arendamisel ja hindamisel Sisekaitseakadeemias?
2. Milline on PMJ-ide tagasiside *Effective Command*'i hindamismetoodikale?

Esimeses peatükis tutvustatakse kutsehariduse TAWOCK-i raamistikku. Teises peatükis kirjeldatakse selle raamistiku osi. Kolmandas peatükis on selgitatud uuringu metoodikat ja esitatud andmeanalüüs ning neljandas peatükis on uuringu tulemused alaküsimuste kaupa. Viiendas peatükis tehakse järeldused ja ettepanekud Sisekaitseakadeemiale ja Päästeametile edasisteks tegevusteks.

1. KUTSEHARIDUSE TAWOCK-I RAAMISTIK PÄÄSTE VISIÖPPE KONTEKSTIS

TPACK (*Technological Pedagogical Content Knowledge*) ehk tehnoloogiliste pedagoogiliste ainealaste teadmiste raamistikus ühendatakse õppetöök vajalikud tehnoloogia-, pedagoogika- ja ainealased teadmised (Koehler, Mishra & Cain, 2013). Raamistikku on arendatud edasi kutsehariduse jaoks, kuna ainealastele teadmistele lisaks on kutsehariduses tähtis lõimida töö kontekst õppetöösse. Tulemuseks on kontseptuaalne raamistik TAWOCK: *Technology Andragogy Work Content Knowledge* ehk tehnoloogiliste andragoogiliste töö- ja ainealaste teadmiste raamistik (vt joonis 1). (Arifin jt, 2020)

Kutseharidus peab olema kooskõlas tööjõuvajadusega ja seetõttu on oluline TPACK-i raamistikuga lisada tööalased kompetentsid (Arifin jt, 2020). PMJ-ilt oodatud tööalased teadmised (vt joonis 1) ja oskused on kirjas päästemeeskonna juhi, tase 5 kutsestandardis (Allas jt, 2018). Ainealaseid teadmisi on samuti osaliselt kirjeldatud kutsestandardis, kuid need on ka laiemad keemia, füüsika, sotsiaalteaduste ning muude valdkondade teadmised, mida PMJ vajab ajakriitilises olukorras otsustamiseks (vt joonis 1). Andragoogikat nähakse tase kõrgemana pedagoogikast, kuna viimane keskendub vaid kaasaharimisele õppes, aga andragoogika keskendub teadmiste arendamisele ja rakendamisele töös (*cultivation*) (Arifin jt, 2020). *Effective Command* on operatiivtöö tulemusliku juhtimise arendamise ja hindamismetoodika, mis tagab PMJ-ide juhtimisteadmiste rakendamise ajakriitilises olukorras (vt joonis 1). Tehnoloogiateadmised on väga olulised, et teha päästetööd tulemuslikult. PMJ-id vajavad teadmisi näiteks automaatsete tulekustutussüsteemide, päästetehnika ja palju muu kohta (vt joonis 1 TeT). Kuna *Effective Command*'i on rakendatud virtuaalsimulatsiooni tarkvara kasutades, vajavad PMJ-ide hindajad teadmisi ja oskust, kuidas visiõpet ellu viia.

Joonis 1. Kutsehariduse TAWOCK-i raamistik (autorite koostatud, tuginedes Arifin jt, 2020)

Tehnoloogilisi, andragoogilisi, töö- ja ainealaseid teadmisi tuleb lõimida selleks, et teha ajakriitilises olukorras otsuseid ja olla valmis juhtimisoskuseid arendama ja hindama (vt joonis 1 TAWOCK). Järgmises peatükis selgitatakse nende teadmiste seoseid detailsemalt.

2. EFFECTIVE COMMAND'I HINDAMISEMETOODIKA RAKENDAMINE SISEKAITSEAKADEEMIAS

Effective Command'i hindamismetoodikat, mis on TAWOCK-i raamistiku andragoogika-teadmistega seotud (vt joonis 1 AnT), tutvustasid Sisekaitseakadeemia 2015. aastal doktor Katherine Lamb Suurbritanniast ja doktor David Launder Austraaliast. Koos võrreldi toonase nimega *Introspect Model*'i (Lamb jt, 2014) sobivust 2015. aastal kehtinud päästemeeskonna juhi kutsestandardiga (Lepp jt, 2013) ning selgus, et hindamismetoodika võimaldab hinnata üksnes kutsestandardis kirjeldatud päästetöö juhtimiskompetentse. Reageerimisvalmiduse tagamist, päästesündmusejärgseid tegevusi ja valitavaid tööosi (Allas jt, 2018) praegu *Effective Command*'i metoodikat kasutades Sisekaitseakadeemias ei hinnata. Kutsestandardis olevad tööosad ja tegevusnäitajad kirjeldavad PMJ-i oodatavat tööd TAWOCK-i raamistikus (vt joonis 1 Töt).

2016. aastal muutis Päästeamet päästetöö juhtide iga-aastaste hindamiste dokumentatsiooni (Päästeamet, 2016) ning Päästeamet ja Sisekaitseakadeemia allkirjastasid memo hindamiste läbiviimiseks (Sisekaitseakadeemia, 2016).

Sisekaitseakadeemias alustati PMJ-ide hindamisega 2016. aastal (Polikarpus & Mumma, 2016). Esimene PMJ-ide hindamis- ja arendamispäev toimus 4. aprillil 2016 Tallinnas Põhja Päästkeskuse teenistujatele täiendusõppe „Päästetööde I juhtimistasandi teenistujate hindamine ja arendamine“ programmi järgi. Koolitus toimus viiepäevaste tsükli-tena ja igal päeval osales neli PMJ-i. Esimesed kaks tsüklit toimusid Põhja Päästkeskuse töötajatele aprillil ja mais, teised kaks Ida Päästkeskuse töötajatele juunis, augustis ja septembris. Lääne ja Lõuna Päästkeskuse teenistujatele toimus üks tsükkel ajavahemikus 31.10.–02.12.2016. Kokku planeeriti esimesel aastal hinnata 120 PMJ, igas tsükli-20 ametnikku.

Koolituspäeval toimus loeng, kaks harjutust ja hindamisstsenaariumi läbimäng virtuaal-simulatsiooni keskkonnas. Hindamisstsenaariumi läbimängu juures on alati kaks hindajat. Üks hindaja teeb vajalikke muudatusi virtuaalsimulatsiooni tarkvaras ja kohandab seda PMJ otsuste alusel, teine mängib erinevaid visiõppes kuvatavaid rolle ja Häirekeskust. Kui dünaamiline läbimäng on tehtud, vestlevad mõlemad hindajad PMJ-iga, et välja selgitada tema otsuste põhjused ja arusaamine sündmusest. Tunnistus *Effective Command*'i veebi-platvormil täidetakse ühiselt. (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020) Hindamismetoo-dika rakendamine nõuab TAWOCK-i raamistiku andragoogikateadmisi (vt joonis 1 AnT).

2016. aastal toimuski 30 koolituspäeva Eestis töötavatele PMJ-dele (Sisekaitseakadeemia, 2017). 2017. aastal korraldati samuti 30 esmakordse hindamise päeva ja alguse sai ka kordushindamise õppekava, lisaks tehti kaks kordushindamiste õppepäeva. Aastal 2018 toimus 35 esmakordse hindamise päeva ja juba 14 kordushindamise päeva. Pääste-meeskonna juhtide arendamise hindamise õppekava loomise sammud ja õppekava rakendamise analüüs on leitav varasemast uuringust (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020).

2.1. *Effective Command*'i hindajad

Kutseoskusi ei saa TAWOCK-i raamistikus arendada ega hinnata ilma pädevate koolitaja-teta. Esimesed PMJ-ide hindajad koolitas ja sertifitseeris Katherine Lamb, kogu tegevus toimus inglise keeles (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020). Pärast seda on Sisekaitse-akadeemias korraldatud eestikeelseid hindajate individuaalseid ja rühmakoolitusi. Kahepäevane eestikeelne operatiivtööde tulemusliku juhtimise hindamise koolitus toi-mus 10.02.2016 ja 17.02.2016 Tallinnas ning sama aasta märtsis toimus juba järgmine koolitus (Tross, 2016). Kõigist 2016. aastal koolitustel osalenud töötajatest ei saanud sertifitseeritud hindajaid. Vahepeal liitus hindajate meeskonnaga üks hindaja, kellega

tegeleti individuaalselt, kuid 2020. aastal värvati Päästeameti ja Sisekaitseakadeemia sisekonkursi kaudu juba 12 uut hindajat (Kravets, 2020). Värvatutele toimus viiepäevane eestikeelne koolitus (Sisekaitseakadeemia, 2020). Aastaks 2021 olid kõik selle õppekava läbinud töötajad osalenud hindajana PMJ-ide hindamisel. Igal aastal sertifitseerib kõiki hindajad, kes PMJ-ide hindavad, *Effective Command*'i hindamismetoodika looja (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020). Hindajatel tuleb visiõppepõhiseks hindamiseks lõimida TAWOCK-i raamistiku nelja osa (vt joonis 1 Töt, AiT, AnT ja TeT).

2.2. *Effective Command*'i hindamismetoodika veebiplatvorm

Ajakriitilises olukorras otsustamise mudel SPAR (*Situational Awareness, Plan, Action, Review*) (Lauder & Perry, 2014) jaguneb *Effective Command*'i veebiplatvormil kaheksaks osaks (vt joonis 2). Ajakriitilises olukorras otsustamist saab pidada TAWOCK-i raamistiku ainealasteks teadmisteks (vt joonis 1 AiT). SPAR-i mudeli osade kaudu hinnatakse viit peamist juhtimistegevust: olukorrateadlikkust, otsustamist, plaani, tegevusi ja ülevaadet (vt joonis 2). Olukorrateadlikkusel on veebiplatvormil kolm osa: info kogumine, infost arusaamine, prognoos. Järgmised juhtimistegevused on otsustamine ja plaan ning tegevused. Ajakriitilises olukorras tehtavaid tegevusi hinnatakse kahes osas: suhtlemine ja sündmuskoha haldus. Viies juhtimistegevus SPAR-i mudelis on ülevaade. PMJ läbib sündmust lahendades SPAR-i mudelit mitu korda. Kokku on veebiplatvormil kaheksa osa (vt joonis 2) ja iga osa hinnatakse üheksa kriteeriumiga viie punkti värviskaalal (vt joonis 3).

Kui 2016. aastal alustati hindamisi, siis oli hindamiskaala „jah/ei“ ning hindajad märkisid vaid kriteeriumi täitmist. *Effective Command*'i veebiplatvormil mindi 2017. aastal üle viiepunktilisele värviskaalale (vt joonis 3) ning 2021. aastal uuendati õpiväljundite, hindamiskriteeriumite ja selgitavate tekstide sõnastust ning lisati iga juhtimistegevuse juurde selle koondvärv.

Kui päästemeeskonna juhtide hindajad täidavad tunnistuse, siis salvestub iga osa kohta andmebaasi numbriline tulemus. Kui kõik üheksa kriteeriumit on tumepunased, siis on osa punktisumma 20 punkti, kui kõik on tumerohelised, siis 100 punkti ja kui jätta kõik kriteeriumid liigutamata ehk oranžiks, on punktisumma 60.

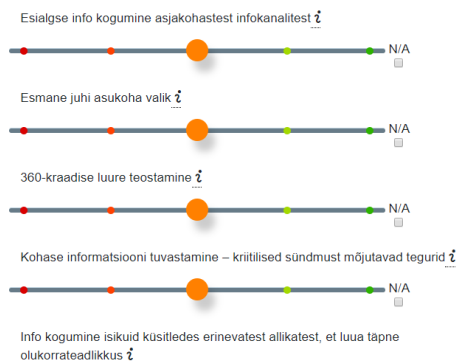
Joonis 2. *Effective Command*'i veebiplatvormi kaheksa osa ja viis juhtimistegevust

Demo for Tunnistus, Näidis

Info kogumine Infost arusaamine Prognosis Otsustamine Plaan

Info kogumine

Tehtud tegevused võimaldasid koguda asjakohast infot sündmuse kohta. ✓

Joonis 3. Väljavõte kuvatõmmisena *Effective Command*'i veebipõhisest platvormist 2021. aastal

Hindamistulemusi tõlgendati aastatel 2016–2018 järgmiselt: teenistuja juhtimiskompetentse hinnati tulemusega roheline „Vastab kutsestandardi nõuetele“; oranž „Vajab arendamist“ ja punane „Ei vasta kutsestandardi nõuetele“ (Päästeamet, 2016). 2019. aastal muutus hindamistulemuse tähendus järgmiselt: oranži koondtulemuse tähenduse „Juhtimiskompetentsid vajavad arendamist“ asemele tuli „Juhtimiskompetentsid vastavad kutsestandardile“ ja rohelise värvi tähenduse „Vastab kutsestandardile“ asemele tuli „Suurepäraseid juhtimiskompetentsid“. Punase värvi tähendus on jäänud samaks: „Juhtimiskompetentsid ei vasta kutsestandardile“ (Päästeamet, 2018).

Hindamise tulemusest sõltub, millal PMJ tuleb uuesti Sisekaitseakadeemiasse arendamise ja hindamispäevale. Rohelise tulemuse saanud PMJ-id käivad iga kolme aasta tagant, oranži tulemuse saanud kahe ja punase tulemuse saanud ametnikud tulevad poole aasta jooksul kordushindamisele (Päästeamet, 2020).

2.3. Visiõppe tarkvara *XVR On-Scene* ja hindamisstsenaariumid

PMJ-ide ajakriitilises olukorras otsustamise tulemuslikkuse hindamiseks SPAR-i mudeli alusel tuleb PMJ täita päästetöö juhi rolli virtuaalsimulatsiooni keskkonnas *XVR On-Scene*

(Polikarpus, Bøhm & Ley, 2019). Virtuaalsimulatsioon on ohutu ja majanduslikult otstarbekas viis päästetöö juhte koolitada (Wijkmark & Heldal, 2020). Ühtlasi saab virtuaalsimulatsioonipõhise ehk visiõppe kasutamist lugeda TAWOCK-i raamistikus tehnoloogia-teadmiste osaks (vt joonis 1 TeT). Sisekaitseakadeemias kasutati PMJ-ide koolitamiseks ja hindamiseks virtuaalsimulatsiooni tarkvara *XVR On-Scene* juba enne *Effective Command*'i hindamismetoodika rakendamist (Pöder, Savimaa & Link, 2015). Visiõppe jaoks on vajalik luua tarkvaras *XVR On-Scene* erinevaid päästesündmuste stsenaariume (vt joonis 4). Sisekaitseakadeemias on hindamisstsenaariumite koostamiseks ja hindajatele tutvustamiseks loodud ühisautorluse protsessi mudel (Polikarpus & Ley, 2021). Hindamisstsenaariumite loomine nõuab autoritelt TAWOCK-i raamistikus väga head tehnoloogiliste, tööalaste, erialaste ja andragoogiliste teadmiste lõimimist ja rakendamist (vt joonis 1). Teadmiste lõimimine on vajalik, et siduda kutsestandardi tegevusnäitajad, mis kirjeldavad tööalaseid teadmisi (Töt), ajakriitilises olukorras otsustamise SPAR-i mudeliga (vt joonis 1 AiT) ning need omakorda *Effective Command*'i hindamismetoodika ehk andragoogika- (AnT) ja tehnoloogia-teadmistega (TeT).

Nagu juba varem öeldud, siis muudab üks hindajatest hinnatava lahendusotsuste põhjal simulatsioonipilti, et PMJ saaks tagasisidet oma otsuste ja tegevuse kohta ning teha ülevaate tegevustest SPAR-i mudelis.

Effective Command'i hindamismetoodika sätestab, et PMJ ei tohi lahendada eri hindamiskordadel sama stsenaariumi. Samuti ei tohiks samas päästekomandos töötavad PMJ-id lahendada sama stsenaariumi. Selle nõude täitmiseks oli vajalik luua vähemalt kümme hindamisstsenaariumit aastas. Esimesed hindamiseks vajalikud virtuaalsimulatsiooni stsenaariumid loodi tarkvaraga *XVR On-Scene* 2016. *XVR Simulation* uuendab igal aastal tarkvara, kuid 2018. aastal mindi üle uuele platvormile, mis võimaldab senisest paremat stsenaariumite haldust ja jagamist.

Sisekaitseakadeemias töötati 2017.–2018. aastal arendusprojekti käigus välja hindamisstsenaariumite loomise ühisautorluse protsessi mudel (Polikarpus, 2019). Mudelil on viis sammu ja see kasutab rollide jaotuses filmistsenaariumi analoogiat, pidades üht autorit produtsendiks ja teist stsenaaristik (Polikarpus & Ley, 2021). Esimene samm mudelis on päästemeeskonna juhi hindamisstsenaariumi ideekaardi koostamine, et leida kaasautor oma ideele ja sõlmida hindamisstsenaariumi loomise kokkulepe Sisekaitseakadeemiaga. Seejärel luuakse tarkvarasse *XVR On-Scene* fail vastavalt päästemeeskonna juhi juhtimistegevuste hindamisstsenaariumi koostamise juhiste ja stsenaariumi kasutajaskript. Viimases on hindamisstsenaariumi sõnaline selgitus, kus on kirjas nii lugu, stsenaariumi teenindamine kui ka lävendile vastavad tegevused. Kolmanda sammuna läbitakse tehniline katsetamine, kus autorid saavad tööle veel kahe hindaja käest tagasisidet. Eelviimases sammus viivad autorid muudatused sisse *XVR*-faili ja kasutajaskripti ning kirjeldavad kokku lepitud hindamisstsenaariumi lävendi ehk kutsestandardile vastavad lahendu-

Joonis 4. Virtuaalsimulatsiooni tarkvara XVR On-Scene hindaja vaate kuvatõmmis

sed. Viienda sammuna tutvustatakse hindamisstsenaariumit kõigile hindajatele, sellele tehakse dünaamiline läbimäng ja hindamisvestlus. Tuginedes läbimängule ja vestlusele, täidavad kõik hindajad *Effective Command*'i veebiplatvormil tunnistused ja neid võrreldakse omavahel, et tagada hindamisstsenaariumi ühesugune ja usaldusväärne kasutus. (Polikarpus & Ley, 2021)

3. UURIMISMETOODIKA JA ANDMEANALÜÜS

Selles uuringus anti esmalt ülevaade, mis selgitas *Effective Command*'i hindamismetoodika rakendamist ja hindamisprotsessi ning tugines kutsehariduse TAWOCK-i raamistikule. Teiseks anti PMJ-ide hindamistulemustele induktiivne hinnang (st analüüsis liiguti üksikjuhtudest üldistuse poole). Esimesele uurimisküsimusele „Kuidas on kutsehariduse TAWOCK raamistik rakendatud PMJ-ide juhtimiskompetentside arendamisel ja hindamisel Sisekaitseakadeemias?“ vastamiseks küsiti kolm alaküsimust:

- 1.1. Milline on hindamiseks kasutatud visiõppe hindamisstsenaariumite arv, et tagada stsenaariumite mittekordumine PMJ-ide juhtimiskompetentside arendamisel ja hindamisel?

1.2. Milline on hindajate arv, et viia läbi iga-aastaselt PMJ-ide hindamisi?

1.3. Millised ametikohad on osalenud hindamistel ja millised on PMJ-ide hindamistulemused ja hindamiste arv aastate lõikes?

Uurimisküsimustele vastamiseks laadis kirjeldava statistika aluseks olevad andmed administraatori õigusi omav isik alla 26.02.2021 *Effective Command*'i andmebaasist. MS Exceli failis kontrolliti andmed üle ja eemaldati puudulikud andmerekad. Samuti eemaldati analüüsist 2016. ja 2021. aasta hindamistulemused, sest nendel aastatel on *Effective Command*'i platvormi kasutus või hindamiskriteeriumid erinevad võrreldes perioodiga 2017–2020. Kasutades isikukoode, lisati andmefaili registreerimislehe põhjal tehtud tabel, kus oli kirjas hindajate paaride nimed hinnatava isiku kohta. Anonüümsuse tagamiseks andmefailis nimede tulp kustutati ja isikukoodid asendati osaleja numbriga.

Tekstiväljade, nagu näiteks hindaja nimi või hindamistulemuse värv, kokku lugemiseks kasutati MS Excelis Countifi funktsiooni ning keskmiste ja standardhälvete arvutamiseks Exceli kirjeldava statistika moodulit. Joonised ja tabelid koostati samuti MS Excelis.

Teisele uurimisküsimusele „Milline on PMJ-ide tagasiside *Effective Command* hindamismetoodikale?“ vastamiseks koondati varasemad uuringud ja dokumentatsioon ning analüüsi tulemusel vastasid autorid küsimusele induktiivsel meetodil, st uuriti üksikjuhte ja liiguti üldistuse poole.

4. TULEMUSED

4.1. Hindamiseks loodud visiõppe hindamisstsenaariumite arv

Esimesele alaküsimusele (milline on hindamiseks kasutatud visiõppe hindamisstsenaariumite arv, et tagada stsenaariumite mittekordumine) vastamiseks loendati aastate 2017–2020 lõikes kokku *Effective Command*'i andmebaasist kasutatud stsenaariumite unikaalsed koodid, kui vastava aasta hindamistulemused olid filtreeritud. Varasemas uuringus: virtuaalsimulatsiooni stsenaariumite ühisautorluse protsessi mudeli rakendamisel Sisekaitseakadeemias on öeldud, et keskmiselt on loodud aastatel 2016–2020 vaid 5,5 uut stsenaariumit aastas (Polikarpus & Ley, 2021). Peatükis 2.3 on toodud *Effective Command*'i hindamismetoodika nõue, et PMJ-i hindamisstsenaarium ei tohi korduda. Selle kontrollimiseks järjestati Excelis osalejate numbrid väiksemast suuremaks ja võrreldi korduvalt sama isiku hindamiseks kasutatud stsenaariumi koodi. Võrdlusel selgus, et ühel juhul on *Effective Command*'i andmebaasi kohaselt sama isik lahendanud kahel korral sama koodiga stsenaariumi. Kui seda infot kontrolliti registreerimislehel, selgus, et määratud stsenaariumi koodid ei kattunud. Tegemist võib olla hindajate trükiveaga. Kui

võrreldi aastatel 2017–2020 tähestikulises järjekorras kümne esimese päästekomando stsenaariumite koode, siis viiel juhul kümnest esines stsenaariumite koodides kordusi.

Kokku on aastatel 2017–2020 hindamiseks kasutatud 24 hindamisstsenaariumit, mis teeb ühe stsenaariumi 16,5 PMJ kohta, kui arvestada, et Eestis on 397 PMJ-i. Kasutatud stsenaariumite arv aastate lõikes on esitatud tabelis 1, kusjuures samu stsenaariume kasutati eri aastatel.

Tabel 1. Visiõppe hindamisstsenaariumite arv

Aasta	Kasutatud hindamisstsenaariumite arv <i>Effective Command</i> andmebaasis
2017	11
2018	7
2019	14
2020	17

Tabelist 1 selgub, et aastal 2018 on kasutatud hindamiseks kaks korda vähem eri stsenaariumeid kui aastal 2019 või 2020. Selle põhjuseks võivad olla muudatused *XVR On-Scene*'i tarkvaras, hindamisstsenaariumite loomiseks arendusprojekti käigus kehtestatud kokkulepetes ja virtuaalsimulatsiooni stsenaariumite ühisautorluse protsessi mudeli rakendamises Sisekaitseakadeemias. Kui igal aastal suudetak luua kümme uut stsenaariumit, ei tekiks kordusi päästekomandode lõikes, sest enamasti töötab ühes päästekomandos kuni kümme PMJ-i.

4.2. *Effective Command*'i sertifikaadiga hindajad

Teisele alaküsimusele (milline on hindajate arv, et viia PMJ-ide hindamisi läbi igal aastal) vastamiseks analüüsisime PMJ-ide arendamise ja hindamispäeva registreerimislehti, et selgitada välja, millised isikud on osalenud hindajatena ja kui palju hindamisi on nad teinud.

Registreerimislehtede põhjal tehtud stsenaariumite tabeli analüüs näitas, et aastatel 2017–2020 on ametlike hindamisi paari kaupa kokku teinud 25 hindajat 575 korral. See teeb ühe hindaja 15,9 PMJ kohta, kui arvestada, et Eestis on 397 PMJ-i.

Tabel 2. Hindajate rühmad hindamiskordade arvu järgi

Hindaja number	Kokku tehtud hindamisi aastatel 2017–2020	Rühm	Osakaal
1	209	Üle 200 hindamise	18,17%
2	204	Üle 200 hindamise	17,74%
3	131	100 kuni 200 hindamist	11,39%
4	121	100 kuni 200 hindamist	10,52%
5	87	50 kuni 100 hindamist	7,57%
6	61	50 kuni 100 hindamist	5,30%
7	54	50 kuni 100 hindamist	4,70%
8	46	25 kuni 50 hindamist	4,00%
9	45	25 kuni 50 hindamist	3,91%
10	37	25 kuni 50 hindamist	3,22%
11	33	25 kuni 50 hindamist	2,87%
12	19	10 kuni 20	1,65%
13	12	10 kuni 20	1,04%
14	10	10 kuni 20	0,87%
15	12	10 kuni 20	1,04%
16	10	10 kuni 20	0,87%
17	10	10 kuni 20	0,87%
18	10	10 kuni 20	0,87%
19	9	alla 10 hindamise	0,78%
20	7	alla 10	0,61%
21	7	alla 10	0,61%
22	6	alla 10	0,52%
23	3	alla 10	0,26%
24	4	alla 10	0,35%
25	3	alla 10	0,26%
Kokku	1150 hindamist ehk 575 hinnatud		100%

Tabelis 2 on näha, et aastatel 2017–2020 tegid kaks hindajat üle 200 hindamise. Nemad on ka *Effective Command*'i andmebaasis vormistanud kõige enam hindamistunnistusi:

122 ja 177 tunnistust. Aastal 2020 värvatud ja koolitatud uutest hindajatest (tabelis hindajad nr 15–25) jõudis 2021. aasta veebruariks neli inimest teha vähemalt kümme hindamist. Kõik peale ühe 2020. aastal koolitatud hindaja on osalenud 2020. aastal hindamistel.

Kuna hindamispäevad on toimunud vastavalt Päästeameti tellimusele 2016. aastast igal aastal, saab järeldada, et hindajate arv on olnud piisav. Samas on analüüsist näha hindajate väga erinev koormus. Seega võib hindajate erinev kogemus mõjutada PMJ-ide hindamistulemust. Vähene hindamiskogemus võib takistada TAWOCK-i raamistiku põhist teadmiste lõimimist. Hindajate rühma, kes on teinud 2017.–2020. aastal 10–20 hindamist, kuulub seitse hindajat, kellest omakorda neli liitusid meeskonnaga alles 2020. aasta sügisel. Kaks varem sertifitseeritud hindajat on avaldanud soovi hindamisest loobuda.

4.3. Päästemeeskonna juhtide hindamistulemused

TAWOCK-i raamistikule tuginevat visiõppepõhist *Effective Command*'i hindamismetoodika rakendamist Sisekaitseakadeemias näitavad edukad hindamised. Kolmandale alaküsimusele (millised ametikohad on osalenud hindamistel ja millised on PMJ-ide hindamistulemused ja hindamiste arv aastate lõikes) vastates tugineti *Effective Command*'i andmebaasile ja Päästeametile esitatud memodele.

Tabel 3. Hinnatud isikute ametikohad *Effective Command*'i andmebaasis (esimese juhtimistasandi hindamine)

Ametikoht	Arv	Osakaal
Meeskonnavanem	696	95%
Rühmapealik	31	4%
Päästja	2	<1%
Komandopealik	3	<1%
Valmisoleku büroo	1	<1%
Kokku	733	100%

Effective Command'i andmebaasis on ajavahemikus 04.04.2016–19.02.2021 salvestatud 733 esimese tasandi päästetöö juhi ametlikku hindamist (*Formal assessment*). Hindamisel käinud isikute jaotus ametikohtade kaupa on esitatud tabelis 3. Enamik hinnatutest töötab Päästeametis esimesel päästetöö juhtimise tasandil ehk meeskonnavanema (95%) või rühmapealiku (4%) ametikohal. Tabelis 3 olev analüüs aitas veenduda, et *Effective Command*'i andmebaasis vormistatud tunnistused on visiõppepõhise koolituse sihtrühm.

Selleks et saada teada, millised on PMJ-ide hindamistulemused ja hindamiste arv aastate kaupa, analüüsisime *Effective Command*'i andmebaasis olevaid ametlikke hindamistun-
nustusi aastatel 2017–2020, mida oli kokku 575. Tabelis 4 on esitatud igal aastal hinnatud
isikute arv ja osakaal kõigist neil aastatel tehtud hindamistest. Kõige enam hindamisi oli
2020. aastal, kui hinnati 170 isikut.

Tabel 4. Päästemeeskonna juhtide hindamiste arv aastatel 2017–2020 *Effective Com-
mand*'i andmebaasis

Aasta	Hinnatud isikute arv	Osakaal kõigist hindamistest 2017–2020
2017	118	21%
2018	165	29%
2019	122	21%
2020	170	29%
Kokku neljal aastal	575	100%

Joonisel 5 on näha päästemeeskonna juhtide juhtimiskompetentside koondhinnangute
jaotus aastate lõikes aastatel 2016–2020. Kuna 2016. aastal on *Effective Command*'i plat-
vormil hindamiskriteeriumid hinnatavad „jah/ei“ vastustena, ei saanud neid analüüsis
kasutada. Seepärast on joonisel 5 olevad andmed võetud Päästeametile esitatud amet-
likust memost, kus esitati katseaasta hindamistulemustest ülevaade (Sisekaitseakadee-
mia, 2017). Tuletame lugejale meelde, et peatükis 2.2 kirjeldatud värvide tähendus muu-
tus 2019. aastal.

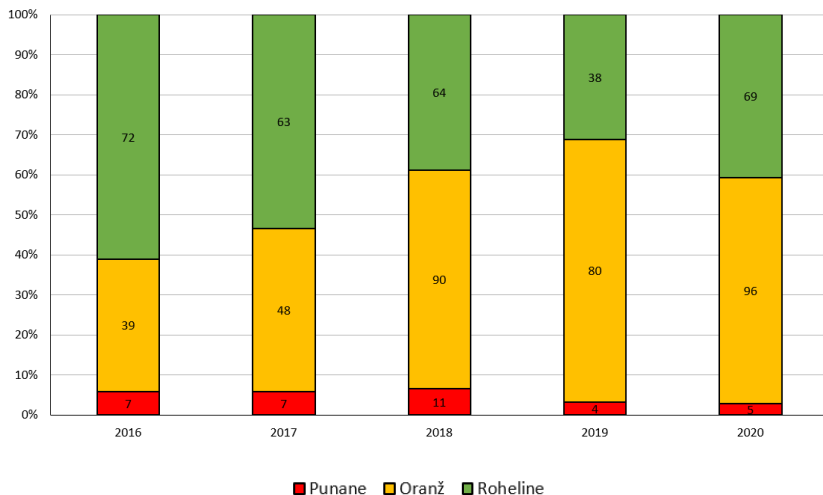
Joonisel 5 on näha, et kutsesstandardile mittevastavate juhtimiskompetentsidega PMJ-
ide osakaal on kõigil aastatel alla 7%. Kõige suurem negatiivsete tulemuste osakaal oli
projekti kolmandal aastal. Projekti neljandast aastast, kui rakendati üksnes kordushinda-
miste õppekava, on negatiivsete hinnangute osakaal jäänud alla 4%, mis on ootuspärane
tulemus, sest arvestada tuleb asjaoluga, et PMJ-ide isikkoosseis vahetub ja uue PMJ-i
värbamisel ei hinnata teda Sisekaitseakadeemias.

Tabelis 5 on esitatud *Effective Command*'i kaheksa osa (vaata selgitusi peatükist 2.2) kesk-
mised tulemused koos standardhävete ning maksimaalse ja minimaalse tulemusega.

Tabel 5. *Effective Command*'i hindamismetoodika osade keskmised tulemused aastatel 2017–2020 (n=575)

<i>Effective Command</i> hindamismetoodika osa	Esimene juhtimistasand		Min tulemus	Max tulemus
	M	SD		
Info kogumine	68,14	8,19	42	100
Infost arusaamine	67,3	8,65	31	100
Prognoos	65,07	9,19	40	100
Otsustamine	66,48	8,99	40	100
Plaan	66,46	8,81	35	100
Suhtlemine	66,54	9,06	37	100
Sündmuskoha haldus	67,48	8,75	40	100
Ülevaade	65,25	9,25	33	100
Kokku	532,73	60,82	300	800

Päästemeeskonna juhtide juhtimiskompetentside hindamistulemused aastatel 2016–2020

Joonis 5. Päästemeeskonna juhtide juhtimiskompetentside hindamistulemused¹

¹ Värvide tähendused on selgitatud selle artikli peatükis 2.2.

Kõige tugevamad on Eesti PMJ-id info kogumise oskuses ($M = 68,14$, $SD = 8,19$), kuna see on osa ka varem kasutusel olnud ajakriitilises olukorras otsustamise mudelist. Teine tugevus on sündmuskoha halduse osa ($M = 67,48$, $SD = 8,75$), mis on tihedalt seotud standardtegevusjuhiste täitmisega päästetöödel ja olnud samuti varasema väljaõppe keskmes. Kõige nõrgemad on PMJ-id võimes teha kogutud ja tervikust seotud info põhjal ennustusi ehk prognoose sündmuse lähituleviku kulgemise kohta ($M = 65,07$, $SD = 9,19$). Prognoos on vajalik, et luua plaan, mis võimaldab olla sündmuse lahendamisel samm ees tegelikust olukorrast. Kahjuks ei teosta PMJ-id ka head järelevalvet oma plaani eesmärgipärase täitmise üle, kuna ülevaate keskmine skoor on madalam ($M = 65,25$, $SD = 9,25$) võrreldes teiste juhtimistegevustega. Hea ülevaate tagab tulemuslikkuse ja ohutuse sündmuskohal, kuna täiendab ja ajakohastab PMJ-i olukorrateadlikkust. Kuna nende kahe osa, prognoosi ja ülevaate standardhälve on suurimad, saab öelda, et tegu ei ole kõigi PMJ-ide probleemiga ja leidub neid, kes suudavad väga hästi nii sündmuse kulgu ette näha kui ka teha suurepärase ülevaate. Kokkuvõtlikult saab öelda, et PMJ-ide juhtimistegevused on kutsesstandardi tasemel (kõigi osade keskmised on üle 65 punkti). Vaadeldes hindamismetoodika osade keskväärtuste standardhälbeid, saab ettevaatlikult märkida, et PMJ-ide tugevused (info kogumise oskus ja sündmuskoha haldus) on enam ühised kui nõrkused (prognoos ja ülevaade), sest tugevuste standardhälbed on väiksemad kui nõrkuste omad.

Kolmele alaküsimusele vastamiseks tehtud andmeanalüüs võimaldas empiirilisel tõendada TAWOCK-i raamistikule tuginevat *Effective Command*'i hindamismetoodika süsteemset rakenduvust Sisekaitseakadeemias. Järgmises peatükis antakse varasemate uuringute põhjal ülevaade, milline on PMJ-ide tagasiside visiõppepõhisele hindamisele.

4.4. Päästemeeskonna juhtide tagasiside *Effective Command*'i hindamismetoodikale

Viimasele uurimisküsimusele (milline on PMJ-ide tagasiside *Effective Command*'i hindamismetoodikale, tuginedes varasematele uuringutele) vastamiseks refereerime Sisekaitseakadeemias kaitstud magistritööd ja avaldatud publikatsiooni. Uuringud on põhjalikumaks lugemiseks kättesaadavad Sisekaitseakadeemia digiriivulil.

Andre Tammik (2019, lk 53) uuris magistritöös, kuidas mõjutab arendamise ja hindamismetoodika päästetöö juhtide kaasahaaratust ja õpimotivatsiooni hindamispäeval. Ta leidis, et SPAR-i otsuse vastuvõtmise mudelil põhinev hindamine on eesmärgipärane (91% vastas „jah“ või „pigem jah“). Samamoodi järeldas ta (lk 53), et virtuaalsimulatsioonil põhineva hindamise eesmärgipärasuse suhtes olid vastajad positiivsed (90% vastas „jah“ või „pigem jah“). Uuringus mõõdeti ka päästemeeskonna juhtide arendamise ja

hindamispäeval psühholoogiliste baasvajaduste täitmist. Tulemused näitasid, et hindamispäeval osalenud tajusid autonoomiavajaduse (väidete keskmised 5,58–6,09, skaalal 1–7, lk 46), seotusvajaduse (väidete keskmised 5,99–6,37, lk 47) ja kompetentsivajaduse (väidete keskmised 5,53–6,26, lk 49) kõrget täitmist. Seega tagavad *Effectiv Command*'i sertifikaadiga hindajad päästemeeskonna juhtide kõigi kolme psühholoogilise baasvajaduse täitmise täiendusõppe päeval Sisekaitseakadeemias. (Tammik, 2019)

Kirkpatricku koolitusprogrammi hindamismudeli (Kirkpatrick & Kirkpatrick, 2006) alusel tehtud uuring kinnitas, et päästemeeskonna juhtide arendamise ja hindamispäev tagab päästemeeskonna juhtide psühholoogiliste baasvajaduste täitmise, suure kaasatuse ning olukorrateadlikkuse õppimise. Lisaks uuriti PMJ-ide hinnangut hindamispäeva toetuseks loodud Harno Moodle'i e-kursusele „Operatiivtööde tulemuslik juhtimine päästemeeskonna juhile“. Leiti, et PMJ-id peavad e-õppe kursust kasulikuks ja see toetas teoreetilist olukorrateadlikkuse omandamist. PMJ-id pidasid visiõppepõhiseid hindamisstsenaariumeid rasketeks. Samuti pidasid päästemeeskonna juhid sellist hindamismeetodit juhtimiskompetentse arendavaks ja nad on seisukohal, et visiõppele tugineva koolituse tõttu teevad nad paremaid otsuseid elus. (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020)

5. JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Effective Command'i hindamismetoodika rakendamise uuring näitas, et PMJ-ide juhtimiskompetentside hindamine Sisekaitseakadeemias on süsteemne. Visiõppe rakendamiseks on vajalik, et hindajad lõimiksid kõiki TAWOCK-i raamistiku komponente (vt joonis 1). Hindajatel tuleb siduda ajakriitilises olukorras otsustamine kui ainealane teadmine *Effective Command*'i hindamismetoodikaga kui andragoogikateadmistega, et kasutada *XVR On-Scene*'i tarkvara kui tehnoloogiateadmise kutsestandardipõhiseks ehk tööalaseks hindamiseks. Samuti on selle hindamismetoodika puhul tagatud PMJ-ide TAWOCK-i raamistiku rakendamine kutsehariduses.

Alaküsimus 1

Kahjuks ei ole hindamiseks loodud ja kasutatud virtuaalsimulatsioonide arv olnud stabiilne (vt tabel 1) ja sama stsenaariumit on kasutatud ühest päästekomandost pärit PMJ-ide hindamiseks. Siiski ei ole lahendatav stsenaarium kordunud hinnatava isiku põhiselt (tuvastati üks trükiviga, vt pt 4.1). Vähene stsenaariumite arv (keskmiselt 5,5 stsenaariumit aastas) võib tingida asjaolu, et PMJ on teadlik hindamiseks kasutatud sündmuse sisust, kuna päästekomando PMJ-id suhtlevad omavahel. Päästekomandode lõikes ette tulevaid kordusi saab vältida, kui aastas luuakse keskmiselt kümme uut stsenaariumit.

Teiste riikide uuringud soovivad, et tuleb luua piisav hulk uusi stsenaariume, nii saab tagada, et PMJ lahendavad sündmust, mitte ei püüa lihtsalt stsenaariumit selgeks õppida (Reis & Neves, 2019). Eri stsenaariumide kasutamise arvu kasv aastatel 2019 ja 2020 (vt tabel 1) tänu ühisautorluse protsessi mudeli rakendumisele annab kinnitust, et süsteemne stsenaariumite loomine ja kasutamine Sisekaitseakadeemias lubab tulevikus üle saada ohust, et PMJ lahendab juba tuttavat sündmust. Siiski tuleks jätkata virtuaalsimulatsiooni stsenaariumite ühisautorluse protsessi mudeli rakendamist ja mudeli põhiste stsenaariumite loomise rahastamist. Samuti tuleks uurida stsenaariumite raskusastme (Polikarpus, Ley & Poom-Valickis, 2020) ja simulatsioonis kasutatud tehniliste võtete, nagu jäik sündmuste ahel (*event*) ja ülesannete loogika (*task logic*) (Polikarpus & Ley, 2021), mõju hindamistulemustele.

Alaküsimus 2

Hindajate arv aastal 2020 peaaegu kahekordistus ja jõudis 25 hindajani, mis teeb üks hindaja 15,9 PMJ kohta. Aastatel 2017–2020 on suudetud tagada kõigi hindamispäevade toimumine Sisekaitseakadeemias, mis võimaldab järeltada, et hindajaid on olnud piisav arv. Samas näitas uuring, et hindajad on tööga väga erinevalt koormatud (vt tabel 2), mis võib tingida ebaühtlase kogemuste jaotuse hindajate vahel. Sisekaitseakadeemias tuleks kaaluda kogemuste ühtlustamise meetmeid TAWOCK-i raamistiku laiapindsemaks rakendamiseks ja teha lisaanalüüs, kas hindajate kogemus mõjutab PMJ-ide hindamistulemusi.

Alaküsimus 3

Effective Command'i esimese juhtimistasandi hindamist on rakendatud Eestis koolituse sihtrühmale ehk päästemeeskonna juht, tase 5 kutsetunnistusega isikute juhtimiskompetentside hindamiseks (vt tabel 3). PMJ-ide hindamiste arv aastate lõikes on olnud 118–170 (vt tabel 4). Koormuste erinevus teeb raskemaks eelarve planeerimise Päästeametile ja töökoormuse planeerimise Sisekaitseakadeemiale. Kaaluda võiks lisaanalüüsi tegemist, et leida maksimaalne iga-aastane koormus. Kui ametlikke atesteerimisi ei ole vaja PMJ-ile sellises mahus teha, siis vabad koolituskohad saaks pakkuda välja PMJ-ile vabatahtlikuks juhtimiskompetentside arenduspäevaks. Ühesugune hindamiste arv aastate lõikes võimaldaks samuti ühtlustada hindajate koormust (vt tabel 2) ja planeerida uute stsenaariumite loomiseks vajalikke ressursse.

TAWOCK-i raamistikule tuginedes saab PMJ-ide hindamistulemuste empiirilisest analüüsist järeltada, et Eestis on hästi toimiv PMJ-i kutse kvalifikatsiooni süsteem, kuna kutsestandardile mittevastavate juhtimiskompetentsidega PMJ-ide osakaal on marginaalne (vt joonis 5). Edaspidi tuleks PMJ-ide koolituste planeerimisel senisest suuremat tähelepanu

pöörata prognoosioskuse ja ülevaateoskuse arendamisele ajakriitilises olukorras otsustamisel, kuna nende keskmised tulemused on väiksemad võrreldes teiste juhtimistegevustega (vt tabel 5).

Uurimisküsimusele, kuidas on kutsehariduse TAWOCK-i raamistik rakendatud PMJ-ide juhtimiskompetentside arendamisel ja hindamisel Sisekaitseakadeemias, saab induktiivselt vastata, et raamistiku eri osad on omavahel visiõppepõhises PMJ-ide juhtimiskompetentside hindamises lõimitud. Hindamiste läbiviimiseks on vaja hindajaid, hindamismetoodikat *Effective Command*'i, virtuaalsimulatsiooni tarkvara *XVR On-Scene* ning hindamistsenaariumeid, mis võimaldavad tööalaseid ja erialaseid teadmisi hinnata. Kuuendat aastat süsteemselt toimiv PMJ-ide atesteerimine ja 575 analüüsitud hindamist näitavad, et kutsehariduse TAWOCK-i raamistik on Sisekaitseakadeemias rakendatud.

Uurimisküsimus, milline on PMJ-ide tagasiside *Effective Command*'i hindamismetoodikale, leidis varasematele uuringutele tuginedes üheselt kinnitava vastuse, et PMJ-id peavad *Effective Command*'i hindamismetoodika visiõppepõhist rakendamist eesmärgipäraseks. Siiski tuleks jätkata koolituse tagasiside kogumist ja analüüsimist, et hinnata uute hindajate, stsenaariumite ja kriteeriumite mõju PMJ-ide tagasisidele.

Edasistes uuringutes tuleks keskenduda sellele, millisel määral on visiõppe rakendamine aidanud hindajatel ja hinnatavatel lõimida oma tehnoloogilisi, andragoogilisi, tööja ainealaseid teadmisi. Üksnes teadmiste lõimitud kasutamine õppetöös aitab hoida kutsehariduse tööandja ootustele vastavana ja valmistada ette töötajaid tuleviku probleemidega toime tulema.

KOKKUVÕTE

Esimese tasandi päästetöö juhtide juhtimiskompetentside pidev jälgimine suurendab ühiskonna turvalisust ja aitab planeerida koolitusi. Sisekaitseakadeemia pakub Päästeametile üleriigilist süsteemset ja teaduslikul alusel põhinevat päästemeeskonna juhtide juhtimiskompetentside hindamist, milleks kasutatakse *Effective Command*'i hindamismetoodikat. Eesti PMJ-id on Euroopa Liidus unikaalses olukorras, sest ametikohal töötamiseks on nõutud kutsequalifikatsioon ja selle hoidmist kontrollib regulaarselt kutseandja Sisekaitseakadeemia, kes kasutab selleks teaduspõhist hindamismetoodikat ja visiõpet.

Päästeamet saab selle uuringu tulemusi ja järeldusi kasutada täiendusõppe planeerimisel, samas kui Sisekaitseakadeemia saab neid kasutada hindamise planeerimisel, stsenaariumite koostamisel ja hindajate koolitusel.

TAWOCK-i raamistik osutus sobilikuks päästevaldkonna esimese tasandi juhtide kutsekompetentside arendamiseks ja hindamiseks. Visiõppe rakendamine juhtimiskompetentside hindamiseks on eesmärgipärane. Hindajad peavad stsenaariumeid luues ja kasutades lõimima tehnoloogilisi, andragoogilisi, töö- ja ainealaseid teadmisi. Edasistes uuringutes ja õppearendustöös tuleks välja selgitada, kas TAWOCK-i raamistik, visiõppe ja *Effective Command* sobivad ka teiste sisejulgeoleku valdkondade kutsekompetentside arendamiseks ja hindamiseks.

TÄNUSÕNAD

Autorid tänavad kõiki Sisekaitseakadeemia hindajaid vastusriikka töö eest ja Mart Käiti projekti vedamise eest. Samuti täname Päästeametit täiendusõppe jätkuva rahastamise ja päästemeeskonna juhte hindamistel osalemise eest. Artikli kirjutamisel oli suur abi Kärt Reiteli, Kadi Luht-Kallase ja Epp Jalaka tagasisidest ning Pavel Ivanovi ja Tambet Kütti mõtetest. Suur tänu teile selle eest!

STELLA POLIKARPUS

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, kriisireguleerimise ja tuleohutuse õppetooli vanemlektor

E-post: stella.polikarpus@sisekaitse.ee

Stella Polikarpus on lõpetanud Sisekaitseakadeemia päästekolledžis päästeteenistuse eriala ja saanud magistrikraadi Tallinna Ülikoolis kutseõpetaja erialal. Aastast 2016 õpib Polikarpus Tallinna Ülikooli haridusteaduste instituudis doktorantuuris, kus ta uurib olukorratadlikkuse hindamist visiõppes. Sisekaitseakadeemias õpetab ta põlemiskeemiat, keemiapäästet ja koolitab instruktoreid. Stella Polikarpus on juhtinud FireFronti projekti, mis keskendus olukorratadlikkuse ja olukorramõistmise virtuaalsimulatsioonipõhisele hindamisele.

KADY DANILAS

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, päästetööde õppetooli juhataja-lektor

E-post: kady.danilas@sisekaitse.ee

Kady Danilas on lõpetanud Tallinna Tehnikaülikoolis loodusteaduste bakalaureuse-õppe ja saanud samal erialal teadusmagistri kraadi. Ta töötab Sisekaitseakadeemias päästja ja päästemeeskonna juhi õppekavade juhina. Lisaks administratiivsetele ülesannetele, muu hulgas kutse andmisel, on tema juhitavaks sisuvaldkonnaks keemiapääste.

KASUTATUD ALLIKAD

- Arifin, Z., Nurtanto, N., Kholifah, N. & Fawaid, M., 2020. Technology Andragogy Work Content Knowledge Model as a New Framework in Vocational Education: Revised Technology Pedagogy Content Knowledge Model. *TEM Journal*, 9(2), pp. 786–791. doi: 10.18421/TEM92-48.
- Kirkpatrick, D. & Kirkpatrick, J., 2006. *Evaluating Training Programs: The Four Levels*. 3rd edn. San Francisco: Berrell- Koehler Publisher. Leitav: https://books.google.ee/books?id=BJ4QCmvP5rcC&lpg=PR9&ots=Mn0_91w_7V&lr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false (Kasutatud: 22.05.2020).
- Koehler, M. J., Mishra, P. & Cain, W., 2013. What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? *Journal of Education*, 193(3), pp. 13–19. doi: 10.1177/002205741319300303.
- Kravets, T., 2020 *E-kiri SKA töötajatele [E-kiri]* (28.01.2020).
- Lepp, A., Polikarpus, S., Teder, G. jt, 2013. Kutsestandard. Päästemeeskonna juht, tase 5. Leitav: <https://www.kutseregister.ee/ctrl/et/Standardid/vaata/10465706> (Kasutatud: 15.05.2021).
- Allas, H., Ints, I., Kasetalu, K. jt, 2018. Kutsestandard. Päästemeeskonna juht, tase 5. Tallinn: Kutsekoda. Leitav: <https://www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/kutsestandardid/10684934>. (Kasutatud: 15.05.2021).
- Kutsekoda, 2021. *Väljastatud kutsete otsing*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kutseregister.ee/kutsed> [Kasutatud: 18.06.2021].
- Lamb, K., Boosman, M. & Davies, J., 2015. *Introspect Model: Competency assessment in the virtual world*, *ISCRAM 2015 Conference Proceedings – 12th International Conference on Information Systems for Crisis Response and Management*, (August 2005), pp. 235–243. Leitav: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-84947771428&partnerID=tZOtx3y1>.
- Lamb, K., Davies, J., Bowley, R. & Williams, J.-P., 2014. Incident command training: the *Introspect Model*. *International Journal of Emergency Services*, 3(2), pp. 131–143. doi: 10.1108/IJES-09-2013-0023.
- Lamb, K. Farrow, M., Olymbios, C., Launder, D. & Greatbatch, I., 2021. Systematic incident command training and organisational competence. *International Journal of Emergency Services*, 10(2), pp. 222–234. doi: 10.1108/IJES-05-2020-0029.
- Launder, D. & Perry, C., 2014. A study identifying factors influencing decision making in dynamic emergencies like urban fire and rescue settings. *International Journal of Emergency Services*, 3(2), pp. 144–161. doi: 10.1108/IJES-06-2013-0016.

- Polikarpus, S., 2019. Arendusprojekt "Päästemeeskonna juhtide arendamine ja hindamine" kokkuvõte. Tallinn, lk 10.
- Polikarpus, S., 2021. Eesti päästetöö juhid näitavad tehistöelisesuses kõrget taset, *ERR Novaator*, pp. 1–5. Leitav: <https://novaator.err.ee/1608080512/eesti-paastetoo-juhid-naitavad-tehistoelisesuses-korget-taset>.
- Polikarpus, S., Bøhm, M. & Ley, T., 2019. Training Incident Commander's Situational Awareness—A Discussion of How Simulation Software Facilitate Learning, in Väljajaga, T. and Laanpere, M. (eds) *Digital Turn in Schools—Research, Policy, Practice*. Singapore: Springer, Singapore, pp. 219–234. doi: 10.1007/978-981-13-7361-9_15.
- Polikarpus, S. & Ley, T., 2021. Collaborative Authoring of Virtual Simulation Scenarios for Assessing Situational Awareness, in Adrot, A. et al. (eds) *Proceedings of the 18th ISCRAM Conference*. Blacksburg. Leitav: <https://www.drrm.fralinlifesci.vt.edu/iscram2021/files/ISCRAM2021Proceedings.pdf> (Kasutatud: 15.09.2021).
- Polikarpus, S., Ley, T. & Poom-Valickis, K., 2020. Developing the Situational Awareness of Incident Commanders: Evaluating a Training Programme using a Virtual Simulation. *Proceedings Estonian Academy of Security Sciences*, 19, pp. 195–226. Leitav: https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2595/Proceedings_2020_WEB.PDF?sequence=5&isAllowed=y.
- Polikarpus, S. & Mumma, A., 2016. Järjepidev juhtimiskompetentside arendamine ja hindamine päästeteenistuses on oluline. *Pääste elu*, pp. 26–28. Leitav: https://issuu.com/estonianrescueboard/docs/p___ste_elu_ajakiri_lowres_lugemis (Kasutatud: 23.11.2016).
- Pöder, S.-F., Savimaa, R. & Link, M., 2015. A framework for training internal security officers to manage joint response events in a virtual learning environment. *Proceedings Estonian Academy of Security Sciences: Sustained Security*, pp. 151–180. Leitav: https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/131/Proceedings_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Päästeamet, 2016. *Päästeameti teenistujate hindamisjuhend. Peadirektori 01.02.2016 käskkiri nr 40*.
- Päästeamet, 2018. *Päästeameti teenistujate hindamisjuhend. Peadirektori 13.11.2018 käskkiri nr 395*.
- Päästeamet, 2020. *Päästeameti teenistujate hindamisjuhend. Peadirektori 30.04.2020 käskkiri nr 1.1-3.1/102*.
- Reis, V. & Neves, C., 2019. Application of virtual reality simulation in firefighter training for the development of decision-making competences, in *2019 International Symposium on Computers in Education (SIIIE)*. IEEE, pp. 1–6. doi: 10.1109/SIIIE48397.2019.8970143.

- Sisekaitseakadeemia, 2016. *Memorandum. Sisekaitseakadeemia 30.03.2016 protokoll nr 6.5-3/16/1253-1.*
- Sisekaitseakadeemia, 2017. *Memorandum: 1. ja 2 tasandi päästeteenistujate arendamine ja hindamine. Sisekaitseakadeemia 13.01.2017 kiri nr 6.5-3/132-1.*
- Sisekaitseakadeemia, 2020. *Päästemeeskonna juhtide hindajate baaskoolitus – õppekava. Sisekaitseakadeemia 09.03.2020 täiendusõppe õppekava nr 6.5-12/694-1.*
- Siseminister, 2011. *Päästeteenistujate kutsesobivuse nõuded, sealhulgas füüsilise ettevalmistuse, hariduse- ja tervisenõuded. Määrus. RT I, 03.03.2011, 26.*
- Tammik, A., 2019. *Õpimotivatsiooni ja kaasahaaratuse tegurite kaardistus päästetöö juhtide arendamisel ja hindamisel. Magistritöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia. Leitav: https://digiriiul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2230/2019_Tammik.pdf?sequence=1&isAllowed=y.*
- Tross, J., 2016. *Operatiivtööde tulemusliku juhtimise hindamise koolitus. Täiendusõppe õppekava. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.*
- Wijkmark, C. H. & Heldal, I., 2020. Virtual and Live Simulation-Based Training for Incident Commanders, in Amanda Lee Hughes, F. M. and C. Z. (ed.) *Proceedings of the 17th ISCRAM Conference.*
- Williams-Bell, F. M., Kapralos, B., Hogue, A., Murphy, B. M. & Weckman E. J., 2015. Using Serious Games and Virtual Simulation for Training in the Fire Service: A Review. *Fire Technology*, 51(3), pp. 553–584. doi: 10.1007/s10694-014-0398-1.

POLIITTOKESTUS KUI KOMMUNIKATSIOONI- TEHNIKA ÄÄRMUSLIKE SÕNUMITE LEVITAMISEKS

HANNES PARMO

Võtmesõnad: poliititõkestus, *political jamming*, paremäärmuslikud narratiivid, kujutiste lugemine, multimodaalne diskursusanalüüs, kriitiline diskursusanalüüs

Ülevaade. Artiklis kirjeldatakse veebidiskursuse mõju poliitilisele retoorikale ja analüüsitakse tõkestust (ingl *jamming*) kui tänapäevast kommunikatsioonitehnikat, mida võidakse kasutada äärmuslike sõnumite levitamiseks. Artikkel tugineb uuringule, mille keskmes on 2017.–2018. aastal toimunud immigratsioonivastased meeleavaldused ja seal presenteeritud loosungid. Multimodaalne diskursusanalüüs ühildab loosungitele kantud teksti ja kujutised ning selgitab loosungitele kantud varjatud paremäärmuslikke ideoloogilisi sõnumeid.

SISSEJUHATUS

Tänapäeval on peamiseks suhtluskeskkondadeks sotsiaalmeedia platvormid, mis mõjuvad oluliselt ka kommunikatsioonitrende füüsilises maailmas, sest poliitilise agendaga organisatsioonid ja isikud peavad auditooriumi kõnetamiseks kasutama retoorikat ja stiili, millega inimesed on harjunud. Internetis leviv info on visuaalne ja kiiresti tarbitav, seepärast peavad poliitilised avaldused vastama samale standardile. Eesti kontekstis on muutuvate oludega kõige paremini kohanenud Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (edaspidi EKRE). Parempoolsed radikaalid ei ole Eestis varem karismaatiliste liidrite puudumise tõttu edu saavutanud, kuid Mart ja Martin Helmel kui võimekatel (meedia tööpõhimõtteid tundvatel) demagoogidel on see õnnestunud (Auers & Kasekamp, 2015, p. 147). EKRE sümbolistliku ja reljeefse (populistliku) retoorika silmapaistvaimaks näiteks on Martin Helme öeldud lause „Kui on must, näita ust“, millega ta väljendas nägemust Eestile sobilikust immigratsioonipoliitikast (Teder, 2013).

Maailmapoliitikas on silmapaistva retoorikaga edu saavutanud Ameerika president Trump, kes on kasutanud meisterlikult sildistamist konkurentide karieerimiseks ja nende tõsiseltvõetavuse vähendamiseks. Samuti kasutas Trump enda vastu tehtud paremäärmuslike süüdistusi osana valimiskampaaniast, käsitledes äärmuslust puudutavaid süüdistusi huumori võtmes ja muutes seeläbi paremäärmusluse meemiks.

Poliitiliste ideede karieerimist üldistab termin nimega *jamming*. Termin *cultural jamming* tõi peavoolu diskursusesse 1984. aastal Ameerika muusikaline grupp Negativland (Wettergren, 2009; Philipps, 2015), viidates sellega aktivistidele, kes muudavad reklaamtahvleid ja õõnestavad nende esialgset tähendust (Philipps, p. 185). *Jamming* tuleneb Carducci (2006, p. 117) järgi elektroonilise mõjutamise tehnikast, millega häiritakse militaarset või poliitilist sisu kandvat raadiosignaali.

Cultural jamming uga on pilatud ka kiirtoiduketti McDonald's, milles korporatsiooni tunnuslause „I'm loving it“ on muudetud loosungiks „Weight: I'm gainin`it“. *Jamming* u versioonis on McDonaldsi logo pööratud tagurpidi ning uus tekst hoiatab inimesi ebatervislike eluviiside ja kaalutõusu eest.

Eesti-inglise tõlgete otsingumootor (Linguee) annab *jamming* u eestikeelseks vasteks *summutamine, segamine, häirimine*. *Cultural jamming* on teadusajakirjas Acta Semiotica Estica IX tõlgitud eesti keelde *kultuuritõkestusena* (Gramina, 2012). Artikli autor tugineb Gramina tõlkele, andes *jamming* u eestikeelseks vasteks *tõkestus* ning *political jamming* u vasteks *poliittõkestus*.

Poliittõkestus eeldab poliitilise agenda edastamist nii, et tarbijale tuntud kontekstile (pilt, sümbol, heli) lisatakse enda alltekst, mis mõjutab satiirilise ja/või naljaka loosungiga tarbija seniseid arvamusi ja vaateid (Cammaerts, 2007, pp. 4, 9). Internetimeemides kasu-

tatakse äärmuslikke ideoloogiaid esindavaid sümboliteid mängulises kontekstis ning need meemid uuenevad anonüümses keskkonnas pidevalt, seepärast on tänapäeva internetikasutaja (eelkõige noorema põlvkonna) jaoks radikaalsed sümbolid üha enam oma radikaalsust minetamas (Parmo, 2021, lk 4). Interneti-diskursuses võidakse äärmuslik tähendus omistada nii uuele sümbolile kui ka kaaperdatud tuntud (positiivse kuvandiga) sümbolile. Nii on võimalik ühiskonda trollida¹, sest suur osa elanikkonnast ei aktsepteeri sümbolile omistatud meelevaldset tähendust. Osa inimesi kasutab sümbolit äärmuslikus võtmes ja osa inimesi vanas (neutraalses) tähenduses, mis devalveerib oluliselt vaenulike sõnumite äärmuslikkust.

Artikkel kirjeldab tõkestuse ja veebidiskursuse trende tänapäeva kommunikatsioonis ning annab ülevaate uuringust, mille käigus analüüsiti nende trendide kasutamist avalikel meelevaldustel (füüsilises maailmas) loosungite vormis.

1. MEEMIDE ROLL DIGIAJASTU KOMMUNIKATSIOONIS

Poliitiliste teemade visualiseerimiseks on alates 16. sajandist kasutatud karikatuuri, mida võib mõtteliselt pidada meemi eelkäijaks. Sarnaselt karikatuuriga on meem mingi konkreetse teema visuaalne liialdustega kommentaar, mis ründab ja naeruväärstab käsitletavat objekti. Karikatuuri ja ka meemi võib käsitleda mõttemänguna, mis visualiseerib vaenlase kuju ning muudab ta äratuntavalt naeruväärseks, pakkudes lugejale lapsikut lõbu (Gombrich & Kris, 1938, p. 7). Klassikalised karikatuurid on poliitilise kommentaarina muutunud vähetähtsaks, kuid massiliselt levivad meemid on populariseerinud karikatuurset mõtlemist just tavakasutajate hulgas (Parmo, 2021, lk 10).

Kõige laiemas tähenduses võib meemiks pidada kõiki kultuuriüksusi. Mainimisväärsed on aga tuntuse saavutanud kultuuriüksused ehk tugevad meemid. Evolutsioonibioloog Richard Dawkins kui meemi mõiste kasutuselevõtja 1976. aastal ilmunud raamatus „Isekas geen” tuletas meemid geenide analoogiast – meem kui geeni kultuuriline analoog (Grahami, 2002, p. 83). Termin „meem” on tuletatud kreeka keelsest sõnast *mimema*, mis tähendab midagi, mida imiteeritakse (Shifman, 2013, p. 10). Dawkinsi (2006, p. 192) käsitluses on meemid ideid ja väärtusi kandvad kultuurilised üksused, mis kohanemisvõimelisena on ajas arenevad ja evolutsioonilist analoogiat kasutades – elujõulised. Delaure'i ja Finki (2017, p. 38) definitsiooni järgi saab meeme käsitleda väikeste tähendust omavate üksustena, mida on lihtne kopeerida, muuta ja levitada. Tänapäeva ühiskond mõistab meemi all aga eelkõige internetimeemi ja selle kõige tuntumat vormi *image macro*'t, mida Duerringer (2016, p. 5) defineerib ringlusesse läinud kujutistena,

¹ Trollimine – solvava sõnumi kirjutamine internetis, et kedagi häirida või ärritada (Cambridge Dictionary, 2021; autori tõlge).

millele on lisatud humoorika sisuga kindlas formaadis tekstilõik. Meemid nagu Bad Luck Brian ja Success Kid funktsioneerivad nalja šabloonidena, mida pildi (meemi) konteksti mõistvad internetikasutajad saavad iseseisvalt täiendada ja uuesti ringlusesse saates levitada.

Internetis on suurem potentsiaal levida sellisel sisul, mis rõhub inimeste emotsioonidele, ning kõige populaarsemaks ja lihtsamini püütavaks positiivse emotsiooni stiimuliks on humoorikus. Bergeri ja Milkmani (2012, pp. 193, 199) järgi on suur levikupotentsiaal ka sellisel materjalil, mis tekitab ärevust ja viha, kuid positiivse sisu jagamine on populaarsem, sest internetikasutajad jagavad sisu nii sotsiaalse kui ka enese presenteerimise eesmärgil, eelistades sellist sisu, mis tekitab teistes kasutajates hea tunde ning samal ajal näitab neid endid lõbusa ja meelelahutuslikuna. Goodwin ja Dahlstrom (2014, pp. 151, 157) toovad kliimadebati näitel välja, et teadlased peavad saavutama auditooriumi usalduse, sealjuures soovivad nad ka teaduslikus debatis kasutada (teemasse kaasata) publiku poolehoidu võitmiseks huumorit.

Sellist massikommunikatsiooni trendi toetab tugevalt meemikultuur, sest meem on justkui nalja šabloon, mida muutes ja levitades (õiges kontekstis kasutades) mõjub meemi jagaja justkui ise nalja autorina. Sealjuures ei ole isik tegelikult mitte nalja autor, vaid tarbija ning enda humoorikuse väljendamiseks ei pea inimene mitte nalja looma, vaid naljast aru saama ja seda õiges kontekstis dubleerima. Sõnumi edukaks levitamiseks ei pruugi humoorikas olla mitte ainult sisu, vaid ka sõnumi edastamise vorm (meem), mida kasutades on võimalik levitada ka mittehumoorikat, poliitilist ja vaenulikku sõnumit (Parmo, 2021, lk 12).

Keeruline on hinnata internetikeskkondades levivate meemide autori/jagaja taotlus: kas eesmärk on olnud jagada meemi kui koomilist vormi või kui ideoloogilist sõnumit, mida meem endas kannab. Seiffert-Brockmann ja kaasautorid (2018, pp. 2865–2866) kirjeldavad meemikultuuri kui reegliteta mängu, milles on tarbija jaoks tähtis protsessis osalemine ja mängimine ise, mitte lõpptulemus.

1.1. Internetikeskkond tähendusvälja kujundajana

Äärmuslike sõnumite levitamiseks internetis võidakse kasutada sümboleid, mis lisatakse meemile või mis on ise meemiks muutunud. Eri keskkonnad ja subkultuurid kasutavad erinevaid sümboleid, mis kõnetavad kindlat auditooriumit ning populaarsuse kasvades võivad need kanduda üle ka peavoolumeedia füüsilisse maailma.

Rahvusvaheliselt tuntud näiteks on Pepe the Frogi kaaperdamine internetitrollide poolt. Matt Furie koomiksist „Boy’s Club” pärinev karakter Pepe the Frog sai algselt netikeskkondades populaarseks kui empaatiat väljendav sümbol (Swinyard, 2019). Kui Pepe the Frogi

populaarsus levis peavoolu popkultuuri, andsid internetitrollid meemile uue tähenduse ning hakkasid seda seostama antisemiitliku ja fašistliku ideoloogiaga (Pelletier-Gagnon ja Diniz, 2018, pp. 6–7). Pepe the Frog jätkab meemina arenemist ja lisaks paremäärmuslikule sümbolile kasvatab see tuntust ka krüptovaluutana Pepemoon (BSCTimes, 2021). Võib väita, et kui peavoolumeedia mõistab aastatetagust tõlgendust Pepe the Frogist kui paremäärmuslikust sümbolist, siis internetikeskkondades on see meemina edasi arenenud ja omandanud juba mitu uut tähendust.

Eesti kontekstis on sümboli tähenduse kaaperdamise tuntuimaks näiteks käemärk „OK”, mida kasutasid 2019. aastal Riigikogus ametisse vannutamisel EKRE ministrid. Internetitrollid olid käemärgile omistanud valgete ülemvõimu (ingl *white power*) väljendava tähenduse. Kui alguses levis käemärgi uus tähendus internetikeskkondades, siis 2019. aastaks oli tegemist rahvusvaheliselt äärmuslikuna mõistetud žestiga ja EKRE ministrid sattusid rahvusvahelisse skandaali kui *White Supremacy* toetajad.

Selleks et tuvastada vaenu õhutavaid sõnumeid, tuleb mõista ka sümboleid ja sümbolitele omistatud tähendusi internetikeskkondades. Kõik mõjukad poliitilised diskursused on esitatud läbi peavoolu- ja sotsiaalmeedia, mis on saanud peamisteks poliitilise debati pidamise platvormideks, ning poliitilisteks platvormideks on kujunenud ka internetimeemid (Alvares & Dahlgren, 2016, p. 53; Seiffert-Brockmann, *et al.*, 2018, pp. 2866–2867).

1.2. Poliitõkestus ühiskondlikus diskursuses

Kultuuritõkestus ründas tarbimiskultuuri ja suurkorporatsioone, kandes endas paratamatult ka poliitilisi aspekte, kuid poliitiline sõnum ei olnud otseselt protesti eesmärk. Hiljem hakati tõkestust kasutama poliitiliste eesmärkide saavutamiseks ja sellisel juhul saame rääkida juba poliitõkestusest. Huey järgi (2015, p. 1) on poliitõkestus propaganda vahend, mida iseloomustab õõnestav ja satiiriline tegevus, mis võimendab huumori abil ideoloogilist sõnumit.

Tõkestus on olemuselt sarnane *détournement*'i tehnikaga (Sandlin & Milam, 2008; Brisman, 2010; Wettergren, 2009), mis prantsuse keeles tähendab ümbermarsruutimist/kaaperdamist. Sellise võtte sisuks on vastase ründamine tema enda vahenditega. Rünatava objekti sümboleid või muid tunnuseid moonutatakse ja asetatakse naeruvääristavasse konteksti. Tõkestus kui kommunikatsioonitehnika on eriti elujõuline just digiajastul, sest eduka infovahetuse või propaganda levitamine internetis tugineb samadele tugevustele ja nõrkustele, millele tõkestus (Parmo, 2021, lk 15).

1.3. Poliitõkestus julgeoleku kontekstis

Kui *cultural jam* on olemuselt progressiivne Taaveti-Koljati võitlus (aktivist korporatsiooni vastu), siis *political jam* võib väljendada ka sallimatust, avalikku viha või otsest rassismi (Cammaerts, 2007, p. 9). Internetikeskkondades on äärmuslike sümbolite tähendused devalveerunud ja sotsiaalmeedia kasutajad võivad hooletult jagada humoorikat meemi, pööramata tähelepanu äärmuslikule või solvavale sõnumile. Sandlin ja Callahan (2009, p. 85) kirjeldavad postemotsionaalset lääne ühiskonda, milles massimeedia on emotsionaalset laetud keelelist ja visuaalset kommunikatsiooni üle kasutanud ning tarbija emotsionaalsete tähenduste suhtes tuimaks muutnud. Samuti peab kiiresti tarbitav populistlik poliitika kasutama uudiskünnise ületamiseks radikaalset retoorikat. Eespool kirjeldatud tänapäeva massikommunikatsiooni trendid raskendavad oluliselt pahatahtliku motiivi tuvastamist ja õigusvastase käitumise määratlemist.

Zeitsoff (2017, p. 1971) märgib, et 21. sajandi olulisemate geopoliitiliste sündmuste kujundamisel mängis otseselt või kaudselt olulist rolli sotsiaalmeedia kasutamine: 1) ISIS-e populariseerimine, sealhulgas järgijate värbamine; 2) küberrünnakute ja desinformatsiooni kasutamine Venemaa poolt Krimmi annekteerimisel; 3) Twitteri kasutamine Donald Trumpi poolt valimiskampaania tööriistana. Tuntuim näide poliitõkestuse kasutamisest äärmuslikus võtmes on ISIS-e propagandameetod *jihadi cool*, mis kasutab popkultuuri elemente uute (noorte) liikmete värbamiseks. *Jihadi cool* kasutab Facebooki, Twitterit, Youtube'i ja teisi sotsiaalmeediakanaleid, kus levitab noortele džihaadi pooldavaid sõnumeid, kasutades sõnumite ilmestamiseks lääne kultuurist tuntud meeme (Huey, 2015, pp. 1–4). Musta huumoriga rikastatud satiirilised kujutised on noortele internetikasutajatele harjumuspäraseks kommunikatsioonivormiks ja seetõttu on nad vastuvõtlikud ka islamiäärmuslaste propagandale.

USA presidendivalimistel kasutati Pepe the Frogi kui paremäärmuslikku sümbolit Trumpi maine kahjustamiseks. Pepe the Frogile lisati Trumpi soeng ja selliselt kasutati tõkestust otseselt USA presidendikandidaadi ründamiseks. Trumpi meeskond ei tõrjunud kriitikat, vaid hakkas nende vastu suunatud meeme ka ise levitama, muutes vastutõkestusega paremäärmusluse meemiks ja ennast karikatuursete rünnakute suhtes immuunseks. Julgeolekukontekstis on raske tuvastada äärmusliku ideoloogia levitajaid, sest äärmuslikku sõnumit võidakse esitada humoorikas või meelelahutuslikus võtmes ning äärmuslikku sisu jagavad isikud ei pruugi olla ideoloogiliselt motiveeritud, vaid nii-öelda tava-kasutajad, kes jagavad internetikeskkondades meelelahutuslikul eesmärgil humoorikat sisu.

2. PAREMPOPULISM JA PAREMÄÄRMUSLUS EESTIS

Artikli aluseks on empiiriline uuring, mis analüüsis immigratsioonivastaseid meeleavaldusi 2017.–2018. aastal, seepärast on oluline kirjeldada ka paremäärmuslikku poliitilist jõudu, mis nende meeleavalduste taga seisib. Kuigi populismi seostatakse eelkõige parempoolse poliitikaga, tuleb Alvaresi ja Dahlgreni (2016, p. 49) hinnangul seda käsitleda kui poliitilist stiili, millel puudub maailmavaade. Selles artiklis vaadeldakse populismi aga kitsamalt just paremäärmusliku poliitika kontekstis.

Populistlikus kommunikatsioonis on kolm kesket elementi: 1) viide rahvale, 2) võitlus korrumpeerunud eliidi vastu, 3) ja välise rühma (vastase) identifitseerimine (De Vreese, *et al.*, 2018, p. 427). Stewart (2020, p. 1207) toob välja, et sotsiaalteadlased seovad paremäärmuslust natsionalistlike, rassistlike ja ksenofoobsete ilmingutega, mis on reaktiiviks majanduskriisile ja üleilmastumisega kaasnevale sotsiaalsele ärevusele. EKRE kasutas oskuslikult immigratsioonikriisi poliitilise populaarsuse kasvatamiseks, võimendades immigrantidega kaasnevaid ohte ja esinedes ainsa rahvuslike väärtuste kaitsjana. Kurylo (2020, p. 2) järgi rõhub populism tavaliste inimeste igapäevastele hirmudele, sealjuures konstrueerides ja süvendades neid samu kriise, mille vastu väidavad end seisvat. EKRE propageeris seisukohta, mille järgi kaotab Eesti ÜRO üleilmse ränderaamistikuga (Marra-kechi lepinguga) isetsustusvõime, samas kui Riigikogu (2018) rõhutas ränderaamistiku kohta tehtud avalduses, et ränderaamistik on õiguslikult mittesiduv koostööraamistik ja selle toetamisel ei võta riigid kohustust avardada seaduslikke rändekanaaleid.

2.1. Paremäärmusluse narratiivide kategooriad

Erinevalt teistest ekstremismiliikidest on paremäärmuslik ekstremism osaks peavoolu diskursusest (Radicalisation Awareness Network, 2019A, p. 7). Eri ideoloogiad kesken- duvad maailma kirjeldamisel kindlatele teemadele ja lugudele ning paremäärmuslik ideoloogia väljendub Lee (2019, p. 5) järgi narratiivides, mis võivad eraldiseisvana olla faktiliselt tõesed, kuid mille struktuur ja fookus (koosmõjus teiste narratiividega) kujun- davad ideoloogiat.

Järgnevalt esitan Lancasteri Ülikooli alla kuuluva CREST-i (Centre for Research and Evidence on Security Threats) vanemteaduri dr Benjamin Lee artikli põhjal moodustatud paremäärmuslike narratiivide kategooriad, millele on lisatud Euroopa Liidu radikaliseerumise ennetamise võrgustiku ehk Radicalisation Awareness Networki (edaspidi RAN) täiendused.

- Vähemustevastased narratiivid (ingl *anti-minority narratives*)

Narratiivid, milles vähemusgrupid ohustavad enamusgruppe/põliselanikke ning neid vähemusgruppe seostatakse kriminogeense käitumisega ja/või kaheldakse nende intelligentsuses (Lee, 2019, pp. 5–6). Ohustajateks on immigrandid, islamiseerumine ja eliit (Radicalisation Awareness Network, 2019B, p. 5).

- Demograafiline oht (ingl *demographic threat*)

See narratiiv on tihedalt seotud kontseptsiooniga „valgete genotsiid” (Lee, 2019, p. 6). Narratiivi alla kuulub ka ohvri hoiak (ingl *victimhood*), mille järgi eelistavad valitsused valgete enamusega populatsioonile etnilisi ja religioosseid vähemusi. (Radicalisation Awareness Network, 2019B, p. 5).

- Kollaps (ingl *collapse*)

Narratiiv, mille järgi on etniline või kultuuriline võimuvõitlus vältimatu. Seda võidakse näha nii rassisõja kui ka kodusõjana (Lee, 2019, p. 6).

Eliidivastased narratiivid (ingl *anti-elite narratives*)

Narratiivid, mille järgi kannab poliitiline ja sotsiaalne juhtkond vastutust praeguste ja tulevaste kriiside suhtes. (Lee, 2019, p. 6) Eliidivastasuse alla kuulub ka võimu kaotamise narratiiv, mille järgi teevad liiga mõjuvõimsad institutsioonid (EL, NATO, ÜRO) tsiiviilelanikkonna suhtes negatiivsete tagajärgedega otsuseid (Radicalisation Awareness Network, 2019B, p. 6).

- Ajalooline revisionism (ingl *historical revisionism*)

Narratiivid, mille järgi on ajaloo võtmesündmuseid moonutatud parempoolse ideoloogia maha surumiseks (Lee, 2019, p. 6).

Uuringu empiiriline osa analüüsis meelevaldustel esitletud loosungeid ja tuvastas multimodaalse diskursusanalüüsi meetodit kasutades nendele kantud sõnumid. Tuvastatud sõnumid asetati eespool välja toodud narratiivide kategooriasse.

3. METOODIKA

Uuringu käigus vaadeldi pildilisi sõnumeid, mida esitleti loosungite vormis 29.09.2017, 15.11.2018, 26.11.2018, 09.12.2018 ja 19.12.2018 toimunud EKRE korraldatud immigratsiooniteemalistel meelevaldustel. Uurimisesemeks olevad kujutised (loosungid) olid taotluslikult satiirilised ja mitmeti tõlgendatavad, seepärast oli nendel edastatud sõnumi tuvastamiseks vajalik lisaks teksti ja pildi tähenduse mõistmisele arvestada ka kultuuriliste ja semiootiliste tähendustega (Parmo, 2021, lk 7, 29).

Valimisse kuulus 13 (tugevalt sümbolistlikku ja silmapaistvat) loosungit ning multimodaalse diskursusanalüüsi abil selgitati välja tõkestust sisaldavad loosungid ja nendele kantud varjatud narratiivid.

Inimsuhtlus on multimodaalse olemusega, mis tähendab, et suhtlemisel kasutatakse mitmesuguseid tähendust loovaid vahendeid (nt kehaliigutused, meloodiad ja joonistused) (Ingerpuu-Rümmel, 2014). Kress (2011, p. 36) lisab, et multimodaalses diskursusanalüüsis on tekst multimodaalne semiootiline üksus, mille eri dimensioonid koondatakse tekstiliseks/semiootiliseks tervikuks. Laheranna (2008, lk 235) järgi tuleb visuaalseid andmeid pidada tekstiks, kuid enne tekstitõlgenduse meetodite kasutamist täiendatakse visuaalseid andmeid sageli sõnaliste kirjelduste, kokkuvõtete või transkriptsiooniga.

Kressi ja van Leeuweni „Kujutiste lugemise grammatika” ja Fairclough’ kriitilise diskursusanalüüsi mudeli ühendamisel koostati uurimisinstrument, milles käsitletakse teksti ja kujutisi multimodaalsete semiootiliste üksustena. Uurimisinstrumenti kasutades transkribeeriti semiootilised üksused (tekst ja kujutised) tekstiliseks/semiootiliseks tervikuks.

Järgnevalt on esitatud ülevaade uurimisinstrumentidist, mille esimene osa, kujutiste lugemise analüüsimudel on moodustatud Kressi & van Leeuweni (2006) raamatu põhjal.

1. IDEATSIOONILINE METAFUNKTSIOON

1.1 Jutustavad kujutised

1.1.1. Osalejad

1.1.2. Narratiivsed protsessid

1.2. Kontseptuaalsed kujutised

1.2.1 Varjatud liigitamine

1.2.2. Analüütilised protsessid

1.2.3. Sümboolsed protsessid

2. INTERPERSONAALNE METAFUNKTSIOON

2.1 Representatsioon ja vastastikmõju

2.1.1. Pilg ja pildi iseloom

2.1.2. Sotsiaalne kaugus

2.1.3. Hoiaku väljendamine

3. TEKSTUAALNE METAFUNKTSIOON (KOMPOSITSIOON)

3.1. Kompositsioon ja multimodaalne tekst

3.1.1. Informatsiooniväärtus

3.1.2 Silmapaistus

Uurimisinstrumendi teine osa, Fairclough' kriitilise diskursusanalüüsi mudel on koostatud Fairclough' raamatute (1989, pp. 110–111; 2003, pp. 39) põhjal.

1. KIRJELDAMINE

1.1. Sõnavara

1.2. Grammatika

1.3. Eeldused

2. TÕLGENDAMINE

2.1. Intertekstuaalsus

2.2. Interdiskursiivsus

3. SELETAMINE

Meeleavaldustel kasutatud loosungite sõnumi välja selgitamine koosneb viiest etapist. **1. Esmalt** kasutatakse Kressi ja van Leeuweni kujutiste lugemise mudelit visuaalse sõnumi tõlgendamiseks. **2. Teiseks** selgitatakse välja loosungitele kantud tekstiline sõnum, analüüsid Fairclough' mudelis kirjeldamise alla kuuluvat sõnavara, grammatikat ja eeldusi. **3. Kolmandas** etapis (tõlgendamine) analüüsitakse intertekstuaalsust ehk kuidas analüüsitav tekst on seotud teiste tekstidega ja kuidas tekst on seotud pildiga. **4. Neljandas** etapis analüüsitakse loosungil tõkestamise tehnika kasutamist. **5. Viiendas** etapis antakse seletavas vormis ülevaade sotsiaalsest analüüsist ja vaadeldakse eelmiste etappide tähendusi koosmõjus. (Parmo, 2021, lk 34)

3.1. Analüüsi näidis

Järgnevalt on esitatud ülevaade uurimisinstrumendi praktilisest kasutamisest. Esitatud on loosungil analüüs, mida võis näha EKRE piketil riigikogu ees 26.11.2018.

Narratiivsed representatsioonid ehk jutustavad kujutised, mis kujutavad ja seostavad tegelasi tegevuste ja toimingute abil, olles äratuntavad vektorite (nt käe või pilgu suuna) olemasolu põhjal (Kalmus, 2015).

1. pildil on kujutatud Eesti Vabariigi presidenti Kersti Kaljulaidi moslemi mehena (Osama bin Ladenina) ning tekstid „Eesti rahva reetur nr 1“ ja „Allahu Akbar“. Pildil on ka Pakistani ja Süüria lipp, mille kõrval on väikses kirjas (raskesti loetavalt) „Eesti Vabariik“. Pildil

Pilt 1. (Postimees, 2018)

on ka sümbol pealuu ja ristatud sääreluudega, millel tundub, et on (raskesti loetavalt) kirjutatud „Ultra 2005“. Selle sümboli täpsemat tähendust ei õnnestunud magistritöö autoril välja selgitada ning edaspidi käsitletakse sümbolit pealuu ja ristatud sääreluude kontekstis, mis tähistab surma. **2.** narratiivsed protsessid – pilt ei väljenda tegevust ega reaktsiooni (ei saa tõmmata vektoreid).

Kontseptuaalsed representatsioonid ehk kujutised, mis ei sisalda vektoreid ja esitavad tegelasi üldistatult (Kalmus, 2015).

1. Pilt sisaldab analüütilist protsessi – aluseks on islamiseerunud president Kaljulaid ning omastavateks tunnusteks arabiamaadega seotud sümbolid, nagu Pakistani lipp, Sūüria lipp ja tekst „Allahu akbar“ **2.** Pilt sisaldab ka sümboolseid protsesse. President Kaljulaid on pildil kujutatud habeme ja pearätiga, mis esitleb teda moslemina (islamimeelsena). Samuti viitab presidendi islamivaimustusele fraas „Allahu akbar“ ehk „Allah on kõikvõimas“, mis pildi kontekstis väljendab presidendi usutunnistust. Pildil on ka sümbol pealuu ja ristatud sääreluudega, mis viitab islami ja kogu ülejäänud pildi konteksti surmavale ohtlikkusele.

Representatsioon ja vastastikmõju ehk kujutise looja ja vaatleja vaheline vastastikmõju (pilg ja pildi iseloom, sotsiaalne kaugus, hoiaku väljendamine).

1. Pildil kujutatud figuur esineb passiivses rollis, olles informatsiooni pakkuja. Habeme ja pearätiga kujutise eesmärk on näidata president Kaljulaidi islamimeelse eestluse reeturina. **2.** Figuur on kujutatud suures plaanis, mis loob tegelase ja vaataja vahel isikliku

suhte – pildi vaatajal on isiklik suhe presidendiga, kes on vaatajat (ja tema kultuuri/riiki) reetnud.

Kompositsioon – hõlmab a) informatsiooniväärtust – antud ja uus (antud/traditsiooni-line vasakul, uus paremal), ideaalne ja reaalne (ideaalne ülal, reaalne all), tšenter ja marginaalid (keskosas informatsiooni tuum); b) silmapaistvust – elementide suurus, värvus ja kultuuriline tähtsus.

President Kaljulaidi kujutis ei asetse küll pildi keskel, kuid kompositsiooni seisukohalt on ta selgelt keskne figuur. Informatsiooni tuumaks on presidendi kujutamine moslemina, millele on tavalise vaataja jaoks lihtsaim viidata habeme ja pearätiga. Pildi paremasse serva jäävad Pakistani ja Süüria lipud ning fraas „Allahu akbar” on illustreerivateks detailideks, mis kinnistavad põhimotiivi. Selleks, et musta habeme ja juustega figuur mustal taustal eristuks, on tema pea ümber kasutatud punast tooni. Mustal taustal toob figuuri hästi esile valge riietus ja pearätt.

Teksti analüüs – hõlmab grammatika, sõnavara ja tekstis sisalduvate eelduste analüüsi.

„Eesti rahva reetur nr 1”. **1.** Sõnavara peegeldab ideoloogilist kuuluvust. Lause on esitatud rahvuslikust positsioonist ning viidatakse rahvusluse suurimale vaenlasele (suurimale reeturile). **2.** Tegemist on väitlausega, mis esitab justkui objektiivselt olukorra kirjelduse. **3.** Eelduseks on võetud, justkui oleks olemas reeturite hierarhia, mille nimekirjas on president Kaljulaid esimesel kohal. „Nr 1” käivitab eeldust, et Eesti rahval on reetureid palju (nr 2, nr 3 jne) ning on võimalik eristada kõige suuremat reeturit. „Reetmine” tähendab pildi kontekstis islamiseerumist ja Allahi kummardamist, öeldes „Allahu akbar” just araabia keeles ning mitte eesti keeles, mis eeldab omakorda seda, et Eesti president on loobunud eesti keele kasutamisest. Kirje „Eesti Vabariik” on seega samas reas / samastatud Süüria ja Pakistani lipuga ehk konstrueeritakse Eesti identiteedi kaotamist. Seega on Eesti rahva kõige suurem reetmine seostatud just Eesti identiteedi (lipp, usk ja keel) täieliku kaotamisega. Pildil ei ole kujutatud midagi, mis oleks Eestile omane. Bin Ladenina kujutatud president Kaljulaid seostub selle võrdluse kaudu laialdase vägivalla ja Eesti rahva surmaohuga.

Intertekstuaalsus ehk Fairclough’ järgi (2003, p. 39) uurimise all oleva teksti suhe teiste tekstidega, mis on uurimise all oleva teksti suhtes välised, kuid sellega siiski seotud.

„Eesti rahva reetur nr 1” ei ole otsene tsitaat, kuid mõtte edastamiseks on kasutatud teksti stiili, millega kirjeldati eelmise sajandi esimesel poolel Ameerikas ohtlikumaid kurjategijaid – „Public Enemy No. 1” ehk „Rahvavaenlane nr 1”.

Tekst ja pilt on interdiskiivses suhtes. Tekst viitab Eesti rahva suurimale reeturile ning pilt illustreerib selle reeturina moslemi meheks töödeldud president Kaljulaidi. Samuti annab pilt arusaamise, milles riigi reetmine seisneb – Eesti identiteedi kaotamine. Pildil

on veel ka Eesti identiteeti ilmestavad lisadetailid – kirje „Eesti Vabariik“ ilma liputa koos Süüria ja Pakistani lippudega ja araabiakeelne fraas „*Allahu akbar*“.

Sotsiaalne analüüs ehk interaktsiooni ja sotsiaalse konteksti vaheliste suhete seletamine, milles nähakse uuritavat diskursust ühiskonna võimusuhte valguses, paigutatuna sotsiaalsesse konteksti (Laherand, 2008, lk 329), sealjuures analüüsitakse ka diskursiivseid võitlusi, mis leiavad aset teksti loojate ja tõlgendajate ning ühiskondlik-poliitilise korra vahel (Kalmus, 2015).

Loosung on valmistatud paremäärmusliku diskursuse kontekstis, taastootes ühiskonnas kahte narratiivi: **1) vähemuste vastane narratiiv** – loosungil on kujutatud ohuna moslemeid ja islamiseerumist. Otseselt ei ole välja toodud kriminogeenset käitumist, kuid moslemi kujutis, millele on monteeritud Eesti presidendi nägu, seostub vaatajale ennekõike Osama bin Ladeniga ja seega vägivalga ja surmaohuga. Selliselt hoiatab loosung lugejat islamiterrorismi eest. Vähemuste vastaste narratiivide järgi on rahvuslik identiteet ründe all ning selle ohustajateks on immigrandid ja islamiseerumine. **2) demograafiline oht** – loosungil väljendub ohvi hoiak, mille järgi eelistavad riikide valitsused valgete enamusena populatsioonile etnilisi ja religioosseid vähemusi. Loosungi kontekstis eelistab president islamit ja araabia keelt, olles seega suurim Eesti reetur. Pildi paremas servas olevate Pakistani ja Süüria lippude juurde on kirjutatud „Eesti Vabariik“, mis ennustab Eesti muutumist moslemiriigiks.

Tõkestus – kujutiste ja teksti sõnumi välja selgitamise järel analüüsitakse, kas ja millisel määral on sõnumi edastamisel kasutatud tõkestuse meetodeid.

Loosungil on kasutatud tõkestamise tehnikat kujutamaks president Kersti Kaljulaidi islamimeelse Eesti reeturina. Presidendi nägu on monteeritud moslemi mehe keha külge (suure tõenäosusega on kasutatud Osama bin Ladeni enda kujutist), samastades teda Osama bin Ladeniga ja islami terrorismiga. Islamivaenuliku ja presidenti kritiseeriva sõnumi edastamiseks on kasutatud poliittõkestust, ühendades rünnatavate objektide iseloomulikud tunnused – presidendi puhul tema nägu ning bin Ladeni puhul habe ja valge pearätt (mis on ka paljude teiste moslemi meeste iseloomustavateks tunnusteks). Loosungil on lisadetailidena kujutatud ka Pakistani ja Süüria lipud ning tekst „*Allahu akbar*“, mis loosungi kontekstis on seostatavad islamiterrorismiga ja seega võimendavad sõnumit.

4. UURINGUTULEMUSTE ANALÜÜS JA JÄRELDUSED

Uuringu käigus analüüsiti 13 loosungit ja ilmnes, et poliittökestust kasutati kümnel juhul. Uuringu autor eristas erinevaid tõkestuse kasutamise meetodeid ja jaotas need tinglikult viide kategooriasse: 1) sümbolite kasutamine moonutamata viidetena – n-ö lihtsakoeline tõkestus, mille käigus on satiiriline kontekst edasi antud teiste sümbolitega ning rünnatava objekti sümbolit kasutatakse viitena, mis kinnitab, et satiiriline kontekst esindab rünnatavat objekti; 2) kompromiteeriv pilt – kasutatud on autentset pilti rünnatavast objektist, kus objekt on jäädvustunud ebaloomulikult, ja seda kujutist kasutatakse naeruvääristava konteksti loomiseks; 3) näo monteerimine mõne teise kujutise keha külge – rünnatava objekti nägu ühildatakse naeruvääristavas või halvustavas kontekstis mõne teise kujutisega; 4) kultuurile iseloomulike sümbolite kasutamine – kohaliku kultuuri sümbolid on asendatud võõrale kultuurile omaste (uuringu käigus peamiselt islami) sümbolitega, näidates sellisel võõra kultuuri ohtlikkust; 5) narratiivsed kontekstid – sümbolid, millel on eraldiseisev taustalugu, mis toetab tõkestusega taotletavat narratiivi.

Uuringu teooriaosa kirjeldas meemide rolli digiajastu kommunikatsioonis ja tõi välja internetimeemide olulisuse sümbolite tähendusvälja kujundamisel. Internetikeskkonnades kujunenud tähendusega kujutisi kasutati neljal juhul ja kolmel loosungil. **Ühel loosungil** kasutati pilti araablasest, mis on internetis levinud meemi põhjana, milles naeruvääristatakse araablasi ja seostatakse immigratsiooni kriminogeense käitumise kasvuga. **Teisel loosungil** olid ühendatud kaks meemi, teksti baasil formaat „*Keep calm and carry on*“ ning nõukogudeaegne töölisnaise kujutis, mida on kasutatud irooniliselt tseesuuri propageerivate meemide põhjana. **Kolmandal loosungil** oli Osama bin Ladeni nägu asendatud president Kaljulaidi näoga, seostades teda islamiterrorismiga. Bin Ladeni näo asendamine mõne teise figuuriga on küll internetis levinud paroodia, kuid mingisugust lisaväärtust ega uut konteksti ei ole sellele internetis omistatud (peale ilmselge seose islamiterrorismiga). (Parmo, 2019, lk 77)

Võib väita, et valimisse kaasatud loosungitel ei olnud veebidiskursuse mõjutused suured, sest need tuvastati kolmeteistkümnest loosungist kolmel.

Kuigi uuringu eesmärk ei olnud välja selgitada, kes on loosungite autorid, hakkab pildigaleriisid vaadeldes silma, et immigratsioonivastastel meelevaaldustel hoidsid loosungeid enamasti keskealised ja vanemad inimesed. Võib arvata, et veebidiskursusest võetud sümboleid ja konteksti kasutatakse rohkem meelevaaldustel, milles osalevad 20–30-aastased inimesed – sellise valimiga uuringut näeb artikli autor tõkestuse edasise uurimissuunana.

Uuringu rõhuasetus oli poliittökestuse kui kommunikatsioonitehnika tutvustamisel ja tõestamisel, et tõkestust kasutatakse ka äärmuslike sõnumite edastamiseks. Teooria põh-

jal kujunes välja viis paremäärmuslikku narratiivi, millest artikli autor pidas vaenu õhutamise seisukohalt vähem ohtlikeks narratiivideks eliidivastasust ja ajaloolist revisionismi.

Eliidile vastandusid ka 20. sajandi revolutsioonilised ideoloogiad, nagu aristokraatiale ja kulaklusele vastanduv bolševism Venemaal (Chang & Gregor, 2021, pp. 5–8) ning ulatusliku propaganda kaudu juutidele kui eliidile ja rahva kurnajatele vastanduv natsionaalsotsialism Saksamaal (Welch, 2002, p. 13). Samas ei saa eliidivastasust pidada eraldiseisvana äärmuslikuks, sest eliidivastastased narratiivid ühtivad üldise võimu vaenamise mentaliteediga, mis on tavapärane ka igas vabas ühiskonnas.

Samuti ei saa pidada äärmuslikuks mõõdukalt revideeritud ajalugu, sest eri rahvaste patriootilis-populistlikud liialdused on ootuspärased, kui ajaloo kulgu ei ole muudetud teisi rahvusi solvavalt.

Äärmusliku revideerimise näidet käsitleb Euroopa Inimõiguste Kohtu 2019. aasta otsus, mille kohaselt holokausti toimumist eitanud Saksa paremäärmuslik poliitik Udo Pastörs mõisteti Saksamaa seaduste järgi õiglaselt süüdi juudi rahva tahtliku laimamise eest ning tema avaldust ei peetud väljendusvabaduse vormiks, mida kaitseks Euroopa inimõiguste konventsioon (Laugen, 2019). Mõõduka revideerimise piiri ületamise näiteks on ka Venemaa president Vladimir Putini allkirjastatud seadus, mis keelab eitada Nõukogude humanitaarmissiooni Euroopa vabastamisel ja NSV Liidu otsustavat osa Euroopa vabastamisel natsismiikkest (Interfax-BNS, 2021). Artikli autori hinnangul ei olnud uuringus käsitletud loosungite hulgas niivõrd äärmuslikke juhtumeid.

Uuringu kontekstis olid vaenu õhutamise seisukohalt ohtlikemateks narratiivideks vähemustevastasus, demograafiline oht ja kollaps.

Kõikides loosungites tuvastati vähemalt üks paremäärmuslik narratiiv: viiel loosungil kajastus üks narratiiv, kuuel loosungil kaks narratiivi ja kahel loosungil kolm narratiivi. Vähemustevastane narratiiv oli viiel loosungil, demograafilise ohu narratiivi kaheksal loosungil, kollapsi narratiivi kahel loosungil, eliidivastaseid narratiive leidis kuuel loosungil ja ajaloolist revisionismi kahel loosungil.

Uuringu ülesandest lähtuvalt olid huvipakkumaks loosungid, milles kasutati kompleksset tõkestamise tehnikat vaenu õhutavate narratiivide (vähemustevastane narratiiv, demograafiline oht ja kollapsi narratiiv) levitamiseks. Sellistele nõuetele vastas viis loosungit.

KOKKUVÕTE

Tänapäeva ühiskonnas on levinud karikatuurne mõtlemine. Selle trendi peamiseks mõjutajaks on veebidiskursus, mis kasutab kommunikatsioonis lühikesi, visuaalseid ja sümbolistlikke sõnumeid. Silmatorkavamad on sõnumid, mis tekitavad emotsioone ja huumor on emotsiooni edastamise lihtsaim viis. Huumorikus on eriti ahvatlev, sest tekitab tarbijas positiivset emotsiooni ja see jätab soosiva mulje ka sõnumi edastajast endast. Soovides levitada poliitilist või ideoloogiliselt äärmuslikku sõnumit, on tarvilik kasutada kommunikatsioonitehnikaid, millest auditoorium aru saab.

Ilmselt kasutavad tõkestust oma kommunikatsioonis erinevad poliitilised jõud, kuid artikli aluseks olev magistritöö keskendus paremäärmuslusele ning tõestas, et äärmusliku ja vaenu õhutava sõnumi edastamiseks kasutati tõkestust viiel juhul kolmeteistkümnest. Tõkestus kui sümboleid kaaperdav ja naeruväärstav kommunikatsioonitehnika ei ole iseenesest uus nähtus, kuid see on digiajastul (taas)populariseerunud, sest tugineb veebidiskursust iseloomustavatele omadustele: lühike, visuaalne ja sümbolistlik.

Pahatahtlike sõnumite autorite tuvastamine on raske, sest sotsiaalmeediakeskkonnas on keeruline hinnata, kas kodeeritud äärmuslikku sõnumit jagav inimene ise üldse sõnumist aru saab ning kas tema eesmärk on vaenu õhutava sõnumi propageerimine või sõpruskonna hulgas humoorika meemi jagamine.

HANNES PARMO

Vabakutseline kirjanik

E-post: hannesparmo@gmail.com

Hannes Parmo lõpetas 2014. aastal Tartu Ülikoolis bakalaureuseõppe religiooniuuringute ja teoloogia erialal ning 2021. aastal Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku magistriõppe.

Oma magistritöös ühendas ta julgeoleku ja oma töökogemuse ning uuris semiootilise mudeli abil vaenu õhutavaid satiirilisi sõnumeid.

KASUTATUD ALLIKAD

- Alvares, C. & Dahlgren, P., 2016. Populism, extremism and media: Mapping an uncertain terrain. *European Journal of Communication*, 31(1), pp. 46–57.
- Auers, D. & Kasekamp, A., 2015. The impact of radical right parties in the Baltic states. Rmt: Minkenberg, M. *Transforming the Transformation: The East European radical right in the political process*. New York: Routledge, pp. 137–153.
- Berger, J. & Milkman, K. L., 2012. What Makes Online Content Viral? *Journal of Marketing Research*, 49 (2), pp. 192–205.
- Brisman, A., 2010. „Creative crime“ and the phytological analogy. *Crime Media Culture*, 6(2), pp. 205–225.
- BSCTimes, 2021. *Pepemoon to Launch First Payments Terminal on BSC*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://bsctimes.com/pepemoon-to-launch-first-payments-terminal-on-bsc/> [Kasutatud 18.06.2021].
- Cambridge Dictionary, 2021. *Trolling* [päring]. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trolling> [Kasutatud 15.08.2021].
- Cammaerts, B., 2007. Jamming the Political: Beyond Counterhegemonic Practices. *Journal of Media and Cultural Studies*, 21(1), pp. 71–90.
- Carduzzi, V., 2006. Culture Jamming: A Sociological Perspective. *Journal of Consumer Culture*, 6(1), pp. 116–138.
- Chang, M. H. & Gregor, A. J., 2021. *Political populism in the Twenty-First Century*. Cambridge Scholars Publishing.
- De Vreese, C. H., Esser, F., Aalberg, T., Reinemann C. & Stanyer, J., 2018. Populism as an Expression of Political Communication Content and Style: A New Perspective. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), pp. 423–438.
- DeLaure, M. & Fink, M., 2017. *Culture Jamming: Activism and the Art of Cultural Resistance*. New York: New York University Press.
- Duerringer, C. M., 2016. Who Would Jesus Bomb? The Republican Jesus Meme and the Fracturing of Ideology. *Social Media + Society*, 2(1), pp. 1–12.
- Fairclough, N., 1989. *Language and power*, New York: Longman Inc.
- Fairclough, N., 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Gombrich, E. H. & Kris, E., 1938. The Principles of Caricature. *British Journal of Medical Psychology*, 17, pp. 319–342.

- Goodwin, J. & Dahlstrom, M. F., 2014. Communication strategies for earning trust in climate change debates. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(1), pp. 151–160.
- Graham, G., 2002. *Genes: A philosophical inquiry*. London: Routledge.
- Gramigna, R., 2012. Kultuuriuringute ja kultuurisemiootika piiril: Kultuuritõkestuse juhtum. *Acta Semiotica Estica IX (erinumber)*, lk 66–89.
- Huey, L., 2015. This is Not Your Mother's Terrorism: Social Media, Online Radicaliation and the Practice of Political Jamming. *Journal of Terrorism Research*, 6(2), pp. 1–16.
- Ingerpuu-Rümmel, E., 2014. Multimodaalse diskursuse analüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Threats*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://samm.ut.ee/multimodaalse-diskursuse-analyys> [Kasutatud 11.06.2020].
- Interfax-BNS, 2021. Putin allkirjastas Nõukogude Liidu võidu eitamise keelu seaduse. *Eesti Rahvusringhääling*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608264519/putin-allkirjastas-noukogude-liidu-voidu-eitamise-keelu-seaduse> [Kasutatud 16.08.2021].
- Kalmus, V., 2015. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://samm.ut.ee/diskursusanalyys> [Kasutatud 16.08.2021].
- Kress, G., 2011. Multimodal discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, pp. 35–50.
- Kress, G. & Van Leeuwen, T., 2006. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge.
- Kurylo, B., 2020. The discourse and aesthetics of populism as securitization style. *International Relations*, 00(0), p. 1–21.
- Laherand, M.-L., 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Laugen, L., 2019. Euroopa Inimõiguste Kohus: holokausti eitamine ei ole väljendusvabaduse vorm. *Delfi*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.delfi.ee/artikkel/87645745/euroopa-inimoiguste-kohus-holokausti-eitamine-ei-ole-valjendusvabaduse-vorm?> [Kasutatud 16.08.2021].
- Lee, B., 2019, Overview of the Far-Right. *Centre for Research and Evidence on Security Threats*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/834424/Ben_Lee_-_Overview_of_the_far_right.pdf [Kasutatud 11.06.2020].
- Linguee, 2021. *Jamming* [päring]. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.linguee.com/english-estonian/search?source=auto&query=jamming> [Kasutatud 13.08.2021].
- Parmo, H., 2021. *Political jamming: paremäärmuslikud narratiivid Eestis meeleavalduste näitel*. Magistritöö, Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

- Pelletier-Gagnon, J. & Trujillo Diniz, A. P., 2018. Colonizing Pepe: Internet Memes as Cyberplaces. *Space and Culture*, 00(0), pp. 1–15.
- Philipps, A., 2015. Defacing Election Posters: A Form of Political Culture Jamming? *Popular Communication*, 13, pp. 183–201.
- Postimees, 2018. *Galerii ja video: EKRE piketil rünnati Indrek Tarandit*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.postimees.ee/6462211/galerii-ja-video-ekre-piketil-runnati-indrek-tarandit?gallery=264113&image=11603296> [Kasutatud 25.10.2021].
- Radicalisation Awareness Network, 2019a. *Local-level management of far-right extremism*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-local/docs/ran_local_rotterdam_far_right_extermism_20190124_en.pdf [Kasutatud 03.05.2021].
- Radicalisation Awareness Network, 2019b. *Current and future narratives and strategies of far-right and islamist extremism*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_pol-cn_most_often_used_narratives_stockholm_05042019_en.pdf [Kasutatud 03.05.2021].
- Riigikogu, 2018. *Riigikogu avaldus ÜRO globaalse ränderaamistiku kohta. Avaldus, RT III*, 28.11.2018, 4.
- Sandlin, J. A. & Callahan, J., 2009. Deviance, Dissonance, and Détournement. *Journal of Consumer Culture*, 9(1), pp. 79–115.
- Sandlin, J. A. & Milam, J. L., 2008. „Mixing Pop (culture) and Politics”: Cultural resistance, Culture Jamming, and Anti-Consumption Activism as Critical Public Pedagogy. *Curriculum Inquiry*, 38(3), pp. 323–350.
- Seiffert-Brockmann, J., Diehl, T. & Dobusch, L., 2018. Memes as games: The evolution of a digital discourse online. *New Media & Society*, 20 (8), pp. 2862–2879.
- Shifman, L., 2014. *Memes in Digital Culture*. Cambridge: MIT Press.
- Stewart, B., 2020. The Rise of Far-Right Civilizationism. *Critical Sociology*, 46(7–8), pp. 1207–2020.
- Swinyard, H., 2019. Pepe the Frog creator wins \$15,000 settlement against Infowars. *The Guardian*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.theguardian.com/books/2019/jun/13/pepe-the-frog-creator-wins-15000-settlement-against-infowars> [Kasutatud 20.09.2020].
- Zeitsoff, T., 2017. How Social Media is Changing Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 61(9), pp. 1970–1991.

- Teder, M., 2013. Martin Helme soovitus immigratsioonipoliitikas: kui on must, näita ust. *Postimees*, [Võrgumaterjal] <https://www.postimees.ee/1252028/martin-helme-soovitus-immigratsioonipoliitikaks-kui-on-must-naita-ust> [Kasutatud 14.08.2021].
- Welch, D., 2002. *The third Reich: Politics and Propaganda*. New York: Routledge.
- Wettergren, A., 2009. Fun and Laughter: Culture Jamming and the Emotional Regime of Late Capitalism. *Social Movement Studies*, 8 (1), pp. 1–15.

KOHTUEKSPERTIISI ALUSPÕHIMÕTETE UURIMINE KLASSIKALISE TEADUSTÖÖ KVANTITATIIVSETE MEETODITEGA TULIRELVA PADRUNI OMADUSTE JA KUULILE JÄÄVATE JÄLGEDE SEOSE NÄITEL

OLGER NÖMM, BERIT CAVEGN

Võtmesõnad: kohtuekspertiis, tulirelv, võrdlusuuring, padruni omadused, eksperimendi meetod

Ülevaade. Artikkel kirjeldab, millises mõisteraamistikus toimib kohtuekspertiisi praktika, millistele eeldustele peaks vastama tulirelvi puudutav teadustöö ja kuidas on võimalik üles ehitada klassikalisel kvantitatiivsel lähenemisel põhinev eksperimentuuring. Artikli aluseks on Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi magistriõppe lõputööna tehtud uuring, millega kogutakse arvandmeid tulirelva kesktulepadruni valitud omaduste mõjust pärast lasku kuulile jäävatele jälgedele (Nõmm, 2021).

Kohtuekspertiis on spetsiifilise eesmägi ja väljundiga teadusharude kogum, millel on valdkondi, kus sarnasus tavateadusega on suur, kuid on ka sellised, millele analoogi pole. Kohtuekspertiisi tulirelva valdkond kuulub viimaste hulka. See kasutab töövõtteid, -vahendeid ja meetodeid, mis on loodud spetsiifiliste kitsaste eesmärkide täitmiseks. Tulirelvaekspertiisi taotluslik eesmärk on jääda eksperdiarvamuse andmisel ümbritsevas juriidilises kontekstis mitteõiguslike erialateadmiste põhiseks (Kohtuekspertiisiseadus, 2021, § 4). See toob praktikas kaasa tõlgendus- ja mõistmiskonfliktid juriidiliste, eluliste ja tehniliste terminite vahel.

Oma kitsa spetsiifika tõttu ei saa tulirelvaekspertiis üle võtta tavateaduse meetodeid ja võtteid, kuid saab ära kasutada laiemat teaduskeskkonna oluliselt võimsamaid ressursse ning õppida kasutama, tõlgendama ja üldistama lähedaste teadusharude uurimustulemusi.

SISSEJUHATUS

Kohtuekspertiisi tulirelva valdkond on üks traditsioonilistest kohtuekspertiisi harudest (Hamby, *et al.*, 2016, p. 170; The Royal Society, 2021; National Forensic Science Technology Center, *s.d.*). Valdkonna põhimõtete kehtivusega on harjutud arvestama ja seetõttu on Eestis tulirelvaekspertiiside arv aastatel 2012–2020 olnud stabiilne (EKEI, 2021). Eelduslikult peaks menetluste ja seega ka ekspertiiside arv olema seotud üldiste muutustega kas relvaomanike arvus või mõne olulise relva kasutamise vajadust kaasa toova mõjuri kasvuga, kuid Politsei- ja Piirivalveameti juhi Elmar Vaheri sõnul sellised mõjurid Eestis praegu puuduvad (Delfi, 2020).

Eesti relvaseaduse 2. peatükki 2018. ja 2020. aastal lisatud relvaliidid ja relvade liigitamise täpsustused (Relvaseadus, 2021) on kaasa toonud märgatavad muutused ekspertiisobjektide läbilõikes ja ekspertiisülesannete kontekstis, ning need on valdkonna töövõtete muutmist ja arendamist ajendavad faktorid. Teine oluline valdkonda arendav mõjur on partnerite või protsessiväliliste vaatlejate kriitika, mis võib avalduda igapäevase otsesuhtluse käigus menetlusasutuste või kohtuprotsessi osapooltega, kuid võib äärmuslikel juhtudel jõuda ka avaliku kriitika ja diskussioonini.

Viimastel aastatel on nii Eestis kui ka Euroopas ja Ameerika Ühendriikides aset leidnud mitu laialdast kõlapinda pälvinud tulirelvade kasutamise seotud juhtumit, mille järel oodatakse ekspertidel kiireid ja konkreetseid vastuseid. Vaba liikumine Euroopa Liidu ja Schengeni alas on toonud kaasa ebaseaduslike tulirelvade liikumise, mis kaasab enamasti organiseeritud kuritegevuse grupeeringuid. Kõrgendatud avalikkuse huvi (hukkunutega) tulirelvadega seonduvate juhtumite vastu sunnib kohtueksperte oma meetodeid ja protseduure kriitiliselt hindama ning pidevalt viimaste teaduspõhiste muutustega kaasas käima.

Riikides, kus järgitakse tänapäevaseid kohtuekspertiisi põhimõtteid ja töövõtteid, tehtud uuringud pakuvad ka Eesti kohtuekspertiisile üldist taustainfot. Samas on selge, et riikide õigussüsteemid ja seega kohtuekspertiisi ümbritsev kohalik keskkond ja kontekst on alati erinev. Kõik kohtuekspertiisi harud on võrreldes tavateaduse võimalike analoogidega oluliselt nüansitudlikumad ja keskenduvad harilikult väga kitsastele vaadeldavate nähtuste või nende omaduste parameetritele. See eripära võimendab omakorda õigussüsteemidest tulenevaid erisusi, mistõttu pole tavaliselt võimalik kasutatavaid praktikaid ühest riigist teise otse üle võtta. Näiteks võib tuua isevalmistatud tulirelvad. Eesti kohtuekspertiisi praktikas on nende olemasolu sage, samas kui nn vanades Euroopa riikides on kokkupuude sellise uuritava objektide liigiga harv. Nii on riikides olemuselt ühetaolisele eseme tuvastamise uuringutes välja kujunenud väga erinevad töövõtted.

Eelkirjeldatu tulemusel on valdkonna arendamisel kaks valikut: esiteks saab tugineda teistes riikides tehtud teadustöödele ja sobitada need kohalike oludega. See toob kindlasti

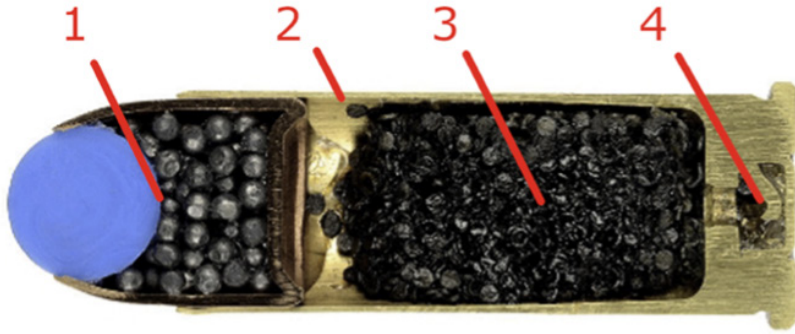
kaasa teatava üldistamisvajaduse, mis vähendab tulemuste väärtust. Teise valikuna tuleb igal riigil leida ressursid, et panustada iseseisvalt valdkonna teadustöösse. Pärast taasiseiseisumist liitus Eesti 1998. aastal praeguseks 39 riiki kaasava Euroopa kohtuekspertiisi asutuste võrgustikuga European Network of Forensic Science Institutes (edaspidi *ENFSI*; *enfsi.eu*, 2021) ning asus üle võtma maailmas üldtunnustatud kohtuekspertiisi põhimõtteid ja parimaid praktikaid. Eestis on selles protsessis jõutud tasemele, kus saame oma kogemustele ja kohaliku keskkonna nüanssidele tuginedes kaasa rääkida ekspertiisivaldkonna teadustegevuses.

Artiklis analüüsitakse valdkonna aktuaalsete küsimuste lahendamiseks sobivaid võimalusi ja vahendeid, mis oleksid mõistetavad ka väljaspool erialaspetsialistide ja teemaga kokkupuutuvate isikute ringi.

1. MÕISTED JA PÕHIMÕTTED

Tulirelvaekspertiis on põhiolemuselt lihtne tegevuste jada: menetleja või kohus tellib eksperdiarvamuse, et saada selgust asjaoludes, mis on relvaseadusega reguleeritavate esemetega seotud (relvad ja nende osad või laskemoon ja nende osad) või näiliselt seotud (muude valdkondade esemed, mis meenutavad väliselt või omadustelt eelnimetatud objekte). Valdkonna ekspert uurib talle esitatud esemeid ning kujundab ja vormistab arvamuse. Tellija vajab eriteadmistega inimese arvamust harilikult selleks, et tuvastada eseme kuuluvus relvade hulka, liigitada see relvaseadusega kehtestatud hierarhias oma kohale või kontrollida selle funktsionaalset kasutuskõlblikkust. Lastud kuulide või heidetud kestade kohta soovitakse enamasti teada saada, kas need on pärit ühest ja samast relvast või siis kas need on pärit küsitavast relvast.

Artikli ainese konteksti mõistmiseks kirjeldatakse järgnevalt lühidalt kohtuekspertiisi tulirelva valdkonna põhitõdesid. Relvaseaduse § 11 lõike 1 kohaselt on „tulirelv – relv või seade, mis on ette nähtud või mis on kohandatud püssirohugaaside, põlemisgaaside või plahvatusgaaside tulemusena tekkinud gaasisurve toimel suunatult välja laskma lendkeha”. Tulirelva laskemoona kirjeldus on jagatud relvaseaduse §-s 17 mitmesse jaotisse: „Laskemoon on terviklik padrun ... mille lendkehaks on kuul või haavel” (Relvaseadus, 2021). Enne lasku on laetud tulirelva padrunipesas komplektne padrun (joonis 1), mis koosneb tavaliselt järgmistest komponentidest: pihtamislaeng (joonis 1-1; edaspidi artiklis lihtsustatult *kuul*), padrunikest (joonis 1-2), paiskelaeng (joonis 1-3) ja sütik (joonis 1-4) (Gerules, *et al.*, 2013, p. 237). Pihtamislaeng on harilikult monoliitne kuul, kuid leidub ka liitlaengut või kuuli pealmise kesta sisse paigutatud keerukamat komponentide kombinatsiooni (joonis 1-1).

Joonis 1. Kesktulepadrun (Carroll, 2018, p. 255, autori muudetud)

Lasu ajal surutakse padruni kuul paiskelaengu gaaside surve toime läbi relvaraua välja ja kuna relvaraua materjal on kõvem kui kuuli kattekihi materjal, jäävad viimasele rauaõõne seinale ebataasustega tekitatud jäljed (Carroll, 2018, p. 250; Gerules, *et al.*, 2013, p. 238). Sõltuvalt relvaraua õõne vintsoonte valmistamise tehnoloogiast (Bolton-King, 2017, p. 225), relva seisukorrast ning rauaõõne ja kuuli mõõtmetest võivad sellised jäljed olla kas kuuli pealmise metallikihi sisse lõigatud või pindmised kriimustused. Samast relvast lastud kuulidel on jäljed suhteliselt püsivad, korduvad ja sarnased, kusjuures kokkulangevuse ulatus varieerub (Thompson, 2010, pp. 7–8; Gerules, *et al.*, 2013, p. 237; Kassin, *et al.*, 2013, p. 43).

Eksperdiarvamuse väljendamiseks kasutatakse eri astmete arvuga skaalasid. Leidub nii lihtsat kolmeastmelist (on – ei saa öelda – ei ole) skaalat kui ka lisaks neile astmetele ükskõik kui rohkearvulisi positiivse või negatiivse tõenäosuse astet väljendavaid vaheastmeid (on – suure tõenäosusega on – tõenäoliselt on jne), kuid peaaegu võimatu on eksperdiarvamust selliste skaalade vahel konverteerida. Võrreldavalt keerukas on eksperdiarvamuse riigiti muutuvat ja olemuselt hinnangulist skaalat tõlgendada tavateaduses üldtuntud mõõtühikutesse. Põhjused saavad alguse eksperdiarvamuse kujunemise protsessi algetappidest, sisuliselt isegi eksperdi väljaõppest, mille kestel antakse edasi eksperdi tunnetuse ja sisemise veendumuse kujundamise põhimõtted.

Jälgi ja nende kokkulangevust mõjutavad paljud tegurid ja asjaolud, millest eksperdiarvamuse andmiseks tuleb eristada jäljed, mis iseloomustavad relva, jäljed, mis on tekkinud relva- või padrunikomponentide valmistamisel või lasule eelnenud käitlemisel, ning jäljed, mis on tingitud padruni omadustest. Seega on jälgede kujunemisel oluline osa laskemoona tootjal ehk teisisõnu padruni omadustel (Nennstiel & Rahm, 2006, p. 19).

Viimaste mõju mõistmiseks ja edukaks kasutamiseks tuleb teha teadusuuringuid, et põhjuslike seostena välja selgitada padruni komponentidele kujunevate jälgede tekkemõjurid ja -mehhanismid.

1.1. Valdkonna varasemad teadusuuringud ja avalik kriitika

Tulirelva valdkonna varasemaid teadustöid ei saa tavateaduse mahu taustal lugeda rohkearvuliseks, kuid siiski on nende üldiseid tendentse mugavam vaadelda metauuringute kaudu. Suuremahulisi rahvusvahelisi kokkuvõtteid on tehtud vähe: 1999. aastal avaldati Bonfanti ja De Kinderi töö, mille fookuses on uuringud padrunikomponentidele jäänud relvajälgede unikaalsusest ja milles on uuringud perioodist 1925–1997 (Bolton-King, 2016). Samuti on oluline 2020. aastal avaldatud Hollandi tulirelvaekspert E. Mattijsseni töö, mis võtab kokku tulirelva valdkonna teadusuuringud aastatel 2016–2019. 1999. aasta ülevaade koondab vanema perioodi uuringuid (Bolton-King, 2016, pp. 5–7). Seetõttu on ka Bonfanti ja De Kinderi uuringus vahendatud uuringukokkuvõtted sõnastatud hinnanguliselt, kasutades kohtuekspertiisi märgisüsteemi ja termineid, nagu „valdavalt“, „on tuvastatavad ilma probleemideta“, „sarnanevad üksteisele“ jms (Bonfanti & De Kinder, 1999, pp. 6–9). Kuigi selliselt sõnastatud uuringutulemused on arusaadavad ja tõlgendatavad kohtuekspertidele, ei saa neid kasutada ega lõpuni mõista valdkonnavälised lugejad.

Mattijsseni kokkuvõtva uuringu sihtperiood on hilisem, mis väljendub eelkõige artiklis loetletud peamiste uurimisvaldkondade sisus, aga ka uurimuste autorite valitud meetodites ja vahendites. Paljudes töodes ei ole hinnangute andmiseks kasutatud mitte inimestust ja selle väljendust astmelisel skaalal, vaid padrunikomponentide võrdlussüsteeme oma arvuliste väljunditega, näiteks IBIS (Ultra, s.d.) ja Evofinder (Evofinder, 2021). Arvutisüsteemide väljundiks on kokkulangevuse arvuline määr, mida saab sama uuringu piires sobivate statistiliste meetoditega edukalt omavahel võrrelda. Sellise lähenemise probleem on protsess, kuidas need numbrilised määrad saadakse. Kokkulangevuse hindamise aluseks olev padrunikomponentide sisestamise protsess saab olla kas automatiseeritud või inimese poolt assisteeritud – mõlemal juhul võib tunnuste kodeerimine olla ülemäära subjektiivne. Kummalgi juhul ei saa sisestamise protsess olla täiesti ühetaoline. Masin ei oska ise tegutsedes anda inimesega võrreldaval tasemel hinnangut prognoosimatult muutuvatele asjaoludele ning inimene ei pruugi osata või saada oma soove ja eelistusi tõlkida masina vahendite ja võtete keelde. Seega ei saa arvutisüsteemid olla inimesega võrreldes utreeritult objektiivsed, küll aga on masin oma etteantud reeglite piires inimesest kindlasti ühetaolisem ja neutraalsem.

Nõmme 2021. aasta magistritöös on kokku võetud nii vanema põlvkonna kui ka masinotsusega tegelevate uuema suuna teadustööde laskekatsete kajastus ja padruni omaduste mõju katsetele. Ülevaatest selgub, et valdkonna uurimused on väga mitmekesisel

teemadel ning seetõttu killustunud ja eraldiseisvad. Töodes pööratakse tähelepanu spetsiifilistele aspektidele ja sageli kasutatakse hinnangulist tulemuste kajastamise viisi, mistõttu on raske neid kõrvutada ja valdkonnaülest sünergiaid saavutada. (Nõmm, 2021, lk 12–34) Nii 1999. ja 2019. aasta ülevaatlike uuringute kui ka Nõmme magistritöö ülevaate kokkuvõtteks saab öelda, et senistes teadustöodes kasutatakse võtteid või meetodit, mis tagab küll tõrgeteta uurimisprotsessi, kuid jätab valdkonnavõõra lugeja vajaliku taustainfota ja lõpuks ka töö sisu osas täieliku selgusetu.

Kohtuekspertiisi tulirelva valdkonda on kogu maailmas mõjutanud kaks kriitilist raportit. Neist esimese avaldas 2009. aastal mittetulundusorganisatsioon The National Academies of Sciences, Engineering and Medicine (The National Academies Press, 2009), mis koostab erapooletuid ülevaateid seiratavates valdkondades. Raportis tehti ülevaade Ameerika Ühendriikide (edaspidi USA) kohtuekspertiisi olukorrast ja leiti peamise kriitikana, et mitme valdkonna põhitõdede teaduslik uuritus ja põhjendatus on puudulik. Raport tõi ekspertiisivaldkondadeüleselt välja järgmised probleemid: ebaühtlus kohtuekspertiisi praktiseerivate asutuste vahel, puudulik statistiline baas veamäärade ja jälgede unikaalsuse tõendatuse kohta, ebaühtlane ja laialivalgus terminoloogia, vähene tegelemine kvantitatiivse väljundiga uurimisprojektidega (The National Academies Press, 2009, pp. 153, 185, 188–190).

Teise kriitilise raporti koostas sama regiooni kohta USA presidendi teadus- ja tehnoloogianõunike kogu PCAST (President's Council of Advisors on Science and Technology; The White House, 2021) aastal 2016, nõustudes eelmise raporti kokkuvõtetega (Obama White House Archives, 2016a). Raport on oluliselt kriitilisema tooniga ja oma väidetes põhjalikum, tuues välja järgmised põhiprobleemid: puudub teadustööde tegemise kultuur, ei ole reageeritud 2009. aasta raporti kriitikale, kasutatavad meetodid ei ole teaduskogukonna avalikku diskussiooni läbinud, eksperdiarvamuse skaala ei ole valdkonnavälisele lugejale arusaadav, ei kasutata üheselt arusaadavaid ja teadusmaailmas levinud termineid, ei ole selgust, kas meetodid on korratavad ja ühetaoliselt rakendatavad, ei ole vea määra ja selle tundlikkuse mõõtmise uuringuid. (Obama White House Archives, 2016a, pp. 32, 39, 41, 45, 47–48) Kriitika läbivaks jooneks on surve kohtuekspertiisile, et nii terminid, vahendid kui ka praktika liiguks tavateadusele lähemale. Laiemat avalikkust ja teadlasi kutsutakse märkama nii oma nišikolleegidele suunatud kriitikat kui ka soovitusi. Bell ja kaasautorid kutsusid 2018. aastal avaldatud töös laiemat teadusmaailma aitama kohtuekspertiisi (Bell, *et al.*, 2018, pp. 4541, 4543), leides, et viimane vajab mõnes mõttes mentorit vajaliku teadustöökultuuri omandamiseks. Autorid toovad huvitava argumendina välja mõtte, et USA senine praktika, kus riik toetab ministeeriumi kaudu kohtuekspertiisi teadustööd, võib süvendada erapoolikust (WVUToday, 2018).

Kuigi need raportid avaldati USA-s, oli neil üleilmne mõju. Raportite avaldamise järel toimunud iga-aastasel ENFSI tulirelva töögrupi kohtumisel lükati planeeritud ettekanded

tagaplaanile ja diskuteeriti avaldatud kriitika teemal. Oma avaliku vastulause pidasid vajalikuks avaldada mitmed prestiižsed ekspertiisidega seotud funktsioone täitvad asutused USA-s, muu hulgas näiteks Federal Bureau of Investigation, American Academy of Forensic Sciences, Association of Firearm and Tool Mark Examiners, Department of Justice, kelle vastused on avalikult kättesaadavad (Obama White House Archives, 2016b). Raporteid kommenteeris ka ENFSI oma 2017. aasta raportis (enfsi.eu, 2017, p. 4). Tagasisides saadud vastuargumentidele vastas PCAST raporti täiendusega, mis täpsustas, kuid ei muutnud sisulist kriitikat (Obama White House Archives, 2017).

Need raportid on üle maailma oluliselt mõjutanud mitut uurimissuunda. Eelmisel aastal avaldas Mattijssen kokkuvõtva uuringu 2016.–2019. aastal tehtud tulirelva valdkonna teadustöödest ja töi domineerivate uurimisvaldkondadena välja kolm: tehniliste vahendite kasutamine, et kiirendada ekspertiisitegevust ja suurendada objektiivsuse määra, eksperdiarvamuse veamäära arvutuskäik ning valdkonna alustödede valideerimine. Neist viimase esile kerkimine on ülevaate autori hinnangul otsesõnu ajendatud nimetatud PCAST raportist. (Mattijssen, 2020, pp. 1–2)

Kriitika kokkuvõtteks on oluline välja tuua, et kohtuekspertiisile ei heidetud ette mitte konkreetsete meetodite (väär)kasutamist, vaid üldist suhtumist ja kogu valdkonna teaduslike alustödede vähest uurimist. Väga utreeritult lihtsustades võiks suure osa etteheidetest tasakaalustada, alustades valdkonna alustödede paikapidavuse teaduslikku katsetamist, kasutades seejuures klassikalisi teadusuuringute meetodeid, skaalasid ja töövõtteid. Siit võibki jätkata artikli alguses viidatud hiljutise magistritööga padruni omaduste mõjust kuulidele jäävatele jälgedele, mille käigus tehtud praktiline uurimus on sihlikult disainitud kui klassikaline kvantitatiivne eksperimentuur (Nõmm, 2021, lk 9–10), ning selgitada magistritöös kajastatud jätkutegevusi.

1.2. Padruni omaduste kajastumine valdkonna teadustöödes

Padruni üksikomadusi ning nende omavahelisi kombinatsioone ja mõju on erialakirjanduses nimetatud sedavõrd rohkearvuliseks ja mitmetahuliseks, et väidetavalt ei õnnestu kõikide omaduste mõju eraldi välja tuua – see väljendub vahel ainult mitme omaduse koosmõjuna (Carlucci & Jacobson, 2014, p. 3). Ilmselt peab see teatavate väiksema mõjuga parameetrite puhul ka paika, kuid kindlasti on padrunil omadusi, mida on suhteliselt lihtne mõõta, kontrollida, vaadelda ja järelikult ka üksikomadusena katsetada. Näiteks võiks sellisteks omadusteks olla kuuli ehitus, kuuli pinnakattematerjal, kuuli mass, püssirohu mark, püssirohu mass, padruni kogupikkus ja sütiku mark. Padruni iga üksikomadus mõjutab omakorda teisi ja on mõjutatud teiste poolt – näiteks sõltub padruni kogupikkusest ja kuuli ehitusest paiskelaengu põlemiskambri ruumala ning kuuli hõõrdetakistus nii kesta suudmes kui ka relvarauas, millest omakorda sõltub näiteks lasugaaside

surve ja kuuli algiirus. Selleks et üht omadust kontrollida ning katsetada ja tulemusi hiljem üldistada, tuleb tagada uurimisstrateegia ja -meetodi sisemine ja väline valiidsus (Hammersley, 1987, pp. 77–78; Mertler, 2018, pp. 138, 140). Sellist laadi uurimisülesannete lahendamiseks loetakse parimaks vahendiks eksperimenti (Mertler, 2018, p. 126). Kuna eksperdiarvamus on enamasti süsteemsete põhjuslike seoste ja järelduste jada tulemus, oleks eksperimendist paremini sobivat uurimisevahendit raske leida.

Valdkonna varasematest töödest saab padruni omaduste kontekstis ülevaate viidatud magistriltööst, kus on analüüsitud uuringutest eraldi välja toodud need, milles on käsitletud padruni omaduste mõju. Mitmes töös loeti padruni omaduste mõju tavateadmiseks ja nenditi viite või selgituseta, et selline seos eksisteerib (Werner, *et al.*, 2018, pp. 251–253; Weller, *et al.*, 2012, pp. 912–914; Law, *et al.*, 2018, p. 133), kusjuures ühe 2004. aastal avaldatud artikli sõnastus lubab järeldada, et töekspidamine sai alguse orienteeruvalt samal perioodil (De Kinder, *et al.*, 2004, pp. 207–208). Seost on eri artiklites väljendatud erinevalt: De Ceuster ja Dujardin leiavad, et jälgede erinevused tulenevad (nimelt sellises järjestuses) laskemoona tootjast, padrunikomponendi materjalist ja tootmisprotsessi tolerantsidest (De Ceuster & Dujardin, 2015, p. 84); Bernard, Riva, *et al.* ja Nennstiel ja Rahm seostavad mõju põhjused üldistatult kaliibri ja tootjaga (Bernard, 2005, pp. 72–75; Riva, *et al.*, 2020, p. 34; Nennstiel & Rahm, 2006, pp. 18–19, 21, 23). Bernardi töö tuleb siinkohal positiivse näitena välja tuua, kuna tema töös on kasutatud mitut klassikalist statistilist vahendit seose tugevuse ja usaldusväärsuse iseloomustamiseks. Üksikjuhtumina leiavad De Smet, *et al.* ja Addinall, *et al.*, et tuleks eesmärgipäraselt uurida padruni üksikomadusi, kuna nii saab mõista, mis täpselt tekitab erinevuse mitme tootja laskemoona vahel (De Smet, *et al.*, 2008, p. 163; Addinall, *et al.*, 2019, p. 153).

Viidatud magistriltöö valimis ei olnud ühtki uuringut, mille peamine eesmärk oleks olnud padruni omaduste mõju uurimine. Mitmel juhul on uurimise ülesandeid lahendades märgatud andmestiku seoseid kasutatud laskemoonaga ja peetud vajalikuks seda tulemustes kajastada. (Nömm, 2021, lk 21–22, 31–34) See näitab ühest küljest uurijate kõrgendatud tähelepanu võimalike seoste suhtes, kuid siiski tõrksust teema eesmärgipäraseks uurimiseks. Teaduskirjastuste uudiseid tasuks siiski jälgida – vähene ressurss võib uurimise ajendi ja töö valmimise vahele tekitada olulise ajalise nihke.

Nagu eespool öeldud, on valdkonna teadustööd eriilmelised, mistõttu on ka padruni omaduste mõju väljendunud eri viisil: lasujääkide ladestuste omadusi uurinud töös nenditakse, et mitu püssirohu parameetrit mõjutab lasujääkide omadusi (Lepik, *et al.*, 2008, pp. 1–2, 8–9); uuringus uue relvasüsteemi ja laskemoona vastavusest ohututele survepiiridele leiti, et kuuli mass mõjutab kuuli kiirust ja lasusurvet olulisel määral (Jedlicka, *et al.*, 2012, pp. 33–35); võrdlussüsteemis massotsinguid teinud Nennstiel ja Rahm töid välja seose, et laskemoona komponentidel olevate jälgede kokkulangevuse määr on oluliselt suurem sama tootja padrunitel (Nennstiel & Rahm, 2006, pp. 18–19, 21, 23).

Kokkuvõttes ei ole valdkonna senises teaduspraktikas märkimisväärses koguses ega eraldi uurimiseesmärgina padruni omaduste mõju uuritud. Kuna tulirelva valdkonnas ei ole analoogseid uurimusi tavateadusest eeskujuks võtta, tuleks alustada uuringudisaini ja töövahendite läbiproovimisega, et jõuda standardse ja toimiva kohandatud eksperimendi disainini, mille abil tehtud tööd oleksid võrreldava taseme ja tulemustega. Viidatud magistritöö on raamistikku katsetav uurimus ja katsete tulemusi tuleb eelkõige lugeda uurimissuuna elujõulisuse kinnituseks (Nõmm, 2021, lk 74, 77).

2. KOHTUEKSPERTIISI PÕHIMÕTTED JA ERIPÄRA

Artiklis on korduvalt selgitatud, et kohtuekspertiisi meetoditega lahendatavate küsimuste ring ja detailsuse aste ei ole üldjuhul võrreldavad oma võimalike valdkonnaväliste analoogidega, kusjuures mõnel kohtuekspertiisi valdkonnal ei ole analooge. Samuti argumenteeriti avaldatud kriitika põhjal, miks on mõistlikum suunata erialased teadustööd kasutama klassikalisi meetodeid ja terminoloogiat. Eesmärgi poole liikumiseks tuleb selgitada, millised on kohtuekspertiisi valdkonna eripära ja põhimõtted.

2.1. Spetsiifika

Kohtuekspertiisi tööprotsessi reguleerivad tänapäevaseid põhimõtteid kasutavas ekspertiisiasutuses laiemas vaates valdkonna praktikute seas heaks kiidetud parimad praktikad, formaalsel tasemel vastavalt valdkonnale kohalduvad ISO-standardid ja detailsel tasemel asutuse kvaliteedisüsteemiga kinnitatud meetodid. Töövahendid, millega tehakse mõõtmisi või mis on muul viisil eksperdiarvamuse otseseks aluseks, on vajaliku täpsusklassiga ning regulaarselt kontrollitud ja taadeldud. Ilmselgelt on selles vaates kõik ISO-standardeid kasutavate tavateaduse laboritega samaväärne.

Vahendite kasutamise üldine viis võib kohtuekspertiisi valdkonnas olla siiski pisut erinev. Kui põhjendatus, objektiivsus, neutraalsus, korratavus, jälgitavus jms on kindlasti ka tavateadusele omased põhimõtted, siis eriliselt rõhutatud igakülsust ja vaid määratud ülesannete lahendamist võiks lugeda kohtuekspertiisi eripäraks. Tavateaduses valitakse töövõtted esmajärjekorras katsete valiidsuse ja reliaabluse tagamise seisukohast lähtudes, kohtuekspertiisis tuleb vahel prioriteetsemaks tõsta rist- või ülekanadesaastumise vältimise vajadus. Nii võib ekspertiisi kulgu küll tõlgendada kui meetodiga eeldisainitud katse tegemist, kuid katse tahkude prioriteetsus ei pruugi tavateaduse seisukohast olla otstarbekas ega arusaadav. Tulirelvaekspertiisi puhul võiks suurem sarnasus olla kvantitatiivse uurimisstrateegiaga üldiselt ja eelkõige eksperimentuuringuga. Sõltuvalt ekspertiisiülesandest võib katse jõuda vaid kirjeldava osa lõpuni, mille järel vormistatakse

eksperdiarvamus, või jätkuda kontrolljälgede ja katsejälgede etapis. Kirjeldatud eeldisainitud ja piiritletud katse põhimõttest tuleb siiski klassikalise teaduse uurimisinstrumente valides ja kasutades kindlasti lähtuda. Tõenäoliselt on seejuures otstarbekas eirata klassikaliste meetodite tavateadmise staatust ning tavalisest detailsemalt põhjendada valitud vahendid ja kirjeldada võtete rakendamise viisi.

Kohtuekspertiisi teadusuuringute kaugem eesmärk on luua kõikidele arusaadavad põhjendused kohtuekspertiisi alustõdede kehtivuse kohta, mistõttu tuleb eelistada võtteid, mis on üldtuntud ja -tunnustatud. Kui uuringu disaini puhul saab kasutada eksperimenti, mille kirjeldusi ja näiteid on teaduskirjanduses ammendavalt (Fisher, 1935, p. 96; Mertler, 2018, p. 128), siis oluliselt keerulisem on leida analooge kohtuekspertiisi hinnangulist lähene-mist kasutatavatele meetoditele. Sobivaks võib lugeda igasugust mõõtmist, eelkõige massi, pikkuse (sh läbimõõdu) ja kestvuse mõõtmist, millest omakorda saab välja arvutada muud vajalikud omadused ja seosed. Mõõtmised on universaalselt üheselt mõistetavad, ei vaja andmete sisu mõttes tõlgendamist ning nende tulemusel kogutud andmed on objekti ise-loomustamiseks kõige objektiivsem ja täpsem viis. Kui seejuures järgida korrektse ja ühea-taolise mõõtmise, ümardamise ja võimaliku teisendamise reegleid, on tulemuseks kvali-teetne andmestik, mille kasutusvõimalused ei ole kuidagi piiratud.

2.2. Alternatiivid ja analoogiad

Nagu eelnevalt argumenteeritud, on tulirelvaekspertiisid vormilt sageli lihtsustatud kvantitatiivsed uurimused, mis kasutavad andmete kogumiseks ja objektide kirjeldami-seks peamiselt mõõtmisi. Näiteks kasutatakse padrundi kaliibri või relvaliigi määramiseks muu hulgas nende füüsikalisi mõõtmiseid. Seetõttu sobib eksperimentuuring valdkonna teadustöödeks hästi. Kas see saab olla klassikaline juhuvalimiga eksperiment või sellele eeltingimusele mittevastav kvaasiekspereiment, sõltub sellest, mida uurimuses kasutatud valim esindama peab (Neuman, 2014, pp. 246, 248). Taas on kohtuekspertiis pisut eri-nev, kuna populatsiooni ei saa üldjuhul ise defineerida, vaid tuleb opereerida grupi ja valimiga, mis tüüpiliselt ekspertiisiülesandes olemas on. See võib kaasa tuua probleeme andmete hilisemaks töötlemiseks kasutatavate järeldusliku statistika (Neuman, 2014, p. 422) meetodite valikul just objektide arvu silmas pidades, kuid on teadusvaldkondi, kus kasutatakse kuni kümnet katseobjekti ja mis sobivad seetõttu hästi eeskujuks (Morgan, 2017, pp. L873–L874).

Uuringut disainides saab klassikaline teadus mingis ulatuses oma valimit kohandada soovitud eesmärkide selgemaks väljendamiseks, kuid kohtuekspertiis peab taas lähtuma otseselt praktikas leiduvatest mahtudest ja näidetest. Ei teki ju erilist lisandväärtust uuringust, mida tehakse mahtude või valimitega, mida reaalses kohtuekspertiisis kunagi ei ole ja mis saavad heal juhul olla vaid konteksti loovad.

2.3. Näitena kasutatud magistritöö uuring, esialgsed tulemused ja nende tähendus

Artikli praktilise näitena kasutatud magistritöö uuris padruni omaduste mõju pärast lasku kuulile jäävatele jälgedele, kasutades eksperimentuuringut, mille disaini ühe sisendina kasutati valdkonna varasemate teadustööde praktikat. Uurimuses kasutati uurimisobjektina mitmes eluvaldkonnas (enesekaitse-, sport- ja teenistusrelvad) laialt levinud 9 x 19 mm kaliibrilise poolautomaatse vintraudse püstoli kuuli (Nõmm, 2021, lk 55). Uurimismuutujatena kasutati püssirohu massi ja kuuli massi ning otsitud mõju väljendati ja mõõdeti jälgede kokkulangevuse ulatust ilmestava arvulise kokkulangevuse skoori abil, mis saadi jälgede kokkulangevate osade pikkuse mõõtmise teel võrdlusmikroskoobiga. Vahenditena kasutati kirjeldava statistika keskmiste väärtuste arvutuskäike ja järeluslikust statistikast regressioonanalüüsi muutujate binaarsete väärtustega. Lineaarset regressioonivõrrandit kasutati töös kahes variandis: ainult kahe muutuja ja lisaks nende interaktsiooniga, mida väljendati vastavalt valemitega:

$$\hat{y} = a + b_1X_1 + b_2X_2 \quad (1)$$

ja

$$\hat{y} = a + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_1X_2 \quad (2)$$

kus \hat{y} on sõltuv muutuja, a vabaliige, X_1 esimene sõltumatu muutuja, X_2 teine sõltumatu muutuja ning X_1X_2 interaktsioonimuutuja. Lineaarse regressiooni mõlema variandi koefitsiendid arvutati vähimruutude meetodil. (Nõmm, 2021, lk 57–58)

Uurimuse tulemusel selgus, et nii püssirohu kui ka kuuli massi mõju kokkulangevuse ulatusele on tuvastatav. Üksikmõjurina on ainult püssirohu massi mõju suur ja statistiliselt usaldusväärne, kuid koosmõjuna avaldub ka kuuli massi mõju. (Nõmm, 2021, lk 9, 53, 57, 65–66) Töö kokkuvõttes nenditakse, et kuigi usaldusväärne mõju tuvastati, tuleb uuringu tulemusi tõlgendada pigem ettevaatlikult ja soovitusena katsete järelusi mitte üldistada või uuritud nähtuse sisuliseks kinnituseks pidada. Põhjendusena on välja toodud fakt, et selliseid uurimusi ei ole varem tehtud, mistõttu vajavad selle tulemused kinnitust. (Nõmm, 2021, lk 74–75)

Sisulistest tulemustest olulisem on selle artikli argumentatsiooni kontekstis edukas kontseptsiooni paikapidavuse kinnitus – klassikalist eksperimentuuringut on võimalik kasutada kohtuekspertiisi teadustöö tegemiseks ja see annab selgelt tõlgendatavaid tulemusi. See näitab ühest küljest, et on võimalik disainida kohtuekspertiisi tööd sisuliselt selgitav ja põhjendav uurimus, mida tehakse klassikalise teaduse vahenditega, ning

teisest küljest, et sel viisil saavutatud tulemused on siiski kasutatavad ka kohtuekspertiisi kontekstis.

Kuigi selline uurimus sobib vormiliselt vastama kohtuekspertiisi kriitikale, on tegemist üksiktööga, mille kaal on üldistuste tegemiseks väike. Tuleb jätkata analoogsete uurimustega ja liikuda kahes suunas: esiteks katsetada, kas valitud meetodid tagavad soovitud valiidsuse ja üldistatavuse, ning teiseks, kas leitud seosed ja seaduspärad ilmnevad ka muude kaliibrите, relvade ja uurimismuutujate väärtustega. Kriitika maandamiseks ei piisa mõnest uuringust, mille üldised tendentsid kattuvad, vaid tuleb leida ka ilmnenu seaduspärade kehtivuspiirid ja erandid.

Praeguse seisuga saab avatud uurimissuunast kasu mitu valdkonda. Kohtuekspertiisi ekspertide jaoks annab iga järgnev uuring küll kitsastes kehtivuspiirides, aga siiski kontrollitud ja tõendatud infot leitud seoste kohta. See võimaldab kohandada ekspertiisimeetodite sõnastust ja viib kaugemas tulevikus tõenäoliselt ka muutusteni eksperdiarvamuse sõnastuses haakuva sisuga menetlustes. Suurem ja samuti iga jätkutööga laienev kasu tekib uurimissuunast kohtuekspertiisi partneritele: menetlejad, kohtumenetluse pooled ja eelkõige kohus. Nende jaoks annavad sellised uurimused võimaluse tutvuda tulirelva valdkonna üldiste tööpõhimõtetega, mis aitab kaasa nii eksperdiarvamuse tellimise kui ka mõistmise ning sellest tulenevalt ka oma töö ja otsuste kujundamise protsessile. Uurimustes saab lihvida ja levitada valdkonna terminoloogiat ning luua seeläbi mõistetele kasutusnäidete kaudu konteksti.

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Artiklis kirjeldati kohtuekspertiisi erisusi võrreldes tavateadusega. Samuti toodi välja võimalused kokkupuutepunktide leidmiseks ja juba tõendatud tavateaduse põhimõtete ära kasutamiseks kohtuekspertiisi valdkonna teadustööde tegemisel. Näitena kasutatud magistr töö kinnitas, et koostöö spetsiifiliste kohtuekspertiisi vajaduste ja klassikalise teaduse vahendite vahel on võimalik ja eesmärgipärane.

Lisaks toodi välja kohtuekspertiisi viimasel ajal tabanud avaliku kriitika sisu ja põhilised etteheited. Vastukaaluks üldistati kriitika maandamiseks vajalikke tegevusi ja peamisi soovituslikke tegevussuundi koos argumentidega klassikaliste teaduslike vahendite kasutusvõimalustest. Viidati ka teaduspraktikute signaalidele valmisolekust aidata kohtuekspertiisi praktikutel luua vajalik süsteemne teaduspraktika kultuur ning täita seejuures puuduolevad lüngad taustteadmistes teaduslikult tõendatud põhimõtetega.

Artikli autorid kutsuvad nii kolleege kui ka laiemat teaduskogukonda üles andma oma panust – esimesel juhul kohtuekspertiisi alustõdede uurimisse ning teisel juhul soo-

vitustesse ja uurimustesse ühiste probleemide ja vastastikuste tõlgendusvõimaluste leidmiseks ja arendamiseks. Kohtuekspertsikeskse magistritöö uurimus kinnitab, et mõlemasuunaline koostöö on võimalik ega nõua olulist lisaressurssi või välja kujunenud tõekspidamiste ja praktikate olulisel määral muutmist.

TÄNUSÕNAD

Autorid tänavad olulise panuse eest artikli valmimisse Sisekaitseakadeemia finantskolledži õppejõudu Indrek Saart.

OLGER NÕMM

Eesti Kohtuekspertsiooni Instituut, tehnikaosakond

E-post: info@ekei.ee

Olger Nõmm lõpetas aastal 1998 Riigikaitse Akadeemia ning aastal 2021 Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi magistriõppe. Kohtuekspertsiooni valdkonnas on ta töötanud aastast 1997, Nõmme praegune töövaldkond on tulirelvaeksperitiis.

BERIT CAVEGN

Eesti Kohtuekspertsiooni Instituut, tehnikaosakond

E-post: info@ekei.ee

Berit Cavegn on lõpetanud Tallinna Tehnikaülikooli nii bakalaureuse- kui ka magistriastmes (vastavalt 2008 ja 2014). Kohtuekspertsiooni valdkonnas on ta töötanud aastast 2012, praegu juhib Cavegn tulirelvaeksperitiisi valdkonda.

KASUTATUD ALLIKAD

- Addinall, K., Zeng, W., Bills, P., Wilcock, P. T. & Blunt, L., 2019. The effect of primer cap material on ballistic toolmark evidence. *Forensic Science International*, 298, pp. 149–156.
- Bell, S., Sah, S., Albright, T. D., Gates, S. J., Denton, M. B. & Casadevall, A., 2018. A call for more science in forensic science. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115 (18), pp. 4541–4544.
- Bernard, M., 2005. The effects of ammunition brand and firearm use on IBIS correlation scores. *Canadian Society of Forensic Science Journal*, 38 (2), pp. 69–83.
- Bolton-King, R. S., 2016. Preventing miscarriages of justice: A review of forensic firearm identification. *Science & Justice*, 56 (2), pp. 129–142.
- Bolton-King, R. S., 2017. Rifling methods of factory fitted 9 mm Luger (9×19 mm) pistol barrels: a reference resource. *AFTE Journal*, 49 (4), pp. 225–238.
- Carlucci, D. E. & Jacobson, S. S., 2014. *Ballistics: Theory and Design of Guns and Ammunition. Second Edition*. CRC Press.
- Carroll, J., 2018. Chapter 13 - The Medical Examiner-Coroner and the Firearms Examiner. Book: L. Sathyavagiswaran & C. B. Rogers, ed-s. *Multidisciplinary Medico-Legal Death Investigation*. Academic Press, pp. 245–264.
- De Ceuster, J. & Dujardin, S., 2015. The reference ballistic imaging database revisited. *Forensic Science International*, 248, pp. 82–87.
- De Kinder, J., Tulleners, F. & Thiebaut, H., 2004. Reference ballistic imaging database performance. *Forensic Science International*, 140 (2-3), pp. 207–215.
- De Smet, P., Hermsen, R., van Leuven, B., De Kinder, J. & Hoffmann, K., 2008. Experimental evaluation of the impact of seating depth variations on observed marks on primers. *Forensic Science International*, 179 (2-3), pp. 163–171.
- Delfi, 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.delfi.ee/artikkel/90115155/erisaade-elmar-vaher-eestis-pole-neid-olukordi-kus-relvaga-peaks-oma-tervist-voi-vara-kaitsma> [Kasutatud 19.06.2021].
- EKEI (Eesti Kohtuekspertiisi Instituut), 2021. Aruandlus.
- Enfsi.eu, 2017. *ANNUAL REPORT 2017*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2017/06/ENFSI_Annual_Report_2017_RZ_ohne-Marken_kleiner1.pdf [Kasutatud 16.06.2021].
- Enfsi.eu, 2021. *Members*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://enfsi.eu/about-enfsi/members/> [Kasutatud 14.06.2021].

- Evofinder, 2021. *Technology*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://evofinder.com/technology/> [Kasutatud 14.06.2021].
- Fisher, R. A., 1935. *The design of experiments*. Oliver and Boyd.
- Gerules, G., Bhatia, S.K. & Jackson, D.E., 2013. A survey of image processing techniques and statistics for ballistic specimens in forensic science. *Science & Justice*, 53 (2), pp. 236–250.
- Hamby, J. E., Norris, S. & Petraco, N. D., 2016. Evaluation of Glock 9 mm firing pin aperture shear mark individuality based on 1,632 different pistols by traditional pattern matching and IBIS pattern recognition. *Journal of Forensic Sciences*, 61 (1), pp. 170–176.
- Hammersley, M., 1987. Some notes on the terms 'validity' and 'reliability'. *British Educational Research Journal*, 13 (1), pp. 73–82.
- Jedlicka, L., Komenda, J. and Beer, S., 2012. Analysis of ballistic characteristics of pistol cartridge. *Advances in Military Technology*, 7 (1), pp. 32–40.
- Kassin, S. M., Dror, I. E. & Kukucka, J., 2013. The forensic confirmation bias: Problems, perspectives, and proposed solutions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2 (1), pp. 42–52.
- Kohtueksperitiiseadus (2021) RT I, 29.12.2020, 11.
- Law, E. F., Morris, K. B. & Jelsema, C. M., 2018. Determining the number of test fires needed to represent the variability present within 9 mm Luger firearms. *Forensic Science International*, 276, pp. 126–133.
- Lepik, D., Vasiliev, V., Reisenbuk, H. & Põldsam, Ü., 2008. Comparison of injuries caused by the pistols Tokarev, Makarov and Glock 19 at firing distances of 25, 50, 75 and 100 cm. *Forensic Science International*, 177 (1), pp. 1–10.
- Mattijssen, E. J., 2020. Interpol Review of Forensic Firearm Examination, 2016–2019. *Forensic Science International: Synergy*, 2, pp. 389–403.
- Mertler, C. A., 2018. *Introduction to educational research*. Sage publications.
- Morgan, C. J., 2017. Use of proper statistical techniques for research studies with small samples. *American Journal of Physiology – Lung Cellular and Molecular Physiology*, 313 (5), pp. L873–L877.
- National Forensic Science Technology Center, s.d. *History, 1800s*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://projects.nfstc.org/firearms/module02/fir_m02_t04.htm [Kasutatud 11.06.2021].
- Nennstiel, R. & Rahm, J., 2006. A parameter study regarding the IBIS™ correlator. *Journal of Forensic Sciences*, 51 (1), pp. 18–23.

- Neuman, W. L., 2014. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Nõmm, O., 2021. *Vintraudse tulirelva padruni omaduste mõju lastud kuulidele jäävatele jälgedele*. Magistritöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Obama White House Archives, 2016a. *REPORT TO THE PRESIDENT Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf [Kasutatud 11.06.2021].
- Obama White House Archives, 2016b. *PUBLISHED STATEMENTS IN RESPONSE TO THE PCAST REPORT ON FORENSIC SCIENCE IN CRIMINAL COURTS*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensics_2016_public_comments.pdf [Kasutatud 16.06.2021].
- Obama White House Archives, 2017. *AN ADDENDUM TO THE PCAST REPORT ON FORENSIC SCIENCE IN CRIMINAL COURTS*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensics_addendum_finalv2.pdf [Kasutatud 16.06.2021].
- Relvaseadus (2021) RT I, 29.12.2020, 11.
- Riva, F., Mattijssen, E. J., Hermsen, R., Pieper, P., Kerkhoff, W. & Champod, C., 2020. Comparison and interpretation of impressed marks left by a firearm on cartridge cases – Towards an operational implementation of a likelihood ratio based technique. *Forensic Science International*, 313, pp. 1–13.
- The National Academies Press, 2009. *Strengthening Forensic Science in the United States*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.nap.edu/download/12589> [Kasutatud 11.06.2021].
- The Royal Society, 2021. *Understanding ballistics A PRIMER FOR COURTS*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://royalsociety.org/-/media/about-us/programmes/science-and-law/royal-society-ballistics-primer.pdf> [Kasutatud 14.06.2021].
- The White House, 2021. *Executive Order on the President's Council of Advisors on Science and Technology*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/27/executive-order-on-presidents-council-of-advisors-on-science-and-technology/> [Kasutatud 11.06.2021].
- Thompson, R. M., 2010. *Firearm identification in the forensic science laboratory*. National District Attorneys Association.
- Ultra, s.d. *Firearm and Tool Mark Identification*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ultra-forensictechnology.com/en/our-products/ballistic-identification> [Kasutatud 14.06.2021].

- Weller, T. J., Zheng, A., Thompson, R. & Tulleners, F., 2012. Confocal microscopy analysis of breech face marks on fired cartridge cases from 10 consecutively manufactured pistol slides. *Journal of Forensic Sciences*, 57 (4), pp. 912–917.
- Werner, D., Rhumorbarbe, D., Kronseder, P. & Gallusser, A., 2018. Comparison of three bullet recovery systems. *Forensic Science International*, 290, pp. 251–257.
- WVUToday, 2018. *Researchers call for more science in forensic science*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://wvutoday.wvu.edu/stories/2018/04/09/-researchers-call-for-more-science-in-forensic-science> [Kasutatud 15.06.2021].

KAS DOPING ON SPORDI SISEASI?

REMO PERLI

Võtmesõnad: doping, tippsport, harrastussport, tervishoid, kriminaliseerimine

Ülevaade. Doping on spordiga kaasas käinud aastatuhandeid. Teadaolevalt kasutasid juba Vana-Kreeka sportlased erinevaid stimulante jõudluse suurendamiseks ja vigastuste leevendamiseks. Dopingut peeti siis ja peetakse ka tänapäeval spordisiseseks probleemiks, mis kuulub eelkõige tippspordi juurde ja päädib tihti sportlase hooletuse või teadmatuse tõttu dopingutestis põrumisega, millele järgneb enamasti tähtajaline võistluskeeld. Aga kas doping on omane ainult tippspordile? Tippspordis osalejate arv on väga väike võrreldes tava- ja harrastusspordiga, kus osalejate vanus on piiramatu, mis on peaaegu elukes-tev ja kus on mitu korda rohkem võistlusmomente kui tippspordis. See artikkel kirjeldab dopinguna käsitletavate ainete kasutamise motive tipp- ja harrastusspordis, analüüsib dopingu tarvitamisest tulenevat kahju tervishoiu aspektist ning toob välja dopinguainetev leviku tõkestamise kitsaskohad. Artiklis arutletakse ka keelatud ainete kasutamise kriminaliseerimise vajaduse üle Eestis ja tuuakse näiteid teiste riikide kogemustest.

SISSEJUHATUS

Oleme harjunud mõistma sporti, sportlikke eluviise ning aktiivset liikumist kui inimese heale füüsilisele ja vaimsele tervisele olulist tegurit. Kui vaatame nende tegurite taga peituvaid majandusnäitajaid, siis saame pisut selgust, kui palju me sporti tarbime ja kui palju sport meid igapäevaselt mõjutab. Euroopa vaates on majandustegevuse üheks kasvava trendiga osaks nii sisemajandusliku koguprodukti kui ka tööhõive poolest sport. Euroopa Liidus moodustab sport 2,12% SKP-st ja 2,72% tööhõivest. (Euroopa Liidu Teataja, 2018, lk 2) Riiklikku huvi ja panust näitavad 2015. aastal Riigikogu kehtestatud Eesti spordipoliitika põhialused aastani 2030, kus määratletakse Eesti ühe prioriteetse arengusuunana sporti ja liikumist kui olulist majandusharu, mis mitmekesistab kultuuri- ja noorsootööd ning panustab kasvavalt integratsiooni, majandustegevusse ja tööhõivesse (Eesti spordipoliitika põhialused aastani 2030). Ka spordi rahastamiseks kuluv summa on märkimisväärne ja suureneb aja jooksul. Eesti Olümpiakomitee peasekretäri Siim Suklese hinnangul liigub spordis aastas 250–260 miljonit eurot. 2019. aastal oli kohalike omavalitsuse toetus spordile 82,2 miljonit eurot, keskvõimu toetused 41,6 miljonit, spordialaliitude laekumised 21 miljonit eurot ja spordiklubi laekumised ehk raha lapsevanematelt, majandustegevusest ja toetajatelt 105,8 miljonit eurot. (Sukles, 2021)

Aastatuhandetevanune praktika ning järjest uuenevad ja täienevad tervishoiuekspertide **nõuanded** ja soovitusel sportlike eluviiside järgimisel ei lase kahelda sportimise kasulikkusel ja positiivsel **mõjul** inimese tervisele ja heaolule. Kuid kas kõik on nii ilus, nagu paistab? Kui palju me teame spordi tumedamast poolest ehk dopingu tarvitamisega kaasnevatest teguritest: mõjust tervisele, noorte tõekspidamistele, spordi mainele ja spordisangarite kui eeskujude loomisele? Arvestades sportimisega kokku puutuvate inimeste suurt hulka, oleks naivne arvata, et spordiga seonduvad negatiivsed ilmingud jäävad tagajärgedeta. Tekib küsimus, kas ei ole siin silmi kinni pigistatud ja alahinnatud nii suurt osa ühiskonda puudutavaid negatiivseid tegureid, pidades neid mugavusest ainult spordisesteks probleemideks. Samas on ilmsiks tulnud, et spordipettused kõigutavad olulisel määral usku spordi põhilise alustala ehk ausa mängu võimalikkusesse. Lisaks tekib küsimus, kas rahvaspordis aina sagedasem steroidide ja teiste tulemust parandavate ainete kasutamine ei ole võrreldav narkootiliste ja psühhotroopsete ainete kasutamisega, põhjustades kahju tervishoiusüsteemile tervikuna. Rahvatervise seadus defineerib rahvatervist kui sektoritevahelist valdkonda, mis hõlmab kõiki rahvastiku tervist parandavaid ja ebasoovitavat tervisemõju ennetavaid ja vähendavaid organiseeritud tegevusi eesmärgiga pikendada elanike eluiga, parandada nende elukvaliteeti ning vähendada tervisealast ebavõrdsust (Rahvatervise seadus, 2021, § 2). Nähes, kuidas soorituste parandamiseks kasutatakse tagajärgi hoomamata suures koguses eri haiguste raviks mõeldud ravimeid, siis milliseid tegevusi tuleks teha, et ennetada soovimatut tervisemõju, olla proaktiivne ning omada regulatsioone ja kontrollimehhanisme? Kes peaks

siin olema eestvedaja rollis ja kas õigusruum on piisav, et toetada dopinguvastaseid meetmeid?

1. DOPING TIPPSORDIS

2019. aastal Seefeldis toimunud Austria ja Saksamaa politsei ühisoperatsiooni „Aadri-laskmine“ tulemusena menetles Eesti Politsei- ja Piirivalveameti keskkriminaalpolitsei korruptsioonikuritegude büroo Eesti murdmaasuusatamise treeneri osalust mastaapses dopinguäris, mis tõi esile dopinguainete ja jõudlust parandavate meetodite süstemaatilise, laiaulatusliku ja pikaajalise kasutamise Eesti murdmaasuusatamises. Kogu menetluskäik kuni kohtuotsuseni ja selle sisu avalikustamine pälvis laialdast avalikku huvi ja ühiskonna hukkamõistu, andes sellega märku, kui süviti meid spordis toimuv puudutab. (M. A. kriminaalasi karistusseadustiku § 195 lõike 2 punkti 1 järgi, 2019) Kuigi keelatud ainetega seonduv kuulub pigem rahvatervisevastaste süütegude valdkonda (Karistusseadustik, 2021, 12. peatükk) ega seostu tavapärase arusaamaga korruptsioonist, siis vaadates rahvusvahelist praktikat ja üldsuse suhtumist spordis toime pandud süütegudesse, paistab siinkohal välja siiski ühiskonna ootus taunida pettust ja seadusevastast käitumist spordis üldisemalt. Sageli peetakse selliseid tegevusi korruptiivseks käitumiseks. Sellist arusaama ühiskonnas võib pidada indikaatoriks, kui laias spektris inimesed üldse korruptsiooni tajuvad. Dopingi kasutamisega saavutatavad eelised põhinevad eelkõige pettusel (petetakse fänne, sponsoreid, spordiorganisatsioone, laiemaalt kõiki spordihuvilisi) ja selle kahjulik mõju spordile (mainekahju, populaarsuse kahanemine, sponsorite kadu, negatiivsed eeskujud) on märkimisväärselt suur. Seetõttu käsitletakse rahvusvaheliselt dopinguga seonduvat kuritegevust spordikorruptsiooni ühe alaliigina. Tänapäeval peetakse korruptsiooni spordis laialt levinud nähtuseks, mis ulatub organiseeritud kuritegevusest rahvusvahelistel suurüritustel ja võistlustel kuni väiksemate üleastumisteni klubides ja organisatsioonides (Manoli, *et al.*, 2017, pp. 1–17). Seetõttu ei tohiks sellise suure ulatuse ja mõjuga kuritegevuse vastast tegevust jätta ainult spordiorganisatsioonide kanda. Seda tüüpi pettustega seotud hüved ja riskid võivad olla märkimisväärselt suured, kuna oluliste mängude, ürituste ja medalite võitmine meelitab ligi sponsoreid, toob kaasa kuulsuse, rahvusvahelise tunnustuse ja tagab sissetulekute suurenemise (Brooks, *et al.*, 2013, p. 24). Doping lisaks mitte ainult ei hävita ausat mängu, vaid tekitab dopingukahtlusi ka siis, kui sportlane on võimeline kõrgel tasemel võistlema ja ületab varasemaid tulemusi. Michael Phelpsi ja Usain Bolti erakordsed saavutused Pekingi suveolümpiamängudel tekitasid hulgaliselt dopingukahtlusi ja süüdistusi. Pidevad dopinguskandaalid panevad ühiskonna inimvõimete piiri nihutamisse suhtuma järjest suurema umbusuga ja kasvatavad usaldamatust sportlaste vastu. (McLaren, 2008, p. 15)

Samas selgub sportlaste seas tehtud küsitlustest, et sageli õigustatakse dopingu tarvitamist kui võistlusspordi tavapraktikat, mida harrastavad paljud ja mis ei ole nende arvates pettus (Kihl, 2017, pp. 30–32). Siinkohal on asjakohane kirjeldada eksperimenti, kus uuriti, kuidas petmise erinev käsitlus mõjutab pettuse sooritamist. Uuritavate peal katsetati kaht erinevat väljendit: „Palun ära peta” ja „Ära ole petis” (dopingu kontekstis „Ära kasuta dopingut” ja „Ära ole dopingu kasutaja”). Eksperimendist selgus, et „Palun ära peta” kasutamisel on palju väiksem mõju kui „Ära ole petis” fraasi puhul. Siit võib järeldada, et inimestele meeldib üldjuhul endast mõelda kui ausast isikust, ehk loodud kuvandid ja keskkond mõjutavad oluliselt ebaausat käitumist. (Bryan, *et al.*, 2013, pp. 1001–1005)

Lisaks käsitletakse spordis dopingut kui vajalikku tegevust, kui soovitakse võistelda kõrgemal tasemel, püsida konkurentsis ja pikendada karjääri (Kihl, 2017, pp. 30–32). Allpool mõned näited sportlaste põhjendustest, miks jõutakse dopingu tarvitamiseni.

USA pesapallimängija Kenny Rogers:

„Põhimõtteliselt võivad steroidid tõsta taset ühe või kahe astme võrra. Keskmisest mängijast võib saada staar ja staarmängijast superstaar ning superstaar saab teha asju, mida me pole kunagi varem näinud.” (Moston & Engelberg, 2021, p. 22)

Pesapallimängija Jay Canizaro:

„Steroidide abil mängite aasta lõpus ikka veel nagu kevadistel esimestel treeningutel. Sa tunned end lihtsalt nii elusana ... Sa oled lihtsalt maniakk. Ja sa tead, et steroidid annavad sulle selle hoo ja oled palju enesekindlam ja tundub, et midagi ei saa valesti minna.” (Moston & Engelberg, 2021, p. 22)

Kihl (2017, pp. 30–32) on välja toonud enim levinud dopingu kasutamise põhjused tippspordis.

1. Füüsilised nõudmised ja kõrged füüsilised ootused, kus sportlastelt eeldatakse, et nad on kiiremad, vastupidavamad ja tugevamad.
2. Kõrged saavutusstandardid.
3. Saavutatud taseme säilitamine.
4. Dopingut abil rasketest vigastustest kiirem taastumine.
5. Valu vaigistamine, vigastuste leevendamine ja valuvaigistisõltuvuse ennetamine.
6. Pingutustest kiirem taastumine.
7. Ümbritsevate sotsiaalsete võrgustike mõju (meeskonnakaaslased, treenerid, meditsiiniline personal). Kuuletumine käsule vaikida dopingu kasutamisest, vastuhakkajate tagakiusamine (nt Lance Armstrongi dopingujuhtum).

Toetudes praktikale, väidab ka Mottram (2018, p. 16), et paljud tipptasemel sportlased arvavad, et nad pole lõppeesmärki veel saavutanud, ja üritavad oma jõudlust parandada farmakoloogiliste vahendite (dopingu) abil. Seda väidet kinnitab ka Seefeldi dopingus-kandaali kaasatud Eesti murdmaasuusatajate tegevus. Olles oma võimete tipus (mis oli Eesti kontekstis tipptase, rahvusvahelises võrdluses aga kesktase), üritati jõudlust parandavate meetoditega taset parandada, saavutada paremaid tulemusi, olla sponsoritele atraktiivne ja osaleda võistlustel. Esikolmiku koht polnud siin ilmselt reaalne eesmärk. (Lääne, 2021)

Dopingu kasu otsustamise motive on kirjeldanud ka Eesti spordivaldkonna eksperdid. Eesti Olümpiakomitee spordidirektor Martti Raju:

„Siis inimene ei saagi aru, et tema lagi ongi Eesti teine liiga. Et midagi teha pole, et hing on nii kõva, et hirmsasti tahaks, aga ühel hetkel ilmub hoopis lagi kätte ja siis hakkad otsima mingisuguseid teisi võimalusi.“ (Perli, 2020, lk 59)

Tallinna Ülikooli spordibioloogia professor Kristjan Port põhjendab dopingu kasutamist mängu teoreetilise aspekti kaudu: konkurendid üritavad üksteisest mööduda ja kui teada, et selleks kasutatakse keelatud meetodeid, siis tekib parimal sportlasel surve ka ise neid kasutada, et mitte jääda ilma edetabeli esikohast. (Perli, 2020, lk 59)

Kristjan Port selgitab:

„Et, seal on see Pareto-efektiivne on see, et keegi ei kasuta ja kõik ainult pingutavad ja võistlevad ja õnn toob oma hoovi vahel ka võidu. Aga see Nashi tasakaal viitab sellele, et, et kõik on praktiliselt sunnitud kasutama. Sest kui sa tead, et teine kasutab, siis täiesti rumal, kui sa ei kasuta, eriti kui sa hindad vahelejäämise tõenäosust madalamaks kui ta on ja kui see vahele pole jäänud, siis ta julgustab seda edasi kasutama.“ (Perli, 2020, lk 59)

Mänguteoreetilist aspekti kinnitab ka Waddington (2016, p. 26). Tema sõnul nähakse dopingut kui mängu, kus sportlased otsustavad keelatud ainete kasutamist (või mittekasutamist) sõltuvalt sellest, mida nende arvates teised sportlased teevad. Otsus dopingu kasutamise kohta võib tunduda seega konkreetse sportlase probleem, kuid seda mõistetakse paremini, kui seda vaadelda tervikuna kui kõigi mängijate probleemi.

Murray (2016, p. 124) sõnul ei taha sportlased kaotada endast vähem andekale või vähem pühendunule, kes saab aga dopingu kasutamisega konkurentsieelise. Seega võib tekkida arusaam, et nad peavad tulemuste parandamiseks kasutama samu meetodeid nagu konkurendid.

Samas on oluline roll ka lastevanematel, treeneritel ja mänedžeridel. Lapsevanemad, eriti isad võivad olla oma laste suhtes liiga ambitsioonikad ning survestada neid konkurentsivõimeliseks saama ja keelatud meetoditest abi otsima. TippSportlaste jaoks on kõige olulisemad mõjutajad treenerid, eriti tipptaseme treenerid. Treenerid ei peeta mitte ainult

inspireerivateks ja teadlikeks, vaid nende juhiseid tuleb järgida ilma küsimusi esitamata. (Smith, *et al.*, 2018, p. 54) Seda väidet kinnitab Eesti murdmaasuusatamises juhtunu, kus treeneri soovitusi järgiti tagajärgedele mõtlemata (Lääne, 2021). Lisaks on treeneritel ja mäenedžeritel sportlase vigastuse korral huvi saada sportlane võimalikult lühikese aja jooksul tagasi võistleva ning nad võivad protsessi kiirendamiseks kasutada või soovitada ka keelatud meetodeid. Mitmed uuringud on tuvastanud, et esimesed dopingukogused saavad sportlased lähedastest ja usaldusväärsetest allikatest (Smith, *et al.*, 2018, p. 56).

2. DOPING HARRASTUSSPORDIS

Keelatud ainete tarvitamise probleem ei ole paraku vaid tippspordis, vaid tekitab üha suuremat muret spordis laiemalt (Whitaker, *et al.*, 2014, p. 405) ja kuigi dopingukahjudest räägitakse üldjuhul tippsportlaste eksimuste korral, siis oluliselt suurem illegaalse dopinguari käive ja sellega tekitatud kahju on harrastusspordis. Rootsi õigussotsioloogia doktor David Hoffi sõnul eksisteerib doping ühiskonnas lisaks spordimotiividele mitmes teises kontekstis: jõusaalis tahetakse selle abil saada lihaselisemaks ja ilusamaks, kriminaalses kontekstis tugevamaks ja hirmuäratavamaks ning noorukite seas on see riskikäitumise üks koostisosa. Kuid sõltumata kontekstist on alati tegemist tulemuslikkuse parandamisega. (Hoff, 2016, p. 58)

Dopinguinete üha suuremat levikut harrastusspordis kinnitab ka Rootsi politsei 2020. aasta politseioperatsioon, mille tulemusena esitati dopingukuritegude kahtlustus 11 inimesele. Rootsi politsei sõnul on antidopinguagentuuride töö viimastel aastatel vilja kandnud tippspordis, kuid sarnast tendentsi ei ole näha mujal ühiskonnas. Rootsi politsei hinnangul on tegemist laiema elanikkonna tervise küsimusega. Näiteks on suurenenud steroidide kasutamine just teismeliste hulgas. Mitmed uuringud on leidnud, et steroide kasutavad enim teismelised ja kuni 35–40-aastased inimesed. (Eller, 2020)

Samas tuleb dopinguinetelega äritsemist vaadelda kogumina, sest vaatamata harrastussportlaste eraldatusele tippspordist muutuvad spordisaalid sageli kohtumispaigaks erinevatele kõrge dopinguriskiga rühmadele, kes vahetavad infot treeningmeetodite, toitumisharjumuste ja tihti ka dopingutoodete kohta (Letiza & Donati, 2013, pp. 35–36). Võttes aluseks dopinguinete äriiga vahele jäänute kuuluvust, võib välja tuua, et põhiliselt tegelevad dopinguinete äriiga just kulturismi, fitnessi, rammumeeste ja jõutõstmisega tegelevad või nende aladega seotud isikud. Samad inimesed on tihti seotud ka narko- ja muud liiki kuritegevusega. Seda kinnitavad ka rahvusvahelised allikad, kus kirjeldatakse tugevat seost dopinguinete, narkootiliste ainete, alkoholi, toidulisandite ja farmaatsiatoodete kasutamise vahel (Letiza & Donati, 2013, p. 7).

Tallinna Ülikooli spordibioloogia professor Kristjan Port kirjeldab harrastussportlase võimalikku teekonda dopinguainetete tarvitamiseni:

„Harrastaja hakkab treenima, ta ei mõtle kordagi, et temast saab mingisugune eriline sportlane. Aga see spordi enda olemusest tekib see võistlusmoment, olgu see naaber või töökaaslane või mis iganes. Kõigepealt sul hakkab töövõime paranema, kõik on tore, uued asjad ja uued suhted ja siis hakkab see edu natuke vähenema. See esialgne kasv on kiire ja siis hiljem sa pead seda investeeringut hakkama kaitsma. Siis loomulikult ütleb kuskil jõusaalis keegi, et kuule, et mul on vitamiine ja mul on mineraalained. Seal on järgmine samm, et aga mul on tõhusamaid aineid ka ja sealt nad lähevad ja nad ei mõtle, et nad petavad, vaid nad vaatavad, et, et tõesti ma jään nagu seisma ja ma ei tee kellegagi siin mingit pattu.“ (Perli, 2020, lk 58)

Kristjan Port: „Aga siis on terve hulk neid, kes täiesti teadlikult kasutavad neid aineid just selle petmise eesmärgil, et juba on tekkinud võistlusmoment ja see naabrist või töökaaslasest parem olemine seal tuhande kolmekümnendal kohal võib-olla saab väga tähtsaks. Ja seal hakkab tekkima riskikäitumine ja see kasvab kiiremini kui tippspordis“ (Perli, 2020, lk 58).

Endise tippkulturisti Ott Kiivikase arvates on kulturism dopinguainetest läbi imibunud ning tihti on keelatud ainete tarbija harrastussportlane, kes tahab olla lihtsalt suurem ja tugevam (Perli, 2020, lk 58).

Taanis, Hollandis, Rootsis, Poolas ja Küprosel tehtud uuringust selgus, et 1–2% elanikkonnast kasutas uuringu ajal anaboolseid steroide või muid tulemusi parandavaid aineid või siis oli neil nende tarvitamise kogemus. Seega on kasutajaid 700 000 – 1,4 miljonit. Tavaliselt on need noored ja keskealised mehed, kellest enamik tarbib dopinguaineid välimuse parandamiseks. Uuring tõi lõpptulemusena välja nii steroidide kui ka muude jõudlust parandavate ainete kasutamise kui ühiskonna aktuaalse probleemi. (Lungqvist, 2016, p. 16) Näiteks Rootsis tehtud tervishoiu-uuringutes käsitletakse ohuteguritena võrdselt nii narkootikume, alkoholi kui ka dopinguaineid.

Samas tuleb tänapäeva ühiskonnas valitsevaid tugeva tervise ja hea füüsilise (ka visuaalse) vormi ideaale ühelt poolt mõista, aga teisalt ka kriitiliselt analüüsida, sest need samad ideaalid võivad paradoksaalsel kombel viia dopinguainetete suurema kasutamiseni, et saavutada parem füüsiline sooritus, täiuslikum välimuse ja/või kõrgem enesehinnang. Siin kontekstis on konkurents ja elitaarsus need tegurid, mis mõjutavad ideaale, mida paljud, eriti noored püüavad saavutada. Kesksed komponendid on enesehinnang, kehapiil, ettekujutus ilust ja mehelikkusest. Selline võitmise kultuur mõjutab inimest kergekäelselt kasutama edu saavutamiseks dopingut ja muid võimalikke vahendeid. (Ahmadi & Svedsäter, 2016, pp. 38–39)

Seega on oluline pöörata rohkem tähelepanu harrastusspordis toimuvale. Kui tippspordis kasutatav doping on siiski mingil moel kontrollitav – kogused ei saa suured olla, ainete

manustamisel järgitakse treeneri või arsti nõuandeid ja kõrvalmõjudele reageeritakse kiiresti –, siis harrastuspordis puudub igasugune kontroll tarbitavate ainete päritolu ja annuste suuruse kohta. Nagu kirjeldatud Rootsi politseioperatsioon kinnitas, siis on dopingutarvitajad aina nooremad ja oht tervise kahjustamisele üha suureneb. Lisaks on näha, et dopingueesmärgil medikamentide kasutamisel kipuvad sportlased uskuma, et mida rohkem neid tarbida, seda suurem on mõju tulemuse parandamiseks. (Ljungqvist, 2016, p. 16)

3. DOPINGU KASUTAMISE MÕJU RAHVATERVISELE

Hoolimata suurenenud pingutustest sportlaste testimisel ja muutustest üleilmses dopinguvastases poliitikas pole keelatud ainete kasutamise ulatus spordis endiselt teada. WADA akrediteeritud laborite rutiinselt koostatud testimisstatistika, bioloogilistel parameetritel põhinevad populatsioonide hinnangud ja läbilõikeuuringud, mis annavad teada deklareeritud dopingu tarvitamisest, pakuvad küll palju olulist teavet, kuid ei anna selgust dopingu kasutamise sagedusest ja levikust. (Erickson & Backhouse, 2018, p. 47)

Teadmatuse peamine põhjus on see, et dopinguainetes turustamist ja levikut on vähe uuritud. Üheski uuringus ei ole püüdnud tuvastada konkreetse riigi osalejaid ja tarnekanaleid. Turu pakkumispoole uurimise puudumine peegeldab ka asjaolu, et paljud õiguskaitseasutused ei ole neid tegevusi süsteemselt uurinud (Letiza & Donati, 2013, p. 12). Lisaks puudub enamikus riikides dopinguainetes tootmise ja nendega kauplemise vastane regulatsioon ning see võimaldab rajada ja arendada pörandaluseid farmaatsiatehaseid (Thevis, *et al.*, 2011, pp. 331–336). Arvatavasti on Tai, Hiina, India ja Venemaa tööstusel juhtiv roll illegaalsel tootmisel ja tarneahelate väljatöötamisel (Pitigoi, 2013, pp. 1037–1042). Tai, Hiina, India, Venemaa, Kreeka ja Mehhiko toodang moodustab umbes 55% dopinguainetes ülemaailmsest levikust (Kayser, *et al.*, 2007, pp. 1–10).

Eespool kirjeldatud reguleerimatus ja hallis tsoonis tegutsemine soodustab illegaalsete ravimite piiriülest kaubandust ja aitab kaasa dopinguna käsitletavate ainete (üldjuhul meditsiinis kasutusel olevad ravimid) riikideülesele levikule, põhjustades sellega harrastussportlaste järjest suuremaid terviseriske. Hollandis tehtud uuring näitab, et vähemalt 50–60% ebaseaduslikult hangitud toodetest ei sisalda etiketil märgitud. Nendes sisalduvate toimeainete koostis on teadmata ja seega on ka kõrvaltoimed ettearvamatud. Büttner ja Thieme (2010, p. 460) väitel võivad kasutatavad kogused ületada rohkem kui 40 korda meditsiiniliselt ettenähtud annuseid. Lisariski võib põhjustada toodete töötlemiskohtade (või pakendamiskohtade) halb hügieen. (de Hon & van Kleij, 2005, p. 6) Kuigi ka tavapärasel ravimite kasutamisel võivad ilmned kõrvaltoimed ning need muutuvad ohtlikuks ettenähtud koguste ületamisel või personaalsete vastunäidustuste puhul,

siis ületavad dopingu eesmärgil kiirema ja efektiivsema tulemuse saamiseks tarbitavad kogused olulisel määral terapeutilistel eesmärkidel ettenähtut. Üledoosid aga suurendavad märkimisväärselt kõrvaltoimete riski. (Motttram, 2018, p. 9) Eriti kehtib see anaboolsete androgeensete steroidide (AAS) puhul, mis on juba aastakümneid paiknenud enim kasutatud dopinguainetes esireas (Ljungqvist, 2016 p. 16).

Samas on peaaegu võimatu AAS-ide üledoseerimisest tulenevaid kõrvalmõjusid täpsemalt hinnata, sest teaduspõhiste uuringute tegemine on raskendatud, kuna raske on saada usaldusväärseid andmeid. Steroide dopingu eesmärgil kasutajatelt küsitlemisel saadavad andmed ei pruugi olla objektiivsed ja on ilmselt kasutaja huvides kallutatud. Büttner ja Thieme (2010, p. 460) sõnul on ka patoloogiliste leidude osakaal väga väike, et nende põhjal paikapidavaid järeldusi teha. Lisaks on AAS-ide kasutamisest tulenevate tervisekahjude seostamine oletatava surmapõhjusega vaieldav, sest steroidide kasutamisest (väärkasutamisest) põhjustatud mõju ei lange kokku nende analüütilise tuvastamisega surma ajal. (Büttner & Thieme 2010, p. 460)

Siiski on põhjustatavat kahju võimalik tuletada, kui vaadata viimaste aastakümnete jooksul tehtud terapeutiliste eesmärkidel kasutatavate anaboolsete steroidide kõrvalmõjude uuringuid (Ljungqvist, 2016 p. 16). Hiljuti on ilmunud eri uuringutele tuginev põhjalik ülevaade anaboolsete steroidide kasutamise kahjulikest mõjudest (Albano G. D, *et al.*, 2021, pp. 1–19). See kinnitab, et AAS-ide väärkasutamine ja kuritarvitamine avaldab kahjulikku mõju kõikidele keha kudedele ja organitele. Näiteks on oksüdatiivne stress, apoptoos ja valkude sünteesi muutused tavalised mehhanismid, mis on seotud AAS-iga seotud kahjustustega organismis ning steroidide suurtes annustes pikaajaline manustamine võib põhjustada hüponatseemia, südamepuudulikkust, neurodegeneratsiooni, koronaararterite haigusi ja äkksurma. (Albano G.D, *et al.*, 2021, pp. 1–19)

Anaboolsete steroidide kahjulikku mõju on kirjeldatud ka Eesti Ravimiameti kodulehel: mõju südamele ja veresoontele, trombotilise teke, mõju maksale, kõõluste rebenemine, mõju psüühikale, mõju kasvule noortele jne (Ravimiamet 2019).

Lisaks ebaisaldusväärse kvaliteedi ja meditsiiniliste eesmärkide puudumisega kaasneva teele terviseriskidele võib dopinguainetes tarbimine olla ka vägivallakuritegude päästikuks. Rootsi politsei sõnul arvavad paljud, et kasutavad dopingut ainult oma tarbeks. Kuid laiemat pilti vaadates toimuvad dopinguga hangeldamise taustal rasked isikuvastased kuriteod, sealhulgas perversed. (Eriksson, 2020). Rootsi Rahvatervise Instituudi uuringu (2010, pp. 55–56) andmetel peetakse depressiivseid sümptomeid praegu kõige levinumaks ja tõsisemaks steroidide tarbimise lõpetamise kõrvalnähuks, mis muudab need nii vägivalla kui ka suitsiidide riskiteguriks. Lisaks kinnitavad uuringud ca 30 protsendil AAS-ide kasutajatel steroidide sõltuvust (Kanayama, *et al.*, 2009, pp. 137–140). Seega võib korras tervise, hea välise kuvandi ja treenituse poole pürgimine dopinguainetes kasutamise tõttu põhjustada kasu asemel kahju (Hoff, 2016, p. 56). Kuna enamik AAS-ide kasutajatest on noored sportlased ja suur osa anaboolsetest steroididest on hõlpsasti

kättesaadavad, tuleb nende kasutamist pidada märkimisväärseks tervishoiuprobleemiks (Albano G. D, *et al.*, 2021, pp. 1–19). Sama seisukohta on juba varem kinnitanud Ferrara (2004, pp. 37–73), väites, et dopinguga kaasnevad kahju on oluline pidada tervishoiuprobleemiks, mitte lihtsalt professionaalse spordikogukonna siseasjaks.

Paraku ei ole Eestis probleemi sellisena püstitatud ja nii dopinguinete kasutamist kui ka nende turustamist käsitletakse endiselt spordi siseasjana, mis ei kuulu õigusloomega õiguskaitseasutuste prioriteetsete valdkondade hulka. Senised vastutegevused on päänud mõne juhusliku vahelevõtmisega (-jäämisega) dopinguinete üle piiri toomisel ning lõppenud kas väärteo- või mõne üksiku kriminaalmenetlusega. Ka Ljungqvisti (2016, p. 16) arvates tuleb tänapäeval anaboolsete steroidide kasutamist tunnistada spordist väljapoole ulatava tervishoiuprobleemina ning tervise ja spordi seisukohast on tulemusliku dopinguvastase tegevuse oluline osa teavitustöö, teadusuuringud ning asjakohane seadusandlus ja poliitika.

4. KAS KRIMINALISEERIDA VÕI MITTE?

Dopinguinete turgu on seni käsitletud, vähemalt kriminaalõiguse seisukohast, ainult pooleldi ebaseaduslikuna, sest sõltuvalt kontekstist võib toodete tarnimine ja tarbimine olla legaalne või mitte. Nii sarnaneb see pigem n-ö kõrvale suunatud farmaatsiatoodete äri ja vähem traditsiooniliste keelatud ainetega, nagu kokaiin, heroiin ja kanep. Üldjuhul käsitleb ühiskond viimaseid kui olemuslikult ebaseaduslikke. Enamik riike keelab kokaiini, heroini ja muude ebaseaduslike narkootikumide salakaubaveo ning omamise, kuna neid on väheste eranditega peetud tervisele ohtlikeks ja neil puudub terapeutilise ravi väärtus. Samas on aga enamik dopingutooteid seaduslikud ja väljakujunenud farmaatsiatooted. (Letizia & Donati, 2013, p. 18) Belgia kriminoloogiaprofessori Letizia Paoli sõnul on see peaaegu ebaseaduslik, sest dopinguturg ei saa muutuda täielikult ebaseaduslikuks, kuna see hõlmab ka täiesti seaduslikke tooteid, sealhulgas elupäästavaid ravimeid. Dopinguinete tehing võib olla täiesti seaduslik, täielikult ebaseaduslik, osaliselt seaduslik ja ebaseaduslik või vaidlustatav olenevalt kontekstist, sealhulgas sündmuse asukohast või lõppkasutajate omadustest. (Paoli, 2016, p. 72)

Pärast 2019. aasta Seefeldi rahvusvahelist dopinguskandaali täiendati oluliselt Eesti karistusseadustiku dopingukuritegude paragrahvi (Karistusseadustik, 2020, § 195), kus on kuriteona käsitletud (karistatakse rahalise karistuse või kuni kaheaastase vangistusega) dopinguna käsitletava aine või meetodi määramine, kasutamisele kallutamine või sellise aine üleandmine või üle riigipiiri toimetamine, tootmine, turustamine ja vahendamine (Karistusseadustik, 2020, § 195). Tulemuseks on asjakohane ja konkreetne norm dopinguinete äritsejate vastutusele võtmiseks. Paraku on see Eestis aga vähe kasutatust leidnud. Üheks põhjuseks võib pidada madalat prioriteetsust õiguskaitseasutuste silmis, mis tugineb senisele kuvandile dopingust kui spordi siseasjast.

Teisalt ei ole Eestis seni vajalikuks peetud dopinguna käsitletavate ainete kasutamise kriminaliseerimist, mis võib veelgi süvendada arusaama dopingust kui spordivaldkonna probleemist ning vähendada õiguskaitseasutuste huvi ja võimalusi käsitleda dopinguga seonduvat kuriteona. Samas võiks ka Eestis dopingut kasutamist käsitleda pettuse või kelmusena. Kuigi definitsioonid on riigiti erinevad, keskendutakse enamasti nendel puhkudel süüteo, mis seisneb raha, teenuste, kasu või eelise hankimises ebaaususe või pettuse kaudu (Moston & Engelberg, 2021, p. 121). Siit tuleneb ka sarnasus igapäevakorruptsiooniga, sest dopingut tarvitavad sportlased (nagu ka nende seljataga olevad funktsionäärid) loodavad ausa sportimisega võrreldes paremat kasumit. Kasum tähendab siinkohal täiendavaid sportlikke autasusid ja lisisissetulekut (Maennig, 2002, p. 76). McKenzie kirjeldab sportliku võistluse olemust, kus üks sportlane valitakse tuhandetest parimaks ja kui valituks osutub dopingut tarvitav sportlane, petetakse sellega tagapoole jäänud tuhandeid sportlasi, samuti sponsoreid, spordiürituste korraldajaid, fänne ja kogu avalikkust. Samasugune pettus võib aset leida ka stipendiumite ja sporditoetuste maksmisel. (McKenzie, 2007, pp. 1–9) Seega on dopingut abil sõna otseses mõttes varastamine paljudes olukordades kriminaalkuritegu ja nii see peaks olema ka spordis (Moston & Engelberg, 2021, p. 121).

Tuginedes rahvusvahelisele kogemusele on dopingut tarvitamine kõige levinum korruptsioonivorm spordis ning viimase 40 aasta jooksul on dopingut ja sooritusvõimet parandavate keelatud ravimite kasutamist peetud tippspordi kõige korruptiivsemaks tegevuseks. Nii finantsrikkumisi kui ka dopingut on nimetatud kriitiliseks ülesandeks spordi heaolu säilimisel ja kõige olulisema spordiväärtuse, tulemuse ettearvamatus tagamisel. (McLaren, 2008, p. 15). Siit lähtuvalt on riigid järjest enam hakanud sellele süüteoormile vaatama läbi kriminaliseerimise prisma ja sätestanud spordikelmust käsitlevad normid dopingut kasutajate kriminaalkorras vastutusele võtmiseks.

Tabel 1. Dopingut kasutamise kriminaliseerimine Austrias (Criminal Code of the Republic of Austria, 2019)

Riik/õigusakt	Dispositsioon	Sanktsioon
Austria kriminaalkodeks § 147 (1a) Kelmus	Isikut, kes paneb toime kelmuse, kasutades selleks keelatud aineid või meetodeid eesmärgiga kasutada dopingut spordis.	Vabadusekaotus kuni kolm aastat.
Austria kriminaalkodeks § 147 (3) Kelmus	Isikut, kes põhjustab kuriteo kaudu kahju, mis ületab 300 000 eurot.	Vabadusekaotus kuni kümme aastat.

Tähelepanuväärne on, et Austrias ei ole dopinguvastane kasutamine kriminaalkorras karistatav kui lihtsalt sooritus parandava aine manustamine, vaid on käsitletav kelmusena ja on sätestatud kriminaalkoodeksi kelmuse koosseisus. Saksamaa dopinguvastane seadus keelab konkreetset dopinguvastane manustamist, endale manustada lubamist, ainet ostmist ja omamist.

Tabel 2. Dopinguvastane kriminaliseerimine Saksamaal (Act against Doping in Sport, Germany, 2015)

Riik/õigusakt	Dispositsioon	Sanktsioon
Saksamaa Dopinguvastane seadus § 3 (1) 1	Keelatud on manustada või lasta endale manustada dopinguvastane, mis on või sisaldab rahvusvahelise dopinguvastase konventsiooni I lisas loetletud ainet.	Vabadusekaotus kuni kolm aastat.
Saksamaa Dopinguvastane seadus § 3 (1) 2	Keelatud on kohaldada või rakendada enda jaoks dopinguvastast meetodit, mis on loetletud rahvusvahelise dopinguvastase konventsiooni I lisas, ilma meditsiinilise põhjendusega ja eesmärgiga saada eelis organiseeritud spordivõistlustel.	Vabadusekaotus kuni kolm aastat või rahaträhv.
Saksamaa Dopinguvastane seadus § 3 (2)	Keelatud on osaleda ka organiseeritud spordivõistlustel, kasutades dopinguvastane vastavalt lõike 1 esimesele lausele või dopingumeetodile vastavalt § 1 esimese lause punktile 2, kui selline kasutamine toimub ilma meditsiinilise põhjendusega ja eesmärgiga saada võistlusel eelis.	Vabadusekaotus kuni kolm aastat või rahaträhv.
Saksamaa Dopinguvastane seadus § 3 (4)	Keelatud on dopinguvastane ostmine või omamine vastavalt lõike 1 esimese lause punktile 1 eesmärgiga seda meditsiiniliselt õigustamata manustada või endale ise manustada konkurentsi-eelise saamiseks organiseeritud spordivõistlustel.	Vabadusekaotus kuni kaks aastat või rahaträhv.

Eestis on aga seni valdav arusaam, et nii sportlaste teadlikkuse tõstmine kui ka rikkujate sanktsioneerimine kuulub pigem spordiorganisatsioonide vastutusalasse. Seega ei ole Eesti karistusseadustikus dopinguinete või meetodite kasutamise sanktsioneerimiseks eraldi normi (pole proovitud kasutada ka ühtegi olemasolevat) ning dopingut tarvitanud sportlasele määrab karistuse Eesti Dopinguvastane Distiplinaarkollegium, mis piirab üldjuhul sportlase osalemist võistlustel teatud perioodil või määrab eluaegse võitluskeelu ning sportlane kaotab keelu ajaks õiguse riiklikele spordistipendiumitele ja toetustele (Spordiseadus, 2020, § 11). Samas aga võivad kriminaalõiguse mehhanismid muuta sportlaste suhtumist dopingu kasutamisse juba algstaadiumis, sest sellisel juhul ei ole tegemist paljalt pettusega (n-õ tüssamisega), vaid kuriteoga ning see annaks ka preventiivse sõnumi. Suure tõenäosusega toetaksid sellist lähenemist paljud sportlased, kes järgivad dopinguvastaseid reegleid ja eeldavad seda ka teistelt (Moston & Engelberg, 2021, p. 122). Näiteks ei ole endise maratoonari Mara Yamauchi sõnul praegune karistusüsteem piisav. Tema arvates on täiesti vastuvõetamatu, et inimesed saavad varastada ega saa karistada. Seega on eeldus, et doping on kuritegu ilma ühegi ohvrita, väga lihtsustatud ja täiesti vale. (Moston & Engelberg, 2021, p. 19) Samas on spordiringkondadele omane sisemine ringkaitse, kus domineerib arusaam, et sportlasele on lubatud või andestatakse kergekäeliselt toimepandud rikkumised, eeldusel, et ta on andekas ja võimeline häid tulemusi saavutama. Ehk siis olles piisavalt hea, võib olla ka nii halb kui soovid. (Moston & Engelberg, 2021, pp. 19, 122)

Lisaks võib ka riigiti erinev kriminaliseeritus või selle puudumine raskendada õiguskaitseasutuste tööd ja takistada dopingu kasutamise vastast tegevust. 2019. aastal Seefeldis toimunud Austria ja Saksamaa kriminaalpolitsei operatsioon Aadrilaskmine oli just nimelt politseioperatsioon, sest mõlemas riigis on dopingu kasutamine kriminaliseeritud ja operatsiooni läbiviimise kohaks valiti samal põhjusel Austria. Austria seadused (vt tabel 1) võimaldavad esitada kriminaalsüüdistuse dopingu kasutamises ning selle aja jooksul sponsoritelt saadud toetuste vastuvõtmises ja väärkasutuses ning spordiüritustel saadud autasude vastuvõtmises.

Tänu dopingu kriminaliseeritusele Austrias ja Saksamaal said õiguskaitseorganid viia läbi oluliselt laiaulatuslikuma ja jõulisema uurimise, mis lõppes dopinguvõrgustiku paljastamisega ja osaliste vastutusele võtmisega. Kui anda uurijatele õiguslik alus, mis tagaks politsei huvi spordikorrupsiooni süütegudega tegeleda, suurendaks see võimalusi uurimistoimingute tegemiseks eri riikides ja vähendaks sõltuvust riikide õigussüsteemide erisustest. Siin võib spekuloida, et kui Andrus Veerpalu 2011. aasta dopingukaasusele, mis lõppes tänu vaidlusele dopingutesti piirmäärade üle (CAS, 2011), oleks paralleelselt algatatud kriminaalmenetlus, oleks see ehk andnud võimaluse juba siis avastada jälgi ulatuslikust dopingukasutamisest. Sellist versiooni kinnitavad ka Moston & Engelberg (2021, p. 122), väites, et dopingujuhtumite uurimised võiksid olla oluliselt tulemuslikumad, kui

tavapärase distsiplinaarmenetluse asemel saaks kasutada politseitöö meetodeid. Ehk siis politsei algatab menetluse, kasutades kriminaalmenetlusest tulenevaid võimalusi tõendite leidmisel, ning tõendeid käsitletakse vastavalt kriminaalmenetluse protseduuridele (Moston & Engelberg, 2021, p. 122).

Eestis on dopingukaristuste karistuse karmistamise kohta vastandlikke arvamusi. Audentese Spordikooli direktor Priit Ilver:

„Ma arvan, ka seadused on need, mis tegelikult aitavad seda välistada, et ma arvan, et dopingu tarvitamise eest karmimad karistused, on vajalikud. Ehk mida, mida selgemini me ära kaardistame ja paneme nii-öelda seaduste raamistikku, mis on keelatud ja mis on selle keelust üleastumise korral karistus, seda selgem peaks olema ka sellele, kes võib-olla mõtleb selle riski võtmise peale kui keelust üle astub.” (Perli, 2020, lk 66)

Endine tippkulturist Ott Kiivikas:

„Minu hinnang on, on see, et see peaks olema kriminaliseeritud ja põhjendus on lihtne, kui me teamegi, et teatud teole, mida ühiskond mõistab hukka, ja väga selgelt mõistab hukka ja terve maailm mõistab hukka, siis kui sellele puudub tegelikult ikkagi reaalne, ma ei taha öelda, kohe-selt peaks inimesi minema ja panema sellest istuma, aga vähemalt kas tingimisi vanglakaristus või mingi asi, millest sul märk jääb ka eluks ajaks külge, ma arvan, et see võiks olla piisav põhjendus, mõtteaine üldse sportlasele, pagan kas mul on seda vaja.” (Perli, 2020, lk 66)

Spordikoolituse ja -teabe SA juhatuse liige Toomas Tõnise:

„Miskipärast arvan, et ta peaks jääma ikkagi spordiorganisatsioonide karistuse piiridesse, sest et seal võib olla ka kõige ehedamalt kallutamise tulemusi, et see inimene ise ei pruugigi olla väga hästi kursis, mis talle sisse antakse.” (Perli, 2020, lk 66)

Väljakujunenud praktika näitab, et praegune dopinguvastane tegevus tugineb eeldusele, et dopingut tarvitav sportlane avastatakse testimise abil. Üldiselt ei usu enamik sportlasi, et sellel on heidutav mõju. Pigem jäädakse vahele siis, kui sportlased on lohakad või sõna otseses mõttes rumalad. (Moston & Engelberg, 2021, p. 22) Kui ühelt poolt kriminaliseerida dopingule kallutamist (sh dopinguainetega äritsemist jms) ning teiselt poolt jätta dopingu kasutamise välja selgitamine ja sanktsioneerimine ainult spordiorganisatsioonide pädevusse, siis kuidas üldse jõuda kallutajateni? Kui testimise tulemusena sportlase A ja B proov osutuvad positiivseks, siis järgneb spordisise menetlus ja üldjuhul karistus võistluskeeluna ja keegi ei tunne rohkem huvi (puudub ka võimalus välja selgitada), kuidas dopinguained sportlaseni jõudsid. Kas kuskil eksisteerib võrgustik, mis dopinguaineid vahendab? Kas keegi soovitas või vahendas? Võttes siin arvesse turul saadaolevate dopingutoodete laia nomenklatuuri, eri tootjate tooteid ja tarneõimalusi, siis on tegemist erinevate skeemide ja tarneaahelatega (Paoli, 2016, p. 82), millele on raske jälile saada, kui lõpptarbija menetlusest välja jääb. Kõigi kallutajateni jõudmiseks

vajalik informatsioon jääb saamata ja dopinguinete teekond sportlaseni välja selgitamata, seega jääb üle vaid oodata järgmist lohakat sportlast, kes testiga vahele jääb.

Kaaludes dopingu kasutamise kriminaliseerimisest saadavat kasu, tuleb silmas pidada erinevusi kriminaalmenetluse ja dopinguvastaste asutuste tööprintsipide vahel. Kui kriminaalmenetluses on menetleja ülesanne tõendada süüdistatava süüd, siis antidopinguorganisatsiooni menetluses selline eesmärk puudub ja dopingu kasutajal lasub ülesanne tõestada oma süütust. Vältida tuleks ebaproportsionaalset jõudude vahekorda, kus politsei ja prokuratuur saab menetluse läbiviimiseks kasutada oluliselt suuremaid ressursse kui üksik sportlane oma süütuse tõendamiseks. Samuti on riskiteguriks tunnistajate ütluste objektiivsus, kuna konkurentsi puhul võib osutada kasulikuks valeütluste andmine. (Smith, 2013, pp. 276–277) Seega nõuaks dopingu kasutamise kriminaliseerimine õiguskaitsesutustelt väga head valdkonna tundmist ja koostööd spordiorganisatsioonidega, et vältida eksimusi ja inimõiguste riivet. Seetõttu tuleks kaaluda ka võimalust anda spordivaldkonnas pädevust omavate antidopinguasutustele juurde rohkem uurimise, menetlemise ja sanktsioneerimise volitusi. See ühendaks spordispetsiifilised teadmised kriminaalmenetluse tööpõhimõtetega.

Kuigi tänapäeva politsei tööprintsipide üks loojatest Sir Rober Peel (1829) on väitnud, et head politseitööd näitab kuritegevuse ja korrariikumiste puudumine, mitte pidevalt nähtav tegevus probleemide lahendamisel, siis dopingu kontekstis saab töö puudumist praegu käsitleda pigem kui võimaluste kesisust ja otsustavuse puudumist midagi ette võtta.

KOKKUVÕTE

Me oleme harjunud nii tipp- kui ka harrastuspordi hüvedega, aga spordis leiduvaid pahe- sid peame tihti ainult tippspordiga kaasnevaks nähtusteks, mis puudutavad justkui ainult väheseid tipus olijaid, ning oleme jätnud **kõik** sealsed probleemid spordikogukonna endi lahendada. See eeldaks spordiorganisatsioonidelt suurt vastutust, sest kontrolli- ja vastumeetmete puudulikkus võimaldab ilma suurema riskita dopinguna käsitletavaid aineid turundada, dopingut kasutada ja sealt tulenev oht tervisele laiemalt ei tohiks jääda märkamata. Samuti ei tohiks vastutus jääda ainult spordivaldkonna kanda. Spordis keelatud ainete tarvitamise probleem ei ole vaid tippspordis, vaid tekitab aina rohkem muret spordis laiemalt, seda ka rahvuslikul tasemel võistlejate ja harrastussportlaste seas. Paraku on see osa (ja oluliselt suurem osa) spordist täielikult tähelepanuta jäänud ehk pole teada, mis kogustes, milliseid ja mis päritolu tervisele ohtlikke preparaate spordiharrastajad soorituste parandamiseks kasutavad ning kui levinud nende kasutamine on. Sellist

kergekäelist suhtumist tervisesse ei tohiks lubada. Lisaks puudub konkreetne teadmine, kuidas ja kes peaks spordipahedega ja nende tagajärgedega eri sihtgruppides tegelema.

Vaadates rahvusvahelist kogemust ja üldsuse suhtumist spordisüütegudesse, siis paisab välja ühiskonna ootus taunida pektust ja seadusevastast käitumist spordis üldisemalt, pidades seda sageli korruptiivseks käitumiseks. Sellist arusaama ühiskonnas võib pidada indikaatoriks, kui laias spektris inimesed korruptsiooni tajuvad. Praktika näitab, et praegune dopinguvastane tegevus tugineb eeldusele, et dopingut tarvitav sportlane avastatakse testimise kaudu. Üldiselt ei usu enamik sportlasi, et sellel on heidutav mõju. Pigem jäädakse vahele sportlase lohakuse või rumaluse tõttu. Samas aga võib kriminaalõiguse mehhanismide kasutamine sportlaste suhtumist dopingusse juba algstaadiumis muuta, sest sellisel juhul ei ole tegemist paljalt pektusega, vaid kuriteoga, mis kannaks preventiivset sõnumit. Dopingi kasutamise kriminaalvastutuse puudumise tõttu jääb aga dopinguinete teekond sportlaseni välja selgitamata ning ausa ja puhta spordi eest seisemisel jääb üle vaid oodata järgmist lohakat sportlast, kes testis vahele jääb. Seni on dopinguinete turgu käsitletud kriminaalõiguse seisukohast ainult pooleldi ebaseadusliku turuna, sest mõnes kontekstist on tooted legaalsed ja teises mitte. Nii sarnaneb see pigem n-õ kõrvale suunatud farmaatsiatoodete äri ja vähem traditsiooniliste keelatud ainetega, nagu kokaiin, herooin ja kanep. Inimeste tervist silmas pidades on ravimite illegaalne kaubandus ja kontrollimatu kasutamine dopingi otstarbel isegi veel ohtlikum, sest paistab justkui legaalne ja enamiku poolt aktsepteeritav või siis vähemalt ei pööra sellele keegi erilist tähelepanu.

REMO PERLI

Politsei- ja Piirivalveamet, keskkriminaalpolitsei, korruptsioonikuritegude büroo komissar

E-post: remo.perli@politsei.ee

Remo Perli kaitses 2020. a Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudis magistr töö teemal „Korruptsioonivastased meetmed Eesti spordis“. Käsitletud valdkonna aktuaalsuse ja töö praktilise väärtuse tõi esile akadeemia endise rektori Priit Männiku väljaantava erastipendiumi pälvimine parima rakendusliku magistr töö eest. Saadud teadmisi ja praktilisi kogemusi annab ta edasi Sisekaitseakadeemia tudengitele spordikorruptsiooniteemaliste loengute kaudu.

Remo Perli on töötanud Eesti Politseis alates 2004. aastast ja sellest viimased viis aastat keskkriminaalpolitsei korruptsioonikuritegude büroos.

KASUTATUD ALLIKAD

- Act against doping in sport, Germany. 2015. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_antidopg/englisch_antidopg.html#p0028 [Kasutatud 02.02.2020].
- Ahmadi, N. & Svedsäter, G., 2016. Doping and Public health. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 39.
- Ahmadi, N., Ljungqvist, A. & Svedsäter, G., 2016. Doping and Public health. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 2.
- Brooks, G., Aleem, A. & Button, M., 2013. *Fraud, corruption and sport*. Springer, pp. 5–84.
- Albano, G. D., Amico, F., Cocimano, G., Liberto, A., Maglietta, F., Esposito, M., Rosi, G. L., Di Nunno, N., Salerno, M. & Montana, A., 2021. Adverse Effects of Anabolic-Androgenic Steroids: A Literature Review. *Healthcare* 9 (1), 97, pp. 1-19.
- Bryan, C. J., Adams, G. S. & Monin, B., 2013. When cheating would make you a cheater: Implicating the self prevents unethical behavior. *Journal of Experimental Psychology: General*, 142(4), pp. 1001–1005.
- Büttner A. & Thieme, D., 2010. Side effects of anabolic androgenic steroids: pathological findings and structure-activity relationships. *Handbook of Experimental Pharmacology*, (195), pp. 459–484.
- CAS 2011/A/2566 Andrus Veerpalu v. International Ski Federation. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.centrostudisport.it/PDF/TAS_CAS_ULTIMO/127.pdf [Kasutatud 17.09.2021].
- Criminal Code of the Republic of Austria, 2020, § 147 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/44/Austria/show> [Kasutatud 02.02.2020].
- de Hon, O. & van Kleij, R., 2005. Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken. *Quality of illegal doping substances – an exploration of the quality of illegally traded doping substances and the health risks that accompany their use*, p. 6. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.dopingautoriteit.nl/media/files/documenten/Kwaliteit%20Illegale%20Dopingmiddelen.pdf> [Kasutatud 21.05.2021].
- Eesti spordipoliitika põhialused aastani 2030. RT III, 20.02.2015, 2 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/320022015002> [Kasutatud 15.02.2020].
- Eller, K. M., 2020. Rootsis on lahvatamas suur dopinguskandaal. Ekspert: see on vaid jäämäe tipp. *Postimees*, 20. oktoober [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sport.postimees.ee/7091735/rootsis-on-lahvatamas-suur-dopinguskandaal-ekspert-see-on-vaid-jaamae-tipp>. [Kasutatud 20.10.2020].

- Eriksson, T., 2020. Rootsis on lahvatamas suur dopinguskandaal. Ekspert: see on vaid jäämäe tipp. *Postimees*, 20. oktoober [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sport.postimees.ee/7091735/rootsis-on-lahvatamas-suur-dopinguskandaal-ekspert-see-on-vaid-jaa-mae-tipp>. [Kasutatud 20.10.2020].
- Erickson, K. & Backhouse, S. H., 2018. Prevalence of doping in Sport. Rmt: D. R. Mottram & N. Chester, toim-d. *Drugs in Sport*. 7, Abington. Routledge, p. 47.
- Euroopa Komisjon, 2018. Mapping of Corruption in Sport in the EU. ECORYS, pp. 5–25.
- Euroopa Liidu Teataja, 2018. Teave Euroopa Liidu organisatsioonidelt, organitelt ja asutustelt. 2018/C 449/01, p. 2.
- Ferrara, S. D., 2004. Doping antidoping. Piccin-Nuova Libreria SpA – Padova pp. 37–73.
- Hoff, D., 2016. Reflections on „doping in sport“ and „doping in society“. Rmt: N. Ahmadi, A. Ljungqvist, G. Svedsäter, toim-d *Doping and Public Health*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, pp. 56–58.
- Kanayama, G., Gruber, A. J., Pope, H. G., Borowiecki, J. J., & Hudson, J. L., 2001. Over-the-counter drug use in gymnasiums: An underrecognized substance abuse problem? *Psychotherapy and Psychosomatics*, 70, pp. 137–140.
- Karistusseedustik* (2020, § 195) RT I, 28.02.2020, 5.
- Kihl, L. A., 2017. Micro view. Individual and group explanations of sport corruption. Rmt: Kihl, L.A., toim-d. *Corruption in sport. Causes, consequences, and reform*. London and New York: Routledge, pp. 29–44.
- Kayser, B., Mauron, A. & Miah, A., 2007. Current anti-doping policy: a critical appraisal. *BMC Medical Ethics*, 8(2), pp. 1–10.
- Letizia, P. & Donati, A., 2013. *The Sports Doping Market*. Springer, New York, Heidelberg, Dordrecht, London, pp. 7–36.
- Ljungqvist, A., 2016. Doping and public health. Historical bacround. Rmt: N. Ahmadi, A. Ljungqvist, G. Svedsäter, toim-d *Doping and Public Health*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 16.
- Lääne, H., 2021. Tammjärvi dopingukuradile näpu andmisest: vahelejäämise risk oli madal, Alaveri sõnul kaduvväike. *Postimees*, 27.jaanuar [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sport.postimees.ee/7165805/tammjarv-dopingukuradile-napu-andmisest-vahelejaamise-risk-oli-madal-alaveri-sonul-kaduvvaike> [Kasutatud 15.09.2021].
- Maennig, W., 2002. On the Economics of Doping and Corruption in International Sports, *Journal of Sports Economics*, 3(1), pp. 61–89.
- Manoli, A. E., Antonopoulos, G. A., & Bairner, A., 2017. The inevitability of corruption in Greek football. *Soccer & Society*, pp. 1–17.
- M. A. kriminaalaasi karsistusseedustiku § 195 lg 2 p 1 järgi* (2019) 1-19-8262.

- McKenzie, C., 2007. The use of criminal justice mechanisms to combat doping in sport. *Sports Law eJournal*, 4, pp. 1–9.
- McLaren, R. H., 2008. *Corruption: Its Impact on Fair Play*, 19(1) *Marq. Sports L. Rev.*, p. 15–16 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://scholarship.law.marquette.edu/sportslaw/vol19/iss1/3> [Kasutatud 15.07.2019].
- Moston, S. & Engelberg, T., 2021. *Detecting Doping in Sport*. Milton park, Abington, Oxon, New York, NY: Routledge, pp. 18–123.
- Mottram, R., 2018. *Drugs in Sport. 7*, Abington. Routledge, pp. 3–21.
- Murray, T. H., 2016. The ethics of doping from a public health perspective. Rmt: N. Ahmadi, A. Ljungqvist, G. Svedsäter, toim-d *Doping and Public Health*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 124.
- Paoli, L., 2016. The market for doping products. A quasi-illegal market and its suppliers. Rmt: N. Ahmadi, A. Ljungqvist, G. Svedsäter, toim-d *Doping and Public Health*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 72–82.
- Perli, R., 2020. *Korruptsioonivastased meetmed Eesti Spordis. Magistritöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Pitigoi, G., Paunescu, G., Petrescu, S., Ciolan, G. A. & Paunescu, M., 2013. Drug abuse in sport performance – a systematic review, *Farmacia*, 61(6), pp. 1037–1042.
- Rahvatervise seadus*, 2021, § 2 RT I 2002, 61, 375.
- Ravimiamet, 2019. *Anaboolsete steroidide abil saadud suurte musklitega kaasneb mitmeid ohte*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ravimiamet.ee/anaboolsete-steroidide-abil-saadud-suurte-musklitega-kaasneb-mitmeid-ohte> [Kasutatud 13.09.2021].
- Smith, A. C. T., Stewart, B., Westberg, K. & Stavros, C., 2018. *Performance and Image Enhancing Drugs and Substances*. Milton Park, Abington, Oxon: Routledge, pp. 48–56.
- Smith, E., 2013. Should we fear the role-modelling impact of the anti-doping legislation? *International Journal of Sport Policy and Politics*, 1–8, pp. 276–277.
- Sporidiseadus*, 2020, § 11 RT I, 28.02.2020, 3.
- Sukles, S., 2021. Suur osa spordi rahastusest tuleb lapsevanematelt. Eesti Rahvusringhääling, [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608094828/sukles-suur-osa-spor-di-rahastusest-tuleb-lapsevanematelt> [Kasutatud 21.02.2021].
- Swedish National Institute of Public Health. (2010). *Doping in Sweden—An inventory of its spread, consequences and interventions*. Östersund: Swedish National Institute of Public Health, pp. 55–56.
- Thevis, M., Geyer, H., Thomas, A., & Schänzer, W., 2011. Trafficking of drug candidates relevant for sports drug testing: Detection of non-approved therapeutics categorized

as anabolic and gene doping agents in products distributed via the Internet. *Drug Testing and Analysis*, 3 (5), pp. 331–336.

Waddington, I. 2016. Social and behavioural science perspectives on drug use in sport. Rmt: N. Ahmadi, A. Ljungqvist, G. Svedsäter, toim-d *Doping and Public Health*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, Routledge, p. 26.

Whitaker, L., Long, J., Petróczi, A. & Backhouse, S. H., 2014 Using the prototype willingness model to predict doping in sport. *Scand J Med Sci Sports*, 24(5), pp. 398–405.

LAHENDUSED PIKKA AEGA EBASEADUSLIKULT EUROOPA LIIDUS JA NORRAS VIIBIVATE ISIKUTE OLUKORRALE

EIKE LUIK

Võtmesõnad: kolmanda riigi kodanik, seadusliku aluseta riigis viibimine, tagasipöördumine, välismaalaste õigus

Ülevaade. Nende isikute arv Euroopa Liidus, kel ei ole või enam ei ole siin seadusliku viibimise alust, kasvab aasta-aastalt. Liikmesriigid kohustavad selliseid isikuid riigist lahutama, kuid takerduvad probleemidesse. Millised on isiku võimalused jääda riiki, kui tal puudub selleks seaduslik alus, ja tema väljasaatmine ei õnnestu kas õiguslike või praktiliste takistuste tõttu? Millised on isikule laienevad sotsiaalsed tagatised, nt kas isik saab töötada? Euroopa Liidus on selliste isikute staatuse määramises suuri erinevusi ning ühest lähenemist ega lahendust ei ole. Kuidas on Eesti lahendanud siin pikka aega ebaseaduslikult viibivate isikute olukorra ja milline on isikute väljavaade seadustada enda riigis viibimine? Sellistele küsimustele siinne artikkel valgust heidabki.

SISSEJUHATUS

Taustainfo ja uuringu metodoloogia

Ebaseaduslikult riigis viibivate kolmandate riikide kodanike tagasisaatmine on viimase 20 aasta jooksul olnud Euroopa Liidu rändepoliitikas esmatähtis ning seda on rõhutatud alates 2015. aastast nii Euroopa rände tegevuskavas kui ka uues rände- ja varjupaigaleppes.

Aasta-aastalt on Euroopa Liidus rohkem isikuid, kel ei ole või enam ei ole siin seadusliku viibimise alust. Liikmesriigid kohustavad selliseid isikuid riigist lahkuma, kuid seisavad vastakuti paljude probleemidega. See aga viib olukorrani, kus üks Euroopa Liidu eesmärke, ebaseaduslikult EL-is viibivate isikute vähenemine ja tagasispöördumise määra tõstmine, jääb suures osas täitmata. Ebaseadusliku riigis viibimise all mõistetakse siinses uuringus seda, kui liikmesriigi territooriumil viibib kolmanda riigi kodanik, kes ei vasta või enam ei vasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määruse (EL) 2016/399 (käsitleb isikute üle piiri liikumist reguleerivaid liidu eeskirju, Schengeni piirieskirjad) artiklis 5 sätestatud riiki sisenemise tingimustele või teistele EL-i liikmesriiki sisenemise, seal viibimise või seal elamise tingimustele. (Schengeni piirieskirjad, artikkel 5, 2016)

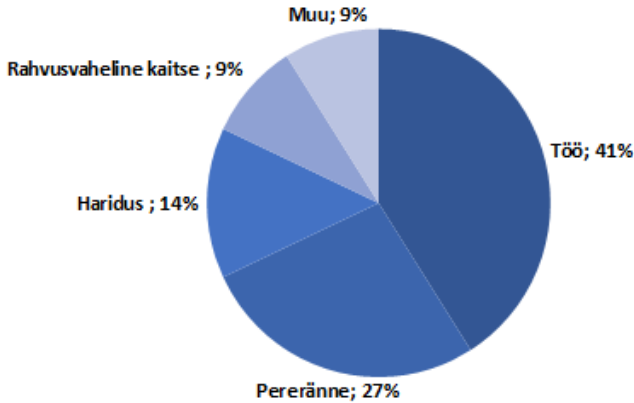
Euroopa rändevõrgustik analüüsis oma üleeuroopalises (+ Norra) uuringus „Lahendused pikaajaliselt ebaseaduslikult Euroopa Liidus ja Norras viibivate isikute olukorrale“¹ selle probleemi ulatust, isikutele laienevaid sotsiaalseid õigusi ning seda, millised on võimalikud lahendused olukorras, kus pikka aega ebaseaduslikult riigis viibivate migrantide seadustamine ei ole esmane valik. Artikli eesmärk ongi teha uuringust ülevaade ning näidata, kuidas eri liikmesriigid, sh Eesti, antud olukorras toimivad – millised on parimad toimimistavad ja tõsisemad proovikivid.

Rändevõrgustiku uuringud on nn *desk-research* tüüpi uuringud, st et nende läbiviimiseks ei koostata uusi uuringuid, vaid kogutakse, kaardistatakse ja võrreldakse olemasolevat infot eelnevalt kokku lepitud ühise spetsifikatsiooni alusel. Uuringute eesmärk on jagada valdkonna infot avalikkusega ning aidata poliitikakujundajatel lahendada või parandada probleemseid kitsaskohti. Artikli koostaja on uuringu Eesti raporti autor. Info edastamist on püütud teha objektiivselt, enda subjektiivset seisukohta rändevõrgustiku uuringutes edasi ei anta. Seega ei esita ka artikkel artikli autori enda seisukohti ega anna olukorra lahenduseks isiklike soovitusi.

¹ Uuringus osales 24 liikmesriiki (AT, BE, BG, CY, CZ, DE, EE, EL, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LT, LU, LV, MT, NL, PL, PT, SE, SI, SK) ja Norra.

Probleemi olemus

Kui vaadata Euroopa Liidu rändepilti 2019. a näitel, selgub, et Euroopa Liitu rändas 2,5 miljonit kolmandate riikide kodanikku (neist 41% tuli tööle, 27% liitus oma perekonna-liikmega EL-is, 14% tuli õppima ja 9% rahvusvahelise kaitse vajaduse tõttu). Neist ligi 800 000 olid Ukraina kodanikud, järgnesid Maroko ja India kodanikud.

Joonis 1. Seaduslik sisenemine Euroopa Liitu 2019. a (Eurostat)

Euroopa Liidust lahkus 0,9 miljonit isikut, mis moodustas rändesaldoks 1,5 miljonit isikut. EL-ist välja rändavatest isikutest osa lahkus liidust vabatahtlikult, näiteks peale töö- või õppeaja lõppu, osale väljastati aga lahkumisettekirjutus kas vabatahtlikuks riigist lahkumiseks kindlaks määratud tähtaja jooksul või kohaldati sundtäidetavat lahkumisettekirjutust ning nad saadeti riigist välja. Euroopa Liidu liikmesriigid väljastavad aastas umbes 450 000–500 000 lahkumisettekirjutust, neist täidetakse aga ligi 30%. 2020. aastal, mis oli COVID-19 tõttu erakordne, vähenes oluliselt viisa või elamisloa alusel EL-i sisenejate arv. EL-is tegid liikmesriigid 2020. a 394 000 lahkumisettekirjutust, tegelikkuses lahkus liidust aga ligi 70 000 inimest, mis on ainult 18% lahkumisettekirjutuste arvust.

Tagasisaatmise madala arvu taga on mitu põhjust, nagu statistiline tegur (näiteks 2020. aastal tehtud lahkumisettekirjutus võidakse täita 2021. aastal); probleemne ja aeganõudev koostöö kolmandate riikidega, kes ei tee koostööd oma kodanike tagasisaamisega; isiku identifitseerimise ja dokumenteerimise pikk protseduur; isikute enda soovimatus teha ametiasutustega koostööd nende tagasisaatmist puudutavates küsimustes; tagasisaatmise lubamatus (*non-refoulement* põhimõte), mil tagasisaamine tuleb edasi lükata või tühistada. *Non-refoulement* põhimõte on isiku välja- või tagasisaatmise lubamatuse alustalasid ning selle rakendamine peaks andma isikule tagatise, et teda

ei saadeta välja ega tagasi riiki, kus tema elu või vabadus on ohus kas mingisse rassi, rahvusesse, usku või sotsiaalsesse gruppi kuulumise või poliitiliste veendumuste tõttu. *Non-refoulement* põhimõte tuleneb 28.07.1951. a vastu võetud Genfi pagulasseisundi konventsioonist ja seda täiendavast 31.01.1967. a New Yorgi protokollist ning on tagatud Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikliga 18 ja artikli 19 lõikega 2. (Genfi pagulasseisundi konventsioon, 1951 ja seda täiendav New Yorgi protokoll, 1967) Samuti on isiku kinnipidamisele väljasaatmise protsessis seatud ajalised piirangud (naasmisdirektiivi alusel võib kinnipidamine kesta maksimaalselt kuni 18 kuud) ning kui ajalimiidi jooksul isiku väljasaatmine ei õnnestu, isik vabastatakse, kuid tema lahkumisetekirjutus jääb jõusse. See tähendab, et kuigi isikut kinni ei peeta, ei ole tal seaduslikku alust riigis viibida. Nii jääbki võimalus, et on väike arv isikuid (täpset arvu esitada ei ole võimalik), kelle väljasaatmine osutub perspektiivituks kas põhjustel, et vastuvõtval riigil puudub huvi isik tagasi võtta või puudub riik, kes isiku tagasi võtaks, või lükatakse tagasisaatmine kas juriidilistel või praktilistel põhjustel edasi.

Kuigi ka Eestis ei ole täpselt teada ebaseaduslikult riigis viibivate isikute arv, kelle tagasipöördumise protsess venib pikaajaliseks või muutub võimatuks, on Politsei- ja Piirivalveameti andemetel neid umbes kuni viis isikut aastas. Samuti on olnud väga väike arv isikuid (2013. a 9; 2015. a 1 ja 2017. a 2), kes on vabastatud kinnipidamiskeskusest põhjusel, et nende kinnipidamise maksimaalne tähtaeg on ületatud ning selle aja jooksul ei ole õnnestunud isikut riigist välja saata.

Rändevõrgustiku uuring on fookusesse võtnud need isikud, kes on liikmesriigis viibinud pikka aega ebaseaduslikult, ehk nende väljasaatmine on takistunud kas juriidilistesse või praktilistesse põhjustesse. Nii annabki uuring ülevaate:

1. Millised on liikmesriikide lahendused pikaajaliselt ebaseaduslikult riigis viibivate isikute staatuse määramisel?
2. Millised sotsiaalsed tagatised laienevad pikaajaliselt ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele?

Kuigi lisaks katab uuring ka isikuid, kes on Euroopa Liitu sisenenud ebaseaduslikult ning kes on jäänud ametiasutustele tabamatuks, samuti neid isikuid, kes on rahvusvahelise kaitse menetluse ajal omavoliliselt lahkunud ning põgenenud teise liikmesriiki, neid siinses kokkuvõttes piiratud artiklimahu tõttu ei vaadelda.

1. MILLINE ON EUROOPA LIIDU *ACQUIS* ANTUD OLUKORRA LAHENDAMISEKS?

Euroopa Liidus reguleerib ebaseaduslikult riigis viibivate kolmandate riikide kodanike tagasipöördumist naasmisdirektiiv, mille alusel peavad liikmesriigid väljastama kolmanda riigi kodanikule, kellel ei ole liidus viibimise alust, lahkumisettekirjutuse. (Naasmisdirektiiv 2008/115/EÜ, artikkel 6, 2008) Kohustus väljastada lahkumisettekirjutus peaks vähendama isikute teadmatust nende seadusliku olukorra kohta riigis, samuti informeerima neid neile laienevatest teenustest, õigustest, aga ka kohustustest. Esineb aga olukordi, kus isikutele on väljastatud lahkumisettekirjutus, seega ei viibi nad riigis seaduslikult, kuid nad ei saa ka naasta enda päritoluriiki. Selline selgusetu olukord võib kesta aastaid ning tuua kaasa mitmeid raskusi. Kuna isikutel puudub riigis viibimiseks seaduslik alus, ei saa nad ka töötada ning elavad sageli kodutute majutuskeskustes. Neil võivad süveneda terviseprobleemid, samuti võivad nad langeda kuritegevuse ohvriks (sh inimkaubandus, tööalane/sekuaalne ärakasutamine) jne.

Lisaks näeb naasmisdirektiiv ette, et lahkumisettekirjutus tühistatakse või see peatatakse juhul, kui kolmanda riigi kodanikule, kes viibib territooriumil ebaseaduslikult, antakse sõltumatu elamisloa või muu luba, mis pakub õigust viibida riigis kaastundlikel, humanitaarsetel või muudel põhjustel. Sama kehtib ka juhul, kui ebaseaduslikult territooriumil viibiva kolmanda riigi kodaniku suhtes on menetluses elamisloa või muu viibimisõigust pakkuva loa pikendamise taotlus. Sellisel juhul lahkumisettekirjutust ei väljastata.

Direktiiv näeb ette mitu juhtumit, kus liikmesriigid peavad kolmanda riigi kodaniku tagasisaatmise edasi lükkama või võivad selle edasi lükata. Naasmisdirektiivi artikli 9 kohaselt peaksid liikmesriigid väljasaatmise edasi lükkama, kui see on vastuolus tagasisaatmise keelu põhimõttega (*non-refoulement*); pädeva riigisisese asutuse tehtud peatava mõjuga korralduse alusel; võttes arvesse iga üksikjuhtumi konkreetseid asjaolusid (eelkõige arvestades kolmanda riigi kodaniku füüsilist või vaimset seisundit või tehnilisi takistusi, nagu transpordivõimaluste puudumine või väljasaatmise ebaõnnestumine, kui väljasaadetavat ei ole võimalik identifitseerida). Artikli 14 järgi tagatakse EL-is väljasaatmise edasilükkamise korral isikule minimaalsed põhiõigused ja menetluslikud tagatised, nagu perekonna ühtsuse säilitamine; esmaabi; alaealiste ligipääs haridusele. Samuti võetakse arvesse haavatavate isikute erivajadusi. 2014. aasta Abdida kohtuasjas nr C-562/13 otsustas Euroopa Liidu Kohus, et liikmesriigid peavad katma isiku tervisega seotud põhivajadused, st tagama erakorralise tervishoiu ja haiguste hädavajaliku ravi kättesaadavuse perioodiks, mil lahkumisettekirjutuse täitmine on edasi lükatud.

Lisaks näeb direktiiv ette, et isikule tuleb väljastada kirjalik dokument, mis kinnitab tema väljasaatmise edasilükkamist. Samuti ei ole lubatud isikut väljasaatmise eesmärgil kinni pidada, kui väljasaatmine on perspektiivitu. (Naasmisdirektiiv, artikkel 14 ja 15, 2008)

Naasmisdirektiivi regulatsioonile lisaks tuleb liikmesriikidel arvestada ÜRO lapse õiguste konventsiooni; inimkaubanduse ohvritele ja teistele haavatavatele isikutele laienevat kaitset; põhiõiguste hartat; Euroopa inimõiguste konventsiooni; rahvusvahelist õigust; kohtupraktikat jne.

Eestis sätestab välismaalase Eestist väljasõidu kohustuse ning Eestisse sissesõidu keelu kohaldamise alused ja korra väljasõidukohustuse ja sissesõidukeelu seadus, mille kohaselt peab isikul Eestis viibimiseks olema seaduslik alus, selle puudumisel on isik kohustatud riigist lahkuma. Välismaalane on kohustatud täitma talle tehtud ettekirjutuse riigist lahkuda ehk lahkumisettekirjutuse lühima võimaliku aja jooksul (Väljasõidukohustuse ja sissesõidukeelu seadus, 1998).

2. LIIKMESRIIKIDE ERINEVUSED EBASEADUSLIKULT RIIGIS VIIBIVATE ISIKUTE TAGASIPÖÖRDUMIST TAKISTAVATE PÕHJUSTE ALUSEL JAOTAMISEL

Uuringus osalenud riikidest ükski ei jaota oma riiklikes õigusaktides isikuid lühi- või pikaajaliselt ebaseaduslikult riigis viibijateks. Sellised isikud defineeritakse kui isikud, kes ei vasta või enam ei vasta riigis viibimise tingimustele. Erinevus tuleb aga liikmesriigiti esile, kui analüüsida põhjuseid, mis takistavad isikuid koduriiki naasmast, selmet viibida riigis ebaseaduslikult.

1. Esimene kategooria hõlmab kolmandate riikide kodanikke, kellele tehakse lahkumisettekirjutus, kuid tagasisaatmist ei viida ellu nii juriidiliste² kui ka praktiliste³ takistuste tõttu. Juriidilised takistused, mis võivad vajada tagasisaatmise edasilükkamist, hõlmavad näiteks *non-refoulement* põhimõtte järgimist või on põhjused seotud isiku tervisliku olukorraga, mis takistab tagasisaatmist. Praktiliste tagasipöördumistakistuste hulka kuuluvad olukorrad, mis ei lahene ettenähtud aja jooksul ning mille tagajärjeks on pikaajaline ebaseaduslik riigis viibimine: näiteks transpordivahendi, isikut tõendavate dokumentide või reisidokumentide puudumine. See võib puudutada ka olukordi, kus kolmanda riigi kodanik ei soovi või ei saa vabatahtlikult lahkuda või kus teda ei saa sunniviisiliselt välja saata, kuna ta on tagasipöördumise menetluse jooksul põgenenud.
2. Mitu liikmesriiki⁴ tunnistas veel üht ebaseaduslike sisserändajate kategooriat, nimelt neid, kes jäävad ametivõimudele tabamatuks või on põgenenud rahvusvahelise kaitse menetluse jooksul või pärast negatiivse otsuse saamist⁵.

² AT, BE, CY, CZ, DE, EE, EL, ES, FI, FR, HR, IE, LT, LU, LV, NL, SI, SE, SK ja NO

³ AT, BE, CY, CZ, DE, EE, EL, ES, FI, FR, HR, IE, LT, LU, LV, NL, PL, SI, SK, SE ja NO

⁴ AT, BE, CZ, DE, EE, ES, FI, FR, HR, IE, LU, LT, LV, NL, PL, SE, SI, SK ja NO.

⁵ AT, BE, CZ, DE, EE, ES, FI, FR, IE, LU, LT, LV, NL, SE, SI, SK ja NO

3. Isikud, kelle viisa või elamisluba aegus ning nad ei lahkunud peale seadusliku aluse lõppemist riigist ega võtnud ka ametiasutusega ühendust, et enda riigis viibimine seadustada ⁶. Tavaliselt tuvastatakse sellised isikud siis, kui nad soovivad saada riiklikke sotsiaaltoetusi, milleks neil on vaja dokumente esitada.

Riigis viibimise seaduslik alus või väljasaatmise pikendamise otsus kolmanda riigi kodanikele, keda ei saa kas juriidilistel või praktilistel põhjustel tagasi saata, varieerub olulisel määral ning see sõltub paljuski individuaalsetest asjaoludest. Nii ei ole seadusliku aluse määramisel pooltes liikmesriikides vahet, kas takistus on juriidiline või praktiline, seevastu 14 liikmesriiki ja Norra teevad vahet, kas tagasisaatmist ei saa rakendada õiguslikel või praktilistel põhjustel.

⁶ AT, BE, CZ, DE, EE, ES, FI, FR, HR, IE, LT, LU, LV, NL, PL, SI, SK, SE ja NO

3. VÕIMALUSED, MIDA EBASEADUSLIKULT RIIGIS VIIBIVAD ISIKUD RIIGIS (AJUTISEKS) ELAMISEKS VÕIVAD SAADA

Tabel 1. Liikmesriikide ja Norra eristus isikule seadusliku aluse andmisel

Viibimisalus	Riigid, mis ei tee vahet õiguslikel ega praktilistel tagasipöördumistakistustel		Riigid, mis eristavad õiguslikke või praktilisi tagasipöördumistakistusi	
	Seadusega kehtestatud	Praktikaga kasutatav	Seadusega kehtestatud	Praktikas kasutatav
Tolereeritud riigis viibimine	AT, DE, EL, LU, SI, SK		Õiguslikud takistused	CZ, FR, HU, HR
			Praktilised takistused	PL
Tähtajaline elamisluba	BE, CY, DE, EE, EL, ES, FI, LU		Õiguslikud takistused	HU, HR, IT, LV, LT, NL, PL, SE, NO
			Praktilised takistused	LV, LT, NL
Lühiajalise viisa pikendamine			Õiguslikud takistused	LV
			Praktilised takistused	LV
Kirjalik kinnitus tagasisaatmise edasilükkamise kohta	BG, EE, EL, HR, LU, SK	BE, SI	Õiguslikud takistused	IE, IT, LT, LV, NL, PL, SE, NO Praktilised takistused: IE
			Praktilised takistused	IT, LT, SE, NO
Vabatahtliku tagasipöördumise perioodi pikendamine	BG, DE, EE, EL, HR, LU, SK,	AT, BE, FI, SI	Õiguslikud takistused	CZ, IT, FR, LT, LV, PL, PT, SE, NO Praktilised takistused: CY
			Praktilised takistused	LV, SE

Välja joonistus kolm peamist seaduslikku alust ehk dokumenti, mis võidakse isikutele riigis viibimiseks anda juhtudel, kui tagasipöördumine ei saa toimuda kas õiguslikel või praktilistel põhjustel: 1) ajutine viibimisalus⁷; 2) kirjalik kinnitus tagasipöördumise edasilükkamise kohta või vabatahtliku riigist lahkumise perioodi pikendamine⁸; 3) tagasisaatmise *de facto* peatamine ilma sellekohase tõendi väljastamiseta⁹. Peaaegu kõikides uuringus osalenud liikmesriikides ja ka Norras on võimalus anda kolmandate riikide kodanikele mõni ajutine luba riiki jäämiseks ja seal viibimiseks¹⁰. Tähtajalise elamisloa saab välja anda 16 liikmesriigis ja Norras¹¹. Muus vormis seaduslikku alust näitavaid dokumente, nagu „tolereeritud viibimine/staatus“, võidakse isikule välja anda kümnes liikmesriigis¹².

Üheski liikmesriigis ega ka Norras ei saa sisserändajad, kes tagasisaatmise protsessi ajal põgenevad või keda ametiasutused pole kunagi avastanud, mingisugust kirjalikku dokumenti.

Samas, kuigi liikmesriikides võidakse isikule anda luba ajutiseks riigis viibimiseks, ei tühista see tagasipöördumise kohustust. Seega võidakse isiku viibimist riigis pidada endiselt ebaseaduslikuks¹³. Nii on see näiteks Austrias ja Saksamaal, kus isiku viibimine riigis on tolereeritud kuni tagasipöördumist saab ellu viia, kuid isiku viibimist riigis peetakse sellegipoolest ebaseaduslikuks. Teistes riikides võidakse kolmanda riigi kodanikule välja anda (ajutine) elamisluba, mille jooksul ei peeta tema riigis viibimist enam ebaseaduslikuks¹⁴. Näiteks Saksamaa võib isikule anda ajutise elamisloa humanitaarsetel põhjustel, kui tagasipöördumise takistused püsivad pikka aega. Poolas, kus elamisluba antakse ainult juriidiliste takistuste korral, võib isik saada „tolereeritud viibimise õiguse“ ka praktiliste takistuste tõttu.

4. RIIGIS VIIBIMISE SEADUSTAMISE VÕIMALUSED

Põhjused, mille alusel tähtajaline või ajutine elamisluba või „tolereeritud viibimise alus“ anti, varieerusid liikmesriigiti oluliselt. 15 liikmesriigis ja ka Norras¹⁵ arvestatakse näiteks humanitaarseid kaalutlusi, nagu tervises seisund; saatjata alaealistega seotud juhtumid (näiteks, kui lapse hooldusõigus kolmandas riigis ei ole selge; isiku integreeritust liikmesriigis); ning praktilisi takistusi, nagu näiteks transpordivahendite või reisidokumen-

⁷ AT, BE, CY, CZ, DE, EE, FI, FR, HR, HU, IT, LV, LT, LU, MT, NL, SI, PL, SK, SE ja NO

⁸ AT, BE, BG, CZ, DE, EE, HR, NL, IE, IT, LT, LU, LV, PL, SI, SE, SK ja NO

⁹ AT, CY, ES, HU, FR, LT, NL, PT

¹⁰ AT, BE, CY, CZ, DE, EE, ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, LT, LU, MT, NL, SI, PL, SK, SE ja NO

¹¹ BE, CY, DE, EE, EL, FI, HU, IE, IT, HR, LV, LT, LU, NL, PL, SE ja NO

¹² AT, CZ, DE, FR, EL, LU, HU, SI, SK, PL

¹³ AT, CZ, DE

¹⁴ FI, LT, SE

¹⁵ AT, BE, BG, CY, CZ, DE, EE, EL, ES, FI, IE, LU, LT, MT, SI, SK, SE

tide puudumine. Kuus liikmesriiki täpsustas, et nemad annavad tähtjalisi elamislubasid ainult ebaseaduslikult riigis viibijatele, keda ei saa tagasi saata humanitaarsetel põhjustel või praktilistel põhjustel, mis ei ole tekkinud nende enda süül¹⁶.

Näiteks pakutakse mõnes liikmesriigis (Saksamaal, Prantsusmaal, Iirimaa ja Hispaanias) ebaseaduslikult pikaajaliselt riigis viibivatele isikutele riigis viibimise seadustamise võimalusi. Kõige levinumad on seadustamine humanitaarsetel kaalutlustel¹⁷ (näiteks *non-refoulement* printsipi järgimisel), meditsiinilistel kaalutlustel¹⁸ (erakorralised olukorrad, mis tulenevad meditsiinilistest põhjustest), tööhõivepõhiselt¹⁹ (kui isikul on piisav eriharidus, et panustada riigi tööhõivesse) ja isikule kas ametiasutuse või kohtuotsuse kaudu elamisõiguse andmine²⁰. Neli liikmesriiki pakub võimalust oma riigis viibimine seadustada ka konkreetsetel „integratsioonisaavutustel või -püüdlustel“, kui tõendatakse näiteks oma edukust hariduse omandamisel, keeleoskuses, sotsiaalsete sidemete loomises või väärtusliku oskustöölisena²¹. Itaalia on vastu võtnud erakorralised meetmed, et vähendada suurt arvu ebaseaduslikult riigis viibivaid isikuid ning anda neile, kes soovivad töötada, tööandjast sõltuva elamisloa (laieneb ainult neile ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele, kes on juba riigis, ning teatud kindlas sektorites tähtjaliseks töötamiseks).

Kuigi paljud riigid võimaldavad isikute riigis viibimist seadustada, ei ole need meetmed enamasti loodud spetsiaalselt pikaajaliselt ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele. Erandlik on kord 1) Saksamaal: isikule, kes on viibinud „tolereeritud viibimise“ alusel riigis vähemalt 18 kuud, kuid keda ei ole temast olenemata põhjustel võimalik välja saata, antakse elamisloa kolmeks aastaks; 2) Prantsusmaal, kus isik võib paluda elamisloa humanitaarsetel kaalutlustel halduskohtu kaudu; 3) Itaalias, kus võib saada loa eespool nimetatud erakorralistel meetmetel ja ainult töötamise eesmärgil; 4) Maltal, kus elamisloa taotluse saavad esitada keelduva rahvusvahelise kaitse otsuse saanud isikud, kes on Maltale ebaseaduslikult sisenenud enne 1. jaanuari 2016, kuid pole sealt lahkunud ning on töötanud vähemalt üheksa kuud aastas, viis aastat enne taotluse esitamist; ja 5) Hispaanias, kus isik saab oma viibimise riigis seadustada, kui on olnud seal vähemalt kaks aastat ja töötanud vähemalt kuus kuud või kolm aastat ning tal on töösuhe ning pere- ja sotsiaalsed sidemed Hispaaniaga.

Mõnes riigis võib tähtjaline elamisloa, mis alguses anti isikule, kes viibis riigis ebaseaduslikult, muutuda ka alaliseks elamisloaks²².

¹⁶ EE, HR, IT, NL, PL, SE

¹⁷ BE, CY, DE, ES, LU, LV, NL, PL, NO

¹⁸ BE, ES, FR, LV, NL, NO

¹⁹ DE, ES, FR, IT, SI

²⁰ DE, HR

²¹ DE, ES, FR, LU, MT, SE

²² BE, LU, SK, SE

Eesti õigusaktid ei näe ette ühest ja kõikidele laienevat lahendust, mis võimaldaks legaliseerida pikka aega riigis ebaseaduslikult viibivad isikud. Kõiki asjaolusid ja lähenemisviise hinnatakse iga kord juhtumipõhiselt. Kui väljasaatmisel on takistusi peale humanitaarküsimuste või vääramatu jõu ning väljasaatmist ei tunnistata võimatuks, jätkab Politsei ja Piirivalveamet praeguste toimimistavade kohaselt kõiki väljasaatmise korraldamiseks vajalikke toiminguid kuni isiku väljasaatmiseni. Kui aga selgub, et väljasaatmine pole võimalik (tagasisaatmise keelu (*non-refoulement* põhimõtte) alusel), siis väljasaatmist ei toimu. Muudel juhtudel hinnatakse, kas isiku väljasaatmine on võimalik või mitte. Kui isiku väljasaatmine tunnistatakse võimatuks või perspektiivituks, on vastavalt välismaalaste seadusele võimalik anda isikule ajutine elamisluba humanitaarsetel põhjustel.

5. ISIKUTELE LAIENEVAD SOTSIAALSED TAGATISED ON LIIKMESRIIGITI VÄGA ERINEVA ULATUSEGA

Kuigi liikmesriigid tunnistavad, et on mitmeid põhjuseid, mis võivad põhjustada isikute pikaajalist ebaseaduslikku viibimist riigis, tekitab lisakeerukust ka asjaolu, et ei eristata lühi- ja pikaajalist riigis viibimist ning isikute seaduslik olukord ei ole selge. See kõik teeb keeruliseks isikute süsteemse juurdepääsu teenustele ja põhiõigustele. Riiklik poliitika, mis keskendub riigis ebaseadusliku viibimise vähendamisele ja püüab seda võimalikult lühiajaliseks muuta, võib tuua kaasa probleeme kohalikele omavalitsustele, kes seisavad silmitsi kohustusega osutada teenuseid riigis pikaajaliselt viibivatele ebaseaduslikele siserändajatele. Seetõttu võib pikk ebaseaduslik riigis viibimine mõjutada pikaajaliste ebaseaduslike siserändajate juurdepääsu põhiteenustele ja -õigustele, nagu majutus ja tervishoid, sest need on kohandatud riigis ebaseadusliku viibimise lühiajaliseks meetmeks.

Ametkondadele teada olevad ebaseaduslikult riigis viibivad isikud ning isikud, kellele on väljastatud lahkumisettekirjutus, mida ei saa rakendada kas praktilistel või juriidilistel põhjustel, võivad saada ligipääsu eri tüüpi teenustele, nagu majutus, tervishoid, haridus, töö, sotsiaaltoetus või õigusabi. See aga varieerub liikmesriigiti oluliselt ning ei sõltu tingimata isiku riigis viibimise staatusest. 14 Euroopa Liidu riiki ja Norra kinnitasid, et tagavad isikute ligipääsu õigustele ja teenustele, olenemata nende riigis viibimise loa tüübist või mitte-tagasipöördumise põhjustest²³. Mõnes riigis, näiteks Iirimaa ja Norras, on teenustele ligipääs sellest, kas isik elab vastuvõtukeskustes, mitte sellest, milline on tema riigis viibimise luba (või selle puudumine). Seevastu üheksa liikmesriiki andis teada, et juurdepääs teenustele sõltus riigis viibimise loa tüübist: seitsmes liikmesriigis on teenustele juurdepääs tagatud „tolereeritud viibijatele“ ja tähtajalise elamisloa saanud isikule;

²³ BE, CY, CZ, EE, ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, SE ja NO

Tabel 2. Ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele teenustele tagatud juurdepääs, vastavalt isiku viibimise alusele

Teenused	Liikmesriigid, kes annavad juurdepääsu teenustele sõltumata loast (või seda ei väljastata).
Liikmesriik	BE, CY, CZ, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, SE, NO
Majutusteenus	
Majutus (üldine)	CZ, EE , ES, FR, LV, PL, SE, NO
Spetsiaalsed majutusvõimalused (varjupaiga pakkumine inimkaubanduse ohvritele; laste majutuskeskused jne)	BE, CY, CZ, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IT, PL, SE, NO
Muud majutus- või spetsiaalsed keskused	BE, CZ, FI, LV, PL, NO
Tervishoid	
Erakorraline tervishoiuteenus	BE, CY, CZ, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, SE, NO
Baastervishoiuteenused	BE, CZ, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, SE, NO
Spetsialisti vastuvõtt	BE, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, NO
Muud tervishoiuteenused	EE , IE, PL, SE, NO
Sotsiaalabi	
Sotsiaalabi	BE, CZ (ainult viisapikendamise korral), EE , ES, FI, IE, IT, PL, SE, NO
Tööhõive	
Ligipääs tööturule	IE, CZ, HU, PL, SE
Haridus	
Pikaajaliselt ebaseaduslike sisserändajate laste juurdepääs kohustuslikule haridusele	BE, CY, CZ, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL, SE, NO
Pikaajaliselt ebaseaduslike täiskasvanute sisserändajate juurdepääs haridusprogrammidele/ametikoolitustele	BE, CZ, ES, FI, PL
Õigusabi	
Juurdepääs õigusabile või õigusabi teenustele	BE, CZ, CY, EE , ES, FI, FR, HR, HU, IE, IT, LV, PL

Liikmesriigid, kes tagavad ligipääsu teenustele ning on teatanud spetsiifilisest elamisloast/viibimisalusest.	Liikmesriigid, kes on teatanud sisserändajate juurdepääsust teenustele, kellel on kirjalik tõend tagasipöördumise edasilükkamise või vabatahtliku lahkumise aja pikendamise kohta.
AT, DE, LT, MT, NL, SI, SK	BG, LT, LU, NL, PT, SK
AT, DE, MT, NL	LU, PT, NL
AT, DE, LT, SI, SK	LT, LU, NL, PT
SI	
AT, DE, LT, MT, NL, SI, SK	BG, LT, LU, PT, SK
AT, DE, LT, MT, NL, SI, SK	LT, LU, PT, NL, SK (ainult kinnipidamises)
DE, LT, MT, NL, SK	LT, LU, NL, SK (ainult kinnipidamises)
AT, LT, MT, SI	SK (ainult kinnipidamises või 60 päeva jooksul)
DE, SI, SK, NL	LU, SK (mingil määral)
DE, LT, MT, SK, NL (mõningatel juhtudel)	BG, LU
AT, DE, LT, MT, NL, SI, SK	LT, LU, NL, PT, SK
AT, DE, LT	LU, SK (ainult keeleõpe kinnipidamises)
AT, DE, LT, MT, NL, SI, SK	BG, LT, LU, NL, PT, SK

kuues liikmesriigis saavad teenustele juurdepääsu isikud²⁴, kellel on kirjalik tagasipöördumise edasilükkamise otsus või pikendatakse nende vabatahtliku riigist lahkumise aega²⁵.

Kokkuvõtvalt saab väita, et kõik liikmesriigid ja Norra võimaldavad juurdepääsu erakorralisele ja esmatasandi tervishoiuteenustele. Ainsaks erandiks on Bulgaaria ja Slovakkia, kes tagavad juurdepääsu ainult erakorralisele abile. Eestis tagab Politsei- ja Piirivalveamet isikutele, kellele on väljastatud lahkumisettekirjutus, lisaks meditsiinilist tuge (arsti/meditsiiniõde/psühholoogi/psühhiaatri konsultatsioon, aga toetatakse ka ravimite väljastamist). Ligipääs majutusele on tagatud 13 riigis ja Norras, kuigi see on tihti ametnike või sotsiaalteenuse pakkuja diskretsiooniotsus. Näiteks Saksamaal on isikul õigus majutusele samasugune, nagu on see seaduslikul riigis viibijal, aga erinevus tuleneb majutuse tüübist. Enamik riikidest pakub erimajutust haavatavatele isikutele (nt alaealised, inimkaubanduse ohvrid). Majutus saab olla ka kodutute varjupaik, nagu see on Belgias, Tšehhis, Slovakkias ning mõnel juhul ka Eestis.

Ligipääsu sotsiaaltoetustele ja -abile võimaldatakse 14 riigis ja Norras, kuid samas on see enamasti ikkagi diskretsioonotsus, mitte kohustuslik teenuseosa. Ainult Tšehhis, Sloveenias, Luksemburgis ja mõnel juhul ka Hollandis on ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele tagatud samal hulgal sotsiaaltoetusi nagu neile isikutele, kes viibivad riigis seaduslikult.

Ligipääs tööturule sõltub oluliselt sellest, mille alusel isik ajutiselt riigis viibib. Kaksteist riiki ei välista üldiselt isiku töötamist. Näiteks Rootsis sõltub isiku tööturule pääsemine ebaseaduslikust sisserändajast endast ning sellest, kas ta teeb tagasipöördumise suhtes koostööd. Isik peab täitma nõuetele vastava taotlusvormi, mis võimaldab tal töötada (minimaalne palk on 1288 eurot ja töötamise ajalimiit on 12 kuud järjest). Isikutel, kelle puhul on riigis viibimise seaduslikuks aluseks lahkumisettekirjutuse edasilükkamine, on võimalik töötada ainult Bulgaarias ja Luksemburgis.

Kohustuslik kooliharidus alaealistele on tagatud Norras ja kõikides EL-i liikmesriikides, välja arvatud Bulgaarias. Täiskasvanute haridusprogramme või koolitusi pakutakse ainult kümnes riigis, kusjuures riikide pakutavate võimaluste vahel on suuri erinevusi: näiteks Hispaanias on võimalik haridust saada täiskasvanul, kes on seal ka eelneva kooliastme lõpetanud.

Ebaseaduslikult riigis viibivatele isikutele on kõikides liikmesriikides ja Norras tagatud ligipääs õigusabile ning seda olenemata sellest, millistel alustel isik riigis viibib. Küprosel ja Lätis pakutakse ebaseaduslikult riigis viibivatel isikule isegi rohkem õigusteenuseid kui teistele riigis viibijatele.

²⁴ AT, DE, LT, SI, SK, MT, NL

²⁵ BG, LT, LU, NL, PT, SK

Paljusid teenuseid pakutakse nii riikliku kui ka kohaliku omavalitsuse tasandil, aga ka mitmetulendusühingute kaudu, mistõttu on väga oluline, et kõikidel teenusepakkujatel oleks kohustus teavitada ametkonda isiku riigis viibimise seaduslikust alusest. Enamikus liikmesriikidest²⁶ see nii ka on, varieerub ainult teenuse liik, mille puhul peab teenuseosutaja isiku seaduslikku alust kontrollima. Üheteistkümnes liikmesriigis²⁷ on seda vaja teha pea kõikide teenuste puhul, v.a erakorraline meditsiin ja kohustuslik kooliharidus. Näiteks Saksamaal pakutakse suuremates linnades teenuskeskustes nimega “Clearing Houses” (millest esimene avati Münchenis juba 1998. a) ebaseaduslikult viibivatele isikutele tervishoiuga seotud infot, teavitamata nende riigis viibimisest ametkonda. Keskused nõustavad sisserändajaid nende elukoha staatuse, sotsiaaltoetuste süsteemi ja tervisekindlustuse küsimustes. Aastatel 2012–2018 nõustati 8656 korral kokku 3082 klienti. Keskuses raviti 2018. aastal 447 isikut, kes olid pärit 59 erinevast kolmandast riigist. Soomes ja Portugalis kontrollitakse enne enamiku teenuse pakkumist isiku riigis viibimise seaduslikku alust, välja arvatud sotsiaalteenuste osutamisel või kiire abi andmisel (kui on oht isiku elule). Lisaks on Soomes ja Itaalias teenust pakkuvatel asutustel õigus teha kindlaks ebaseadusliku sisserändaja staatus, kuid neil ei ole kohustust sellest migratsiooniametitelega politseile teada anda. Küprosel, Prantsusmaal, Sloveenias ja Rootsis ei nõua kohalikud omavalitsused teenuste osutamiseks isiku kontrollimist. Rootsis, kus teenuseosutajatel ei ole kohustust isiku migratsioonistaatuse kohta aru anda, võib politsei seda teavet siiski nõuda.

Et parandada ebaseaduslikult riigis viibivate isikuteni jõudmist, on Euroopas loodud mitmeid algatusi. Näiteks tõstab projekt Reach Out Prantsusmaal ja Belgias teadlikkust vabatahtliku tagasipöördumise võimalustest ja on suunatud isikutele, kes on raskesti tabatavad või kes ei ole ametitele teada. Samuti on heaks näiteks linnade initsiatiiv C-MISE, mis tegutseb aktiivselt üheksas liikmesriigis ja Norras ning Šveitsis²⁸ ning mille kaudu saavad ebaseaduslikult riigis viibivate isikute probleemidega tegelevad inimesed infot ja kogemusi vahetada.

Kuigi mitmes liimesriigis on seadusliku aluseta viibivatele isikutele pakutavad teenused selgelt paigas, leidub ka probleeme, mis tekitavad paljudele riikidele raskusi. Näiteks on keeruline majutusega seotu²⁹ (kuna teenused on tihti lühiajalised, on neid keeruline planeerida isikutele, kelle ebaseaduslikku riigis viibimise aega ei ole võimalik ennustada³⁰); tervishoid (mitmes riigis oli probleemiks tagasisaatmise menetluse raames COVID-19

²⁶ AT, BG, DE, EE, HR, HU, IE, LU, LV, MT, NL, PL, PT, SK

²⁷ AT, BE, BG, DE, EE, HR, HU, LU, LV, MT

²⁸ Ääremärkus: Projekti City initiative on Migrants with irregular Status in Europe (C-MISE) viib ellu COMPAS (the Centre on Migration, Policy and Society) linnades nagu Ateena, Barcelona, Frankfurt, Helsingi, Kent, Göteborg, Lissabon, Oslo, Stockholm, Utrecht ja Zürich.

²⁹ DE, EE, IE, LU, LV, NL, SE, SK

³⁰ BE, EE

PCR-testi tegemine, kuna isikud on testist keeldunud ja see on muutnud ka nende välja-
saatmise keeruliseks); sotsiaaltoetused,³¹ tööturg³² ja haridus³³ (näiteks täheldasid Belgia
ja Saksamaa ametnikud, et isikutele täies ulatuses teenuste pakkumine vähendab nende
soovi riigist lahkuda).

6. LAHENDUSED PIKKA AEGA EBASEADUSLIKULT RIIGIS VIIBIVATE ISIKUTE OLUKORRA PARANDAMISEKS

Esmase lahendusena olukorrale nähakse isikute tagasipöördumises nende koduriiki³⁴,
seda välja arvatud Kreekas ja Portugalis. Mitu riiki eelistab pakkuda pikka aega riigis eba-
seaduslikult viibivatele isikutele vabatahtlikku tagasipöördumist, kuna see on kuluefek-
tiivsem ja tagasipöördujakeskem lähenemine³⁵. Aga on ka riike, kelle jaoks on efektiivseks
meetmeks sunniviisiline tagasisaatmine, kuna isikud on viibinud riigis pikka aega ebasea-
duslikult ning nende riigist lahkumine pole erinevatel põhjustel enne õnnestunud³⁶.

Lahendust nähakse ka tagasipöördumivõimaluse laialdases propageerimises³⁷ ja isikute
ebaseaduslikult riiki jäämise heidutamises³⁸ (näiteks piirates neile laienevaid sotsiaal-
teenuseid³⁹), aga ka võitluses ebaseadusliku töötamisega⁴⁰, et isikutel ei oleks motivat-
siooni riiki jääda (näiteks tehakse Eestis, Rootsis ja Norras riigi sees ametite vahel koos-
tööd, et tabada töökohtades isikud, kes ei viibi riigis seaduslikult). Kuigi mõni riik peab
võimalikuks ka selliste isikute riigis viibimine seadustada, ei ole ükski riik pidanud seda
esmatähtsaks⁴¹.

Mitu liikmesriiki pakkus välja ka tegevusi, mida saaks EL-i tasandil teha, et lahendada
sellises keerulises olukorras viibivate isikute probleem⁴². Näiteks soovivad riigid kes-
kenduda tagasisaatmispoliitika tõhususe parandamisele⁴³, enamate tagasivõtulepingute
sõlmimisele EL-is⁴⁴; EL-i ja päritoluriikide vahelise koostöö parandamisele⁴⁵; tagasipöör-
dumise protseduuride ühtlustamisele ja efektiivsemalt tagasipöördumistoetuse korral-

³¹ DE, FI, LU, LV, PL, SK

³² DE, LU, MT

³³ DE, FI, LU, LV

³⁴ AT, BE, BG, CY, CZ, DE, EE, ES, FR, HR, IE, IT, LT, LU, LV, MT, NL, PL, SE, SI, SK ja NO

³⁵ AT, BE, CY, CZ, DE, EE, ES, IE, LU, LV, NL ja NO.

³⁶ BG, EE, IT, LV, LT

³⁷ AT, BE, CY, CZ, DE, EE, FR, FI, IE, LV, NL, SE, SI, NO

³⁸ BG, DE, IT, LT, LU, NL, SE, SK ja NO

³⁹ BG, DE, IT, LU, NL, SE, SK ja NO

⁴⁰ BG, EE, IT, HR, LU, LV, SE, NL, NO

⁴¹ BE, DE, EE, ES, FR, IE, IT, NL, SI

⁴² AT, BE, EE, CZ, FI, HU, LT, LU, LV, MT, SE, SK

⁴³ LT, SE, SK

⁴⁴ BE, EE, SE

⁴⁵ AT, BE, CZ, MT

damisele⁴⁶. Pakuti välja ka võimalus organiseerida enam ühiseid vabatahtliku tagasipöördumisega seotud tegevusi⁴⁷, mis aitaksid ka riike, kel on päritoluriikides piiratud diplomaatiline esindus.

Ettepanekud hõlmasid ka ebaseaduslike sisserändajatega seotud liikmesriikidevahelist teabevahetust. Näiteks märkis Belgia, et nad ootavad Eurodaci edasist arengut. (Teatis uue rände- ja varjupaigaleppe kohta, 2020) Samuti loodetakse paremat koostööd ja arengut, mis puudutab andmebaase, nagu viisainfosüsteem (VIS), Euroopa reisiinfo ja autori-seerimissüsteem (ETIAS) ning Schengeni infosüsteem (SIS). Need kõik toetavad ebaseadusliku rändega tegelevate riiklike ametiasutuste tööd.

Belgia pakkus veel, et enam võiks EL-i raha olla suunatud vabatahtliku tagasipöördumise infokampaaniatesse. Luksemburgi valitsusvälised organisatsioonid tegid ettepaneku muuta EL-i rändepoliitikat selliselt, et vältida isikute ebaseaduslikku riigis viibimist ning arvestada ka humanitaarsete ja majanduslike teguritega. Selle saavutamiseks on ettepanek laiendada EL-i sisserändeks seaduslikke võimalusi, jagades samas kolmandates riikides enam teavet ebaseadusliku rände ohtude kohta. Läti tegi ettepaneku, mis puudutas ebaseaduslike sisserändajate reisiridore ja võimalust, et isikud saaksid taotleda reisi-dokumente EL-i eri liikmesriikides. Selline reisiraldus võimaldaks kolmandate riikide kodanikel liikuda liikmesriigist, kus neil on elukoht, teise (läbides teisi liikmesriike), et jõuda reisidokumentide hankimiseks või identifitseerimiseks oma kodakondsusjärgsesse saatkonda.

KOKKUVÕTE

Uuringu eesmärk oli kirjeldada liikmesriikide lähenemisviise olukorras, kui isik on viibinud pikka aega ebaseaduslikult riigis, sest tema riigist lahkumine on olnud takistatud. Lisaks analüüsiti, millised õigused on isikutel saada juurdepääsu põhiteenustele ning millised meetmed soodustavad nende tagasipöördumist päritoluriiki või kolmandatesse riikidesse või kas tekib isikul võimalusi enda riiki jäämine seadustada.

Isikute pikaajaline ebaseaduslik riigis viibimine, puudutagu see siis neid, kelle tagasipöördumist on takistanud kas juriidilised või praktilised tegurid, kui ka neid, kes viibivad riigis ebaseaduslikult ja jäävad ametiasutustele tabamatuks, tekitab keerulise olukorra nii isikutele endile kui ka teenusepakkujatele. Ühelt poolt tuleb tagada juurdepääs isikute õigustele, teisalt võivad tekkida pinged teenusepakkujate, kohalike omavalitsuste ja migratsiooniasutuste vahel, kuna neil on erinevad volitused, kindlustamaks usaldusväärse

⁴⁶ AT, MT

⁴⁷ LU

rändepoliitika rakendamine ning inimõigustega seotud kohustuste täitmine. Seega on peamine proovikivi töötada välja tõhus poliitika, et lahendada pikaajalise ebaseadusliku riigis viibimise probleem, seda siis kas isiku tagasipöördumise või ühiskonda integreerimise kaudu.

Antud uuringu kokkuvõtte püüdis heita pisut valgust keerulisele rändeprobleemile, millele üht või Euroopa Liidu piires ühtset lahendust leida on väga keeruline.

Uuringu nii Eestit käsitleva raporti kui Euroopa Liidu koondraportiga on võimalik tutvuda EMN Eesti kodulehel <https://www.emn.ee/>.

EIKE LUIK

Euroopa rändevõrgustiku Eesti kontaktpunkt, rändeekspert

E-post: eike.luik@sisekaitse.ee

Eike Luik omandab magistrikraadi Tartu Ülikooli Euroopa õpingute programmi raames ja töötab Euroopa rändevõrgustiku Eesti kontaktpunktis alates 2007. aastast.

Euroopa rändevõrgustik (EMN) on 2003. aastal Euroopa Komisjoni asutatud ja selle koordineeritud uurimis- ja teabevahetusvõrgustik, mille peamine eesmärk on koguda ja analüüsida usaldusväärset ja võrreldavat rände- ja varjupaigavaldkonna infot ning jagada saadud teavet poliitikakujundajate ja laiema avalikkusega. EMN-i kontaktpunkt Eestis (EMN Eesti) asub alates 1. jaanuarist 2020 Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudis.

KASUTATUD ALLIKAD

- Abdida kohtuasi C-562/13 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&T,F&num=c-562/13> (Kasutatud 31.08.2021).
- Eurostat [Võrgumaterjal] https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (Kasutatud 31.08.2021).
- Genfi pagulasseisundi konventsioon, (1951) ja seda täiendav New Yorgi protokoll, (1967), RT II 1997, 6, 26.
- Naasmisdirektiiv 2008/115/EÜ, artikkel 6, 2008 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0115> (Kasutatud 31.08.2021).
- Schengeni piirieskirjade määrus (EL) 2016/399, artikkel 5, 2016 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=celex%3A32016R0399> (Kasutatud 31.08.2021).
- Teatis uue rände- ja varjupaigaleppe kohta, Euroopa Komisjon (COM/2020/609 final) [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0609&from=EN> (Kasutatud 31.08.2021).
- Väljasõidukohustuse ja sissesõidukeelu seadus (1998) RT I, 08.07.2021, 18.

EHITISE RISKIHINDAMISE METOODIKA¹

KADI LUHT-KALLAS, ALAR VALGE, HELMO KÄERDI, FELIKS ANGELSTOK, KÄRT REITEL

Võtmesõnad: hoone, risk, tuleohutus, kemikaaliohutus, kontroll, ennetus

Ülevaade. Päästeameti ohutusjärelvalve büroo kontrollib igal aastal 6700 ehitist. Seni tugines ohuproгноos metoodikale, mis põhines objekti kasutamise otstarbel. 2020. aastal tellis Päästeamet Sisekaitseakadeemialt ehitise riskihindamise metoodika, mis võtaks lisaks kasutamise otstarbele arvesse ehitise tehnilisi näitajaid ja objekti tuleohutuskorraldust ning soovitaks vajalikke kontrolli- ja ennetusmeetmeid. Teaduskirjandusele ja Päästeameti andmetele tuginedes töötati välja uus metoodika, mille kasutamise esimeses etapis hinnatakse andmebaaside põhjal tulekahjuriski inimesele ja varale. Lähtuvalt saadud tulemustest, rakendatud kaitsemeetmetest, kemikaali- ja tulekahjuohust ning ohutuskäitumise andmetest toimub teises etapis täpsem hindamine. Lõpphinnang on riskiskoor vahemikus 0 kuni 21. Skoori alusel jagunesid objektid nelja kategooriasse: roheline, kollane, punane ja hall, igale kategooriale töötati välja ohutuse parendamise meetmed.

¹ Rahastatud Päästeameti ja Sisekaitseakadeemia lepinguga nr 6.4-2.1/104ML.

SISSEJUHATUS

Päästeameti ohutusjärelvalve büroo töötajad kontrollivad igal aastal ehitise ohutust. Selle eesmärk on kontrollida nii tule- kui ka kemikaaliohutuse nõuete järgimist (Päästeamet, 2021, lk 18; 2019, lk 21; 2018, lk 25). Ohuprognooosi üheks aluseks on seni olnud aastatel 2014–2015 Sisekaitseakadeemias (2016) välja töötatud „Tuleohutusülevaltuse subjektide valiku meetodika“. Meetodika põhines tulekahju tõenäosuse ja tagajärje hinnangutel, mis tulenesid objektil toimuvast tegevusest (kasutamise otstarbest). Seoses digitaalsete võimaluste arenemise ja andmete riskasutuse võimalikkusega saab nüüdseks ehitise riski hindamisel võtta lisaks toimuvale tegevusele arvesse ka hoone kohta kogutavaid andmeid.

Uue meetodika koostamiseks sobiva meetodi ning oluliste näitajate leidmiseks analüüsi esmalt teaduskirjandust, sellele järgnes Päästeameti andmekogude analüüs. Seejärel koostati esialgne meetodika, mille näitajaid täpsustati eksperdigrupi kaasamise abil.

Artiklis antakse esmalt ülevaade ehitise riskihindamise alustest ning vara ja inimesi puudutava tulekahjuriski hindamisest. Seejärel iseloomustatakse uue meetodika komponendid ja käsitletakse nende astmelise kasutamise etappe.

1. EHITISE RISKIHINDAMINE

Tulekahjuriski hindamiseks sobivad põhimõtteliselt samad meetodid, mis riskihindamiseks üldiselt. Standardis „Riskihindamise meetodid“ (EVS, 2019) nimetatutest näiteks veapuu, sündmusepuu, tagajärje-tõenäosuse maatriks, indeksmeetod (Meacham, *et al.*, 2016, pp. 2943–2970). Tulekahjuriskide hindamiseks on lisaks vajalikud teadmised tuleohutuse ja tule käitumise kohta (Watts, 2016, p. 3158). Kõige täpsema hinnangu annavad kvantitatiivsed lähenemisviisid, mille tagajärgede- ja tõenäosusnäitajaid mõõdetakse numbrilisel (suhtarvude) skaalal. Kvantitatiivsed meetodid eeldavad kvaliteetseid andmeid, suurt töö mahtu ning põhjalikke teadmisi hinnatava objekti kohta. Andmete kogumine on ajamahukas, sageli teostamatu ning tulemus ei pruugi olla mõjusam kui lihtsamate meetoditega saadu (Šakenaite, 2010, p. 1302). Poolkvalitatiivsed lähenemised kasutavad ühe parameetri, tavaliselt tõenäosuse, hindamisel kvantitatiivset väärtust ja teist kirjeldatakse või väljendatakse järjestusskaalal. Levinud on indeksmeetodi kasutamine, mis tähendab, et erinevad, tõenäoliselt riski mõjutavad tegurid tuvastatakse, neile antakse arväärtused ja need koondatakse, kasutades võrrandeid, mis peegeldavad teguritevahelisi seoseid (EVS-EN IEC 31010: 2019, lk 109). Maailmas on laialt kasutusel rohketele valemitele töötav Exceli-põhine rakendus FRAME (*Fire Risk Assessment Method for Engineering*), mille abil leitakse tulekahjurisk kui potentsiaalse riski suhte kaitsemeet-

metesse. Metoodika on väga hea, kuid ajamahukas, ja pole seetõttu automaatselt kasutatav (FRAME, 2008). Lihtsustuseks on FRAM-ini kvalitatiivne metoodika (Smet, 2014). Tarkvarapõhiste meetodite (näiteks CRISP, BuildingQRA) ülevaateid saab lugeda SFPE käsiraamatust (Meacham, *et al.*, 2016, pp. 2963–2970). Levinumad kvalitatiivsed meetodid kasutavad riskimaatrikseid. Tulekaitseinseneride Ühing SFPE (The Society of Fire Protection Engineers) on välja töötanud maatriksid, mis hindavad mõju inimestele ja varale või tegevusele (skaalal tähtsusetud kuni rasked) ning sageduse või tõenäosuse skaalad (tavapärased kuni ülimalt ebatõenäolised) (Meacham, *et al.*, 2016, pp. 2969–2970). Sarnane on ka Päästeameti kasutatud ohuproгноosi metoodika (Valge, *et al.*, 2016).

Päästeameti tellitud uue metoodika lähteülesandes määrati, et väljund peab võtma arvesse nii potentsiaalset ohtu kui ka rakendatud kaitsemeetmeid. Töögrupp hindas sobivaks FRAM-ini metoodika lähenemise ja seda kohaldati Eestis kogutavatele andmetele. Järgnevalt esitatakse FRAM-ini metoodika põhikomponentide selgitused tulekahjuriski hindamiseks.

1.1. Tulekahjuriski hindamine

Riski hindamisel võetakse arvesse riski inimestele ja varale. Arvestatakse päästemeeskonna tööd, kuid mitte objekti automaatseid süsteeme, need arvestatakse kaitsemeetmetes. Metoodika koostamisel lähtuti põhimõttest, et tulekahjuriski hindamiseks vajalikud andmed on võimalik saada otse andmebaasidest ning täiendav andmekogumine pole vajalik. Samas jäetakse metoodika rakendamisel võimalus lähteandmeid muuta, juhul kui andmebaasides olev informatsioon on vigane.

Metoodikas kasutatakse lähteandmeid, mis on seotud ehitisregistris märgitud hoone kasutamise otstarbega (Majandus- ja taristuminister, 2015), et määrata tulekahju süttimist, eripõlemiskoormust, tule levikut ja evakuatsiooni vajadust. Ehitisregistrist võetakse hoonet iseloomustavad põhinäitajad: suletud netopindala, korruste arv, ehitusmaterjal, koordinaadid. Kaardirakenduste abil määratakse lähim päästekomando ning selle ajatsoon ja objekti tulekustutusvee tagamise lahendus.

Tulekahjuriski hinnatakse kahes kategoorias: inimeste ja vara tulekahjurisk. Mõlema hindamisel on esimeseks sammuks **tulekahju ulatuse** määramine. Vastav väärtus saadakse tulekahju kestuse ja tulekahju leviku määramise teel.

Tulekahju kestuse leidmisel arvestatakse eripõlemiskoormusega. Eripõlemiskoormus on ruumi kogu põlevaine täielikul ärapõlemisel vabanev summaarne soojushulk (põlemiskoormus) ruumi pindala ruutmeetri kohta mõõdetutuna megadžaulides (EVS, 2018a, lk 14). Põlemissoojus (kütteväärtus) leitakse vastavalt materjalile teaduskirjandusest või määratakse laboris. Eristatakse mobiilset ja püsivat eripõlemiskoormust. Määramine

toimub arvutuste põhjal või kasutatakse ruumi kasutamise otstarbe põhist üldistust. Välisriikides on tehtud hulgaliselt erinevate tegevusaladega seotud ruumide eripõlemiskoormuste katseid ja arvutusi. Siiski on väheste objektide hulga tõttu varieeruvused väga suured (Thauvoye, *et al.*, 2008). Standardis (EVS, 2018a, lk 14) kasutatakse kogu eripõlemiskoormuse liigitamist nelja rühma alates väikesest (alla 300 MJ/m²) kuni suureni (üle 1200 MJ/m²). Väljatöötatud meetodikas on mobiilse eripõlemiskoormuse hindamiseks vastavalt ehitise kasutamise otstarbele (Majandus- ja taristuminister, 2015, lisa 1) moodustatud 21 gruppi. Näiteks on eluhoone mobiilne eripõlemiskoormus 500 MJ/m², toiduainete laol 2500 MJ/m² ja suure ohuga tootmise puhul 6750 MJ/m². Püsiv eripõlemiskoormus on seotud hoone ehitusmaterjalidega: mittepõlevast (0 MJ/m²) kuni täielikult põleva hooneni (1500 MJ/m²), täpsemad jaotused tulenevad ehitisregistris märgitud ehitusmaterjalidest. Tulekahju kestuse saamiseks liidetakse eripõlemiskoormuse väärtused ning tulemused jaotatakse kolme rühma: lühike (<900 MJ/m²), keskmine (900-2300 MJ/m²) või pikk (>2300 MJ/m²) kestus.

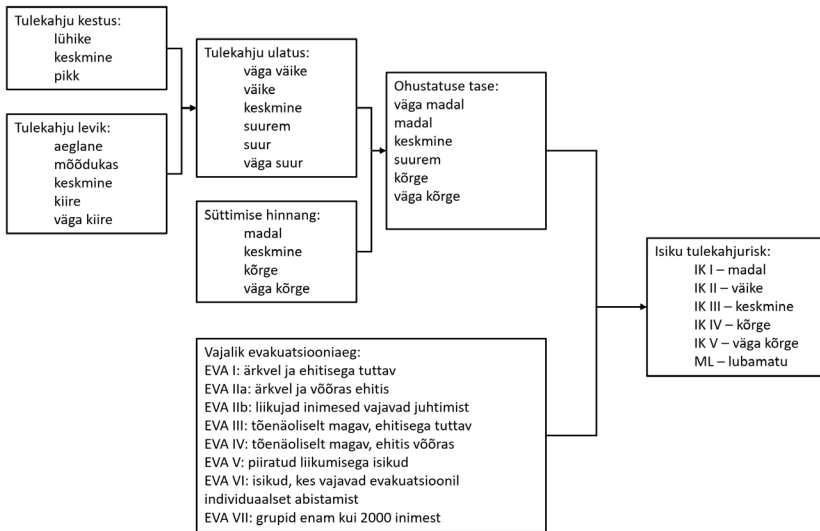
Tulekahju leviku määramiseks kasutatakse ruumis oleva põlevmaterjali põlemisel eralduvat soojust (põlemissoojus, *heat release rate*, HRR). Põlemissoojus väljendatakse kas võimsusena või taandatuna ruumi pinnaühikule (kW/m²). Põlemissoojus leitakse arvutuslikult, kasutades näiteks massibilansi põhimõtet (kui materjali põlemissoojus on teada, määratakse kaalu kaotus põlemisel) (Biteau, *et al.*, 2009) või kasutatakse üldistatud väärtust tulenevalt ruumi kasutamise otstarbest, näiteks EUROKODEKS 1 (EVS, 2007). Meetodikas kasutatakse viit gruppi: aeglane (<100 kW/m²) niiskete, mittepõlevate materjalide puhul kuni väga kiire (700–1000 kW/m²) põlevate ja kergsüttivate materjalide puhul.

1.1.1. Tulekahjurisk inimestele

Isikute tulekahjuriski leidmiseks kasutatakse kaht näitajat: ohustatuse tase ja evakuatsiooniks vajalik aeg (vt joonis 1). Riskiklassi hindamisel ei võeta arvesse automaatseid süsteeme, need on kajastatud kaitsemeetmete juures.

Ohustatuse taseme leidmisel määratakse esmalt **tulekahju süttimise tõenäosus** (tuleneb kasutamise otstarbest): hinne 0 on see mittedüttivate materjalide tootmise hoonetes ja kõrgeim (hinne 4) põlevate toodete tootmisel. Sõltuvalt hoones toimuva tegevuse eripärast võetakse arvesse raskendavaid faktoreid (nt tule- või plahvatusohtlik tegevus, gaasiküte) ja suurendatakse süttimise võimalikkuse hinnangut.

Teise faktorina võetakse arvesse juba varem leitud **tulekahju ulatuse** näitajat. Mõlema väärtuse maatriksisse kandmise tulemusel leitakse ohustatuse tase.

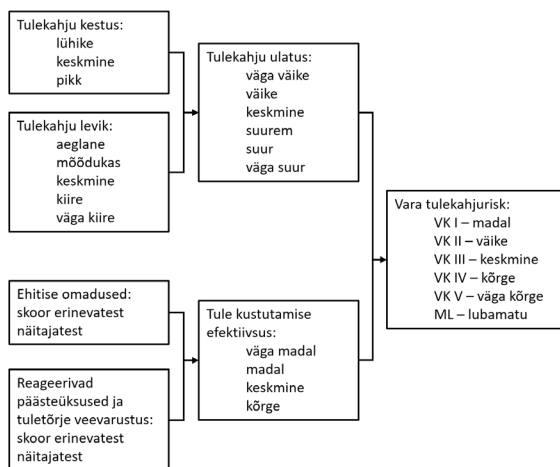
Joonis 1. Isiku tulekahjuriski hindamine

Sõltuvalt hoonet kasutavate inimeste olekust, evakuaatsiooni võimalikkusest ning tulekahjule reagerimise võimekusest määratakse **evakuaatsiooniks vajaliku aja** grupp (vt joonis 2).

1.1.2. Vara tulekahjurisk

Vara tulekahjuriski määramisel võetakse arvesse kaht näitajat: varem leitud tulekahju ulatus ja tule kustutamise efektiivsus. Klassifitseerimise teel leitakse viis vara tulekahju riskikategooriat (vt joonis 2).

Tule kustutamise efektiivsuse leidmisel on kasutusel ehitise ja päästemeeskonna tööd kirjeldavad väärtused, mis summeeritakse. Esmalt hinnatakse, kuidas mõjutavad tulekahju kustutamist ehitise omadused. Kustutatava ala hindamiseks kasutatakse netopindalaga seotud spetsiaalset valemit. Korruste arvu hindamiseks maapinna tasandil asuva hoone puhul 0 ja vastavalt päästetööde võimekusele kõrguses kuni 20 (rohkem kui 15 korrust üle maapinna) või maa alla kuni 18 (rohkem kui 2 korrust maa all) punkti. Hoone kandekonstruktsioonide tulepüsivuse näitaja on seotud hoone tuleohutusklassiga (TP1, TP2 või TP3).

Joonis 2. Vara tulekahjuriski hindamine.

Reageerivate päästeüksuste puhul võetakse arvesse üksuse võimekust. Parim on kohepealne päästeüksus, seejärel kutseline päästekomando ning vabatahtliku komando antav toetus. Päästekomando kohalejõudmise aeg (eeskätt kümne minuti elupääste võimekuse tähtsus) määratakse kaardirakenduse abil lähima komando väljasõidu ajatsooniga. Viimane päästetöö tegur on tulekustutusvee kättesaadavus objektil (leitakse kaardirakendusest). Parimad on suurema rõhuga hüdrandid ja mahutid ning keerukamaks muutuvad päästetööd, kui on vajalik vee transportimine või eraldi pumba kasutamine.

1.2. Kaitsemeetmed

Kaitsemeetmete arvestamine põhineb baastasemel ning seda on täiendatud tööstus- ja laohoonete standardis (EVS, 2018b) käsitletud tulekaitsetasemetega. Baastasemeks peetakse näiteks kodu, kus on ainult autonoomsed tulekahju avastamise seadmed, I taseme ehitistes on lisaks tulekahju korral tegutsemise plaan. II kaitsekategooria on sarnane I tulekaitsetasemega, lisades eelnevale esmased tulekustutusvahendid, III kategoorias lisandub automaatne tulekahjusignalisatsioonisüsteem, IV tõhustatud tulekustutusvahendid ja V automaatne kustutusüsteem ning automaatse tulekahjusignalisatsioonisüsteemi tulekahjuteade edastatakse häirekeskusesse. Kaitsemeetmete hindamiseks kasutatakse maatriksit (vt joonis 3). Hindamisel võetakse riskiklassina arvesse inimeste või vara tulekahjuriski hindamisel saadud kõrgeimat riskiklassi. Rohelises alas objekti tuleohutusalane risk ei tõuse; kollases tõstetakse objekti riski ühe klassi võrra; linnukesega

		KAITSE KATEGORIAID				
		B	1	2	3	4
RISKI KLASS	I					
	II					
	III					
	IV					
	V					

Joonis 3. Riskimaatriks

märgistatud ruudus tõstetakse kahe klassi võrra ja punasega tähistatud alas kolme klassi võrra.

2. METOODIKA

2.1. Riskihinnang

Riskihindamine koosneb mitmest komponendist ja on kasutatav astmeliselt (vt tabel 1). Kui esmane hinnang (vt ptk 2) saadakse ilma objekti külastamata, siis järgmised etapid vajavad suuremal või vähemal määral täpsema lõpptulemuse saamiseks objekti andmete täiendamist.

Leiti, et lisaks tulekahjuriskile on oluline vaadelda objekti võimalikku **ohtu** laiemale ümb-rusele (Filippina & Dreherb, 2004). Selleks kasutati kemikaaliseaduse (2015) põhjal välja toodud ohtliku ettevõtte liigitust, tõstes vastavalt riskiklassi. Täiendava ohu lisapunkti andis doominoefekti olemasolu. Lisati ehitise võimalik oht, mis on seotud kemikaalide ladustamisest tingitud riskiga (soojuskiirgus, mürgine pilv) (Suffo & Nebot, 2016). Hin-natakse suurimasse ohualasse jäävate inimeste arvu (leitav Päästeameti andmekogus).

Eelnevalt leitud riskihinnangut võivad tõsta objektil toimunud tulekahjud või oht-rad automaatse tulekahjusignalsatsioonisüsteemi valehäired (leitakse Päästeameti andmebaasidest).

Tabel 1. Metoodika astmed

Aste	Hinnatav tegevus	Väärtus	Kommentaar
1	Vara tulekahjuriski hindamine	1-5	Valitakse kõrgeim väärtus.
1	Tulekahjurisk inimesele	1-5	Valitakse kõrgeim väärtus.
2	Rakendatud kaitsemeetmed	0-3	Tulenevalt hoones rakendatud tulekaitseabinõudest ja nende vastavusest tulekahjuriskile suurendatakse puudujääkide korral 1. astme hinnangust saadud väärtuse võrra.
3	Objekti ohtlikkus (SOE ja OE)	0-4	Hinnang tulenevalt kemikaaliseaduse määratlusest, liidetakse eelnevalt, dominoefekti olemasolu lisab ühe riskipunkti.
3	Objekti ohtlikkusest tingitud evakuatsiooni vajadus (SOE ja OE)	0-4	Inimeste arv suurimas ohualas suurendab riskihinnangut.
4	Tuvastatud ohtlikkus	0-3	Hoones toimunud tulekahjud ja ATeS-süsteemi valehäired suurendavad objekti riskihinnangut.
5	Ohutuskäitumine	-3...3	Vähendav või suurendav faktor. Objekti fikseeritud ohutus annab võimaluse riskihinnangut langetada.
Kokku		0-21	Üldjuhul siiski vahemikus 1-7. Suuremad väärtused pigem SOE ja OE puhul.

Objekti **ohutuskäitumise** hindamisel tuginetakse enesekontrolli tuleohutusaruande (Siseminister, 2011) ja tuleohutusülevaatuse (Tuleohutuse seadus, 2021) andmetele. Mõlema tulemused on olemas Päästeameti andmekogudes ja võivad vastavalt metoodikale eelnevalt leitud riskihinnangut langetada või tõsta kuni 3 punkti.

2.2. Ennetusmeetmed

Tulenevalt riskiskoorist leitakse igale ehitisele sobiv kontrolli- ja ennetusmeede. Konkreetse objekti riskikäitumisse sekkumisel tugineti transteoreetilise mudeli (Prochaska, *et al.*, 1992) käitumise muutuste etappidele. Mudeli madalaimal tasemel on vaja tekitada motivatsiooni ohutuse tagamiseks ning kõrgeimal, viiendal tasemel, on vajalik toetada hästi käituvat objekti tegevust. Tulenevalt riskiskoorist on määratud gruppidele vastavad ennetus- ja sekkumismeetmed (vt tabel 2).

Tabel 2. Kontrolli- ja ennetusmeetmed

	Riskiskoor RS	Kontrolli- ja ennetusmeetmed
Roheline	$RS \leq 3$	Stabiilselt uuendatakse riskiskoori andmebaasi üks kord aastas, juhuvalimina tehakse kontrole ning tulemusest teavitatakse objekti.
Kollane	$3 < RS \leq 5$	Objektile esitatakse informatsioon võimalike probleemkohtade kohta ning suunatakse erasektori konsultatsiooniteenusele.
Punane	$RS > 5$	Objektiga tegelev ohutusjärelvalve büroo ametnik tuvastab riskiskoori tõstvad faktorid ning otsib lahendused sõltuvalt objekti ohtlikkusest.
Hall	Tulekahju- riski varale ja inimestele ei olnud andme- baaside alusel võimalik hinnata.	Olustiku kaardistamiseks tehakse objekti (osaline) tuleohutusülevaatus ning sellest lähtuvalt arvutatakse riskiskoor.

KOKKUVÕTE

Artiklis antud ehitise riskihindamise ülevaade on kompleksne meetod, mis võtab lisaks hoones toimuvale tegevusele arvesse ka ehitise tehnilisi näitajaid, päästetööde võimekust, tegevuse ohtlikkust kemikaaliohutuse seaduse mõistes ning valdaja läbiviidud ohu-

tustegevusi. Metoodika toimib osaliselt andmebaasidel ning riski ilmnemisel viiakse läbi lisategevused (nt tuleohutusülevaatus). Saadav riskihinnang on kasutatav ja määratav valdavale osale hoonetest ning hinnangud on võrreldavad sõltumata hoone kasutamise otstarbest ja asukohast. Vastavalt saadud hinnangule on metoodikas toodud ettepanekud kontrolli- ja ennetusmeetmete rakendamiseks.

Pärast metoodika andmebaasidel põhineva automaatse hindamise osa ellurakendamist on autoritel planeeritud metoodika testimine koostöös Päästeametiga.

KADI LUHT-KALLAS

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, kriisireguleerimise ja tuleohutuse õppetooli vanemlektor

E-post: kadi.luht-kallas@sisekaitse.ee

Kadi Luht-Kallas lõpetas 2004. aastal Sisekaitseakadeemia päästeteenistuse diplomiõppe. Aastal 2005 omandas Luht-Kallas Tallinna Ülikoolis psühholoogia bakalaureusekraadi ning aastal 2008 Tallinna Tehnikaülikoolis tehnikaõpetaja magistrikraadi. Doktorikraadi kaitses Luht-Kallas aastal 2020 Tartu Ülikoolis haridusteaduste erialal.

Kadi Luht-Kallas töötab Sisekaitseakadeemia päästekolledžis alates aastast 2007.

ALAR VALGE

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, kriisireguleerimise ja tuleohutuse õppetooli lektor

E-Post: alar.valge@sisekaitse.ee

Alar Valge lõpetas aastal 2000 Sisekaitseakadeemias päästeteenistuse diplomiõppe ning omandas magistrikraadi aastal 2004 Akadeemia Nordis. Valge töötas aastael 1994 kuni 2004 Põhja-Eesti Päästekekuses, aastast 2004 töötab Valge Sisekaitseakadeemia päästekolledžis.

HELMO KÄERDI

Sisekaitseakadeemia emeriitprofessor

E-post: helmo.kaerdi@sisekaitse.ee

Helmo Käerdi omandas 1968. aastal mehaanikainseneri eriala ning 1974. aastal sai Käerdist tehnikakandidaat. Aastatel 1974 kuni 1994 töötas Käerdi Tallinna Tehnikaülikoolis õppejõuna ning aastatel 1994 kuni 2012 Sisekaitseakadeemias professorina.

FELIKS ANGELSTOK

Sisekaitseakadeemia emeriitprofessor

E-post: feliks.angelstok@sisekaitse.ee

Feliks Angelstok lõpetas 1965. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi mehaanika-insenerina. 1974. aastal sai Leningradi Täppismehaanika ja Optika Instituudis tehnikakandidaadi kraadi. Aastast 1966 töötas õppejõuna Tallinna Tehnikaülikoolis, sh 1980 kuni 1992 dotsendina, ja aastatel 1994 kuni 2015 Sisekaitseakadeemias professorina.

KÄRT REITEL

Sisekaitseakadeemia, päästekolledž, kriisireguleerimise ja tuleohutuse õppetooli lektor; Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudi teadur

E-post: kart.reitel@sisekaitse.ee

Kärt Reitel omandas aastal 2004 Tallinna Tehnikaülikoolis keemia- ja keskkonnakaitse tehnoloogia bakalaureuse kraadi (BSc) ning aastal 2008 keemia- ja materjaliteaduse magistrikraadi (MSc). Aastal 2019 kaitses Reitel Tallinna Tehnikaülikoolis loodusteaduste doktorikraadi. Sisekaitseakadeemia päästekolledžis töötab Reitel aastast 2019.

KASUTATUD ALLIKAD

- Biteau, H., Steinhaus, T., Schemel, C., Simeoni, A., Marlair, G., Bal, N. & Torero, J. L., 2009. Calculation Methods for the Heat Release Rate of Materials of Unknown Composition, *Fire Safety Science*, 9, pp. 1165–1176.
- Eesti Standardikeskus, 2007. Eurokoodeks 1: Ehituskonstruksioonide koormused. Osa 1–2: Üldkoormused. Tulekahjukoormus. EVS-EN 1991-1-2:2004+NA:2007, Tallinn: Eesti Standardikeskus.
- Eesti Standardikeskus, 2018a. Ehitiste tuleohutus. Osa 7: Ehitisele esitatavad tuleohutusnõuded. EVS 812-7:2018, Tallinn: Eesti Standardikeskus.
- Eesti Standardikeskus, 2018b. Ehitiste tuleohutus. Osa 4: Tööstus- ja laohoonete ning garaažide tuleohutusnõuded. EVS 812-4:2018, Tallinn: Eesti Standardikeskus.
- Eesti Standardikeskus, 2019. Riskijuhtimine. Riskihindamismeetodid. EVS-EN IEC 31010:2019, Tallinn: Eesti Standardikeskus.
- Filippina, K. & Dreherb, L., 2004. Major hazard risk assessment for existing and new facilities. *Process Safety Progress*, 23(4), pp. 237–243.
- FRAME. 2008. Fire Risk Assessment Method for Engineering. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.frame-method.net/indexen.html> [Kasutatud 21.06.2021].
- Majandus- ja taristuminister, 2015. Ehitise kasutamise otstarvete loetelu, RT I, 26.02.2021, 6.
- Meacham, B., Charters, D., Johnson, P. & Salisbury, M., 2016. Building Fire Risk Analysis. In book: SFPE Handbook of Fire Protection Engineering. Springer.
- Prochaska J. O., DiClemente C. C. & Norcross J. C., 1992. Search of How People Change: Applications to the Addictive Behaviors. *American Psychologist*, 47, pp. 1102–1114,
- Päästeamet, 2019, Päästeameti aastaraamat 2019. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rescue.ee/files/2020-04/pa-aastaraamat-2019-est-veeb-rgb.pdf> [Kasutatud 21.06.2021].
- Päästeamet, 2020, Päästeameti aastaraamat 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rescue.ee/files/2021-04/aastaraamat-est-final.pdf> [Kasutatud 21.06.2021].
- Päästeamet, 2018, Päästeameti aastaraamat. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.rescue.ee/files/2019-04/1555570808_pa-aastaraamat-2018-final-est-17042019.pdf [Kasutatud 21.06.2021].
- Siseminister, 2011. Nõuded tuleohutuse enesekontrollile ja tuleohutusaruandele ning tuleohutusaruande koostamise kohustuslikkuse kriteeriumid. Määrus. RT I, 02.02.2021, 3.

- Smet, E. D., 2014. FRAM-ini A qualitative fire risk assessment method. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.framemethod.net/indexen_html_files/FRAMiniEN2.pdf [Kasutatud 21.06.2021].
- Suffo, M. & Nebot-Sanz, E., 2015. Proximity as an integral factor in the evaluation of the territorial risk under the European Seveso Directive: Application in Andalusia (South Spain) *Process Safety and Environmental Protection*, 99, pp. 137–148.
- Šakenaite, J. & Vaidogas, E. R., 2010. Fire Risk Indexing and Fire Risk Analysis: A Comparison of Pros and Cons. The 10th International Conference „Modern Building Materials, Structures and Techniques“, pp. 1297–1305.
- Thauvoye, C., Zhao, B., Klein, J. & Fontana, M., 2008. Fire Load Survey and Statistical Analysis. *Fire Safety Science*. 9, pp. 991–1002.
- Tuleohutuse seadus (2010) RT I, 22.03.2021, 9.
- Valge, A., Luht, K., Käerdi, H. & Angelstok, F., 2016. Tuleohutusülevaatuste subjektide valiku meetoodika. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Watts, J. M., 2016. Fire Risk Indexing. In book: *SFPE Handbook of Fire Protection Engineering*. Springer.

KEHALINE AKTIIVSUS JA TERVIST TOETAVAD TEGEVUSED COVID-19 PERIOODIL SISEKAITSEAKADEEMIA KOGUKONNA NÄITEL

EPP JALAKAS

Võtmesõnad: kehaline aktiivsus, tervis, sisejulgeolek, sammude arv, COVID-19 piirangud

Ülevaade. Sisekaitseakadeemias korraldati COVID-19 tõttu kehtinud piirangute perioodil, 2021. aasta aprillis uuring liikumisaktiivsuse ja tervisekäitumise kohta. LimeSurvey küsitlusele vastas 216 inimest, kelle hulgas oli 72% naissoost; 46% õppurid, 31% töötajad, lisaks vilistlased ja teiste sisejulgeolekuasutuste töötajad. Enamiku vastanute vanus oli 19–64 aastat.

Enda tervist hindas heaks või väga heaks 87,3%, hinnang tervisele oli nõrgalt seotud kehamassiindeksiga ($p=-0,2$). Vähemalt tunni nädalas tegeles spordiga 81% (85% õppureist), mis oli kõrgem eelmises küsitluses 2020. aasta eriolukorra ajal ja enne COVID-19 perioodi sama palju sportinute hulgast (vastavalt 66% ja 76%).

154 vastanut jälgis enda liikumist monitori või rakendusega, nendest 68% oli nädala jooksul teinud keskmiselt 8000 või rohkem sammu päevas. Sammude arv oli kergelt seotud liikumiskordade arvuga ($p=0,37$) ja treeningutundide mahuga ($p=0,24$).

SISSEJUHATUS

Tervena elatud aastate hulka suurendavad eri tegurid (Zaninotto, *et al.*, 2020) ning inimestel on võimalik valikutega enda tervist mõjutada. Käitumuslik ja tööalane tervishoid mõjub nii pikaajalisele heolule ja tervise säilitamisele kui ka vahetule vaimsele ja füüsilisele hakkamasaamisele (Bray, *et al.*, 2010). Üks tervise edendamise võimalus on propageerida liikumist ning vähendada istumisaega (Saunders, *et al.*, 2020).

USA kaitseväes algatati 2013. aastal tervise toetamiseks nn tulemuslikkuse triaad, milles keskenduti lisaks kehalisele aktiivsusele ka magamise ja toitumise kvaliteedile (Carvalho, 2015). Selles triaadis osalejate puhul saadi vaatlustulemuseks seoseid, et kehaliste võimete testi sooritasid edukamalt need, kel olid paremad magamis- ja toitumisharjumused (Lentino, *et al.*, 2013, Purvis, *et al.*, 2013). Hilisemas triaadiga seotud uuringus osalenud 4500 USA armee arsti puhul oli tervist toetavatest teguritest esikohal liikumine (Hsu, *et al.*, 2018).

Vähem liikuvad, istuva eluviisiga inimesed võivad sagedamini rasvuda ja ainevahetushaigusi põdeda, tõdetakse nii üksikutes aktiivse ja istuva eluviisiga inimeste võrdlustes (Leischik, *et al.*, 2015) kui ka mitmetest uuringutest tehtud kokkuvõtetes (Oliveira & Guedes, 2016). Liikumise mõju metaboolsele sündroomile on leitud muuhulgas ka politseinike tervisekäitumist vaatlevates uuringuis (Schilling, *et al.*, 2020).

COVID-19 ajal täieliku sulgemise perioodidel 2020. aastal täheldati mitmes riigis elektrooniliselt jälgitud liikumistes keskmiselt u 2000-sammulist vähenemist päeva kohta. Sel perioodil suurenes ka istuv eluviis, eriti noorte täiskasvanute seas. (Karageorghis, *et al.*, 2021)

Liikumisaktiivsuse ja sammude jälgimiseks on paljudes uuringutes kasutusel pedomeetrid või ActiGraphi aktiseleromeetrid. Viimastega mõõdetud tulemustes on leitud tugevaid seoseid teiste käel kantavate monitoridega saadud tulemustega, kuid eri liiki monitoride sammud ei ole hästi võrreldavad. (Chu, *et al.*, 2017, Mikkelsen, *et al.*, 2020) Käel kantavate jälgimisseadmete kasutajatel on täheldatud liikumisaktiivsuse suurenemist võrreldes seadmeid mitte kasutavate inimestega (Franssen, *et al.*, 2020).

Mobiilse tervise ehk M-Tervise seadmeid, nagu näiteks Pacer või GoogleFit on kasutatud ka insuldi üle elanute sammude loendamisel. Neid seadmeid on peetud sobivaks ja usaldusväärseks ning leitud ka, et see, kummal kehapoolel loendusmöödik asub, ei mõjuta tulemuste kehtivust ega usaldusväärsust. (Costa, *et al.*, 2020)

COVID-19 viiruse suure leviku tõttu olid 2021. aasta kevadel suletud avalikud spordisaalid ning keelatud rühmatreeningud, kuid treenima olid lubatud Eesti koondislased ning õppetöö võis jätkuda ka sisejulgeoleku valdkonna praktilistes tegevustes. Akadeemia jõusaali sai kasutada eelregistreerimise alusel kuni 10 inimest korraga. Kuna mitu kursust

oli täielikult või osaliselt distantsõppel, oli õppurite treenimine tavapärasest erinev, sest paljud viibisid akadeemia asukohast eemal ega pääsenud seega ka spordisaalidesse.

Uuringu eesmärk oli välja selgitada, milliste tervisekäitumise kalduvustega olid ja kuidas liikusid COVID-19 piirangute perioodil Sisekaitseakadeemia kogukonna liikmed – õppurid, töötajad ja vilistlased, ning uuringu täpsemaks uurimisküsimuseks oli, milliseid tervisekäitumisega seotud tegevusi kasutati tervise toetamiseks.

Osalemine oli vabatahtlik ning osalejatel paluti vastata anonüümselt LimeSurvey keskkonnas koostatud küsitlusele. Küsitluse linki jagati akadeemia infokirjades, siseveebis, Sisekaitseakadeemia spordi Facebooki-grupis ning otsepostitusena e-kirjadega.

Uuringus osales 99 õppurit, 66 töötajat, 35 vilistlast ja 16 partnerasutuste (PPA, vangla-teenistus) töötajat, kokku 216 vastajat. Naisi oli vastajate seas 72%, mehi 28%. Enamiku vastanute vanusevahemik jäi 19–64 aasta vahele, 73% vastanute vanus oli 19–39 aastat. Uuring oli jätkuks 2020. aasta eriolukorra perioodil Sisekaitseakadeemias tehtud liikumise ja tervisekäitumise küsitlusele, milles oli 184 osalejat. Küsitlustele vastanud kattusid siiski vaid osaliselt ning ühe isiku vastused mõlemas küsitluses ei olnud omavahel seotud.

Andmeid töödeldi programmiga IBM SPSS Statistics 20. Korrelatsioonide leidmisel kasutati Spearmani kordajat (ρ) ning kõigi artiklis esitletud seoste puhul arvestati 99%list tõenäosust ($p < 0,01$).

1. TERVIS, KEHALINE AKTIIVSUS JA SAMMUDE ARV

Eesti terviseuuringu kohaselt pidas 2019. aastal enda tervist heaks või väga heaks 60% vastanutest, 15–64 aasta vanuses eri vanusegruppide seas kõikus see näitaja 43,5%–85,3% vahel ning kõrgema hinnangu tervisele andsid nooremad vanusegrupid. (Eesti Terviseuuring 2020) Sisekaitseakadeemia küsitluse järgi hindas 2021. aasta aprillis enda tervist heaks või väga heaks 87,3% vastanuist, ülejäänud andsid tervisele keskmise hinnangu, halvaks ei pidanud seda ükski vastaja. Kui kogu valimis oli enda tervist väga heaks hinnanuid 35%, siis vastajate hulgas, kelle kehamassiindeks (KMI) oli 30 või rohkem ($n=18$), ei andnud enda tervisele väga head hinnangut ükski, 50aastaste ja vanemate seas ($n=25$) pidas enda tervist väga heaks 28%. Hinnangud tervisele ja KMI olid nõrgalt seotud ($\rho=-0,2$).

80% vastanutest ei olnud COVID-19 põhjustatud viirusesse haigestunud ning üksikud vastajad küll mainisid, et nakatusid, aga ei tundnud end haigestununa. 12% vastanutest olid haiged vähemalt 4 päeva ning nemad vajasisid ka pikemat taastumisaega. Need, kes olid pikemalt haiged, kaldusid ka rohkem magama ($\rho=0,34$). Haigestumisel ei olnud olulisi seoseid eriti paljude teiste näitajatega. Leidus vaid nõrk seos külma veega karastamise

ja pikemalt haigestumise vahel ($p=0,20$), ning tugevamalt haigestunute seas oli vähem neid, kes käisid poes ja teistes hädatarvilikes kohtades jalgsi ($p=0,21$).

Üle poole küsitluses osalenutest – 55% pidid peiteaja ootamiseks ning nakkusohu levi-
tamise vältimiseks viibima eneseisolatsioonis. Isolatsioon märgiti vabavastustes eraldi 4
korral ka üheks vaimset tervist negatiivsena mõjutanud faktorina.

Küsitluse ajaks vähemalt ühe vaktsiinidoosi saanud 96 vastajast haigestus vaktsinee-
rimise järel 31%. Haigestunud olid pigem nooremad ($p=0,3$) ning nad kaldusid samuti
kauem magama ($p=0,34$), kui need küsitluses osalenud, kel ei olnud vaktsiinile tugevat
reaktsiooni.

Küsitlusele eelnenud perioodil tegeles vähemalt pool tundi järjest terviselikumise või
spordiga iga päev veerand, vähemalt kolmel päeval nädalas 85% ja vähemalt ühel päeval
nädalas 98% vastanutest. Kokku 81% inimestest märkis, et teeb hingeldust ja higistamist
põhjustavat treeningut vähemalt ühe tunni nädalas, 58% teeb seda vähemalt 3 tundi
ning 17% seitse või rohkem tundi nädalas. Õppurite näitajad olid sarnased üldvalimiga
– nende seas oli vaid veidi vähem iga päev liikujaid (21%) ning üldvalimist mõnevõrra
rohkem hingeldades ja higistades sportinuid (vähemalt 1 tund nädalas treenis 85%).

Aprillikuu vältel kestis akadeemias liikumiskampaania, millest võttis osa 219 inimest, sh
130 õppurit, 51 töötajat ja 38 vilistlast. Kampaniaga oli seatud eesmärgiks teha päevas
keskmiselt 10 000 sammu. Eesmärgi täitis 145 osalejat. Sammukampaania võis suurenda-
dada paljude vastanute tavapärasest liikumisaktiivsust.

Võrreldes andmeid Sisekaitseakadeemia 2020. aasta eriolukorra aegse küsitluse tule-
mustega, olid iga päev ning vähemalt kolmel päeval nädalas liikujate osakaal mõlemal
aastal sarnased, kuid 2020. aastal arvestati vastustes kõiki liikumisi järjestikuse pikkusega
vähemalt 10 minutit, nii nagu Maailma Terviseorganisatsioon tollal soovitas.

2020. aasta eriolukorra ajal treeniti kokkuvõttes vähem kui 2021. aasta piirangute ajal,
näitavad 2020. aasta küsitluse tulemused. Tollases 184 vastajaga (akadeemia õppurid,
töötajad ja partnerid) uuringus oli 66% neid, kes tegid sporti, mis pani hingeldama ja
higistama, vähemalt 1 tund nädalas, vähemalt 3 tundi nädalas tegi seda 48% ja 7 või
rohkem tundi nädalas 7% vastanutest.

2020. aasta küsitluses uuriti ka treeningumahtude kohta enne COVID-19 perioodi ning
siis oli treeninud vähemalt ühe tunni nädalas 76%, vähemalt 3 tundi nädalas 55% ning
7 või rohkem tundi nädalas 12% vastanutest. Vähemalt ühel korral nädalas tegeles nii
enne COVID-19 perioodi kui ka eriolukorra ajal liikumise ja spordiga vähemalt 10 minutit
korraga 96% Sisekaitseakadeemia küsitlusele vastanutest.

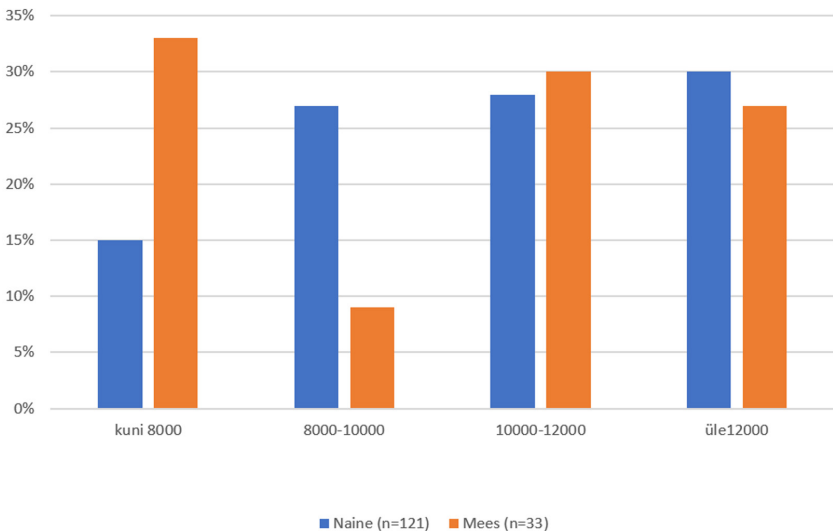
2021. aasta küsitluses oli ajavahemiku täpsustamisega võimalik andmeid kõrvutada Eesti
täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringu andmetega, mille kohaselt sportis

2020. aastal vähemalt pool tundi korraga vähemalt kord nädalas 58,7% ja kaks või rohkem korda nädalas 45,2% kõigist vanuserühmadest (vastavalt 71,5% ja 62% 16–24-aastastest).

Sisekaitseakadeemia kogukonnas olid sportimismahte ja -kordi kokku võttes liikumismaht suuremad kui Eestis keskmiselt. Ka kuni 24-aastaste seas, keda 2020. aasta küsitluses oli 77 vastajat, oli enne COVID-19 perioodi vaid 1% neid, kes olid mitteaktiivsed ning eriolukorra ajal kasvas nädalas vaid kuni pool tundi liikunute või üldse mitte treeninute arv selles vanusegrupis 13%ni. 2021. aasta küsitluses oli 70 vastajat nooremad kui 24 eluaastat ning kõik nendest tegelesid spordiga vähemalt kord nädalas.

Iga päev ja kolm või enam korda nädalas treeninute keskmised KMI-d olid vastavalt 24,5 ja 24,6, harvemini sportinute keskmine KMI oli 23,9. T-testi alusel ei erinenud KMI keskväärtsed oluliselt vähem ja rohkem liikunute grupis.

Mehi ja naise võrreldes selgus, et naissoost vastajad oleksid edaspidi meestest suurema tõenäosusega rohkem huvitatud akadeemia liikumiskampaaniatest ($p=0,4$) ja rahvaspordiüritustest ($p=0,2$). Samuti osalesid naised ka piirangute ajal meestest mõnevõrra sagedamini liikumiskampaaniates ja virtuaalsetel võistlustel ($p=0,24$) ning tegid kaasa virtuaalseid rühmatreeninguid ($p=0,25$). Meeste seas oli aga rohkem neid, kes treenisid ka piirangute ajal jõusaalis ($p=0,24$). Kokku vastas 2021. aasta aprillis 29% küsitletutest, et nad treenisid jõusaalis, samas kui 2020. aasta eriolukorra ajal mainis sellise treeningu võimalust vaid 8% vastajatest.

Joonis 1. Päevased keskmised sammuvahemikud soo järgi

Küsitluses osalenutest 154 (72%), sh 54% õppuritest kasutas enda liikumise jälgimiseks nutiseadet või -rakendust ning oskas hinnata vastamisele eelnenud nädala keskmist sammude vahemikku päeva kohta. Arvesse ei läinud nende hinnangud, kes küll vastasid keskmiste sammude küsimusele, aga ei olnud kunagi kasutanud ei nutiseadet ega -rakendust või vastas, et olid seda varem kasutanud, aga enam ei kasuta.

Päeva kohta keskmiselt rohkem samme läbinud vastanud tegelesid liikumisharrastusega rohkem kordi nädalas ($p=0,37$) ning veetsid keskmiselt rohkem tunde higistades ja hingeldades sportides ($p=0,24$), kuid need seosed jäävad nõrgaks ja üldist liikumisaktiivsust ainult sammude järgi hinnata ei saa.

Päevas keskmiselt alla 10 000 ja üle 10 000 sammu tegijaid oli meeste ja naiste seas sarnase osakaaluga, aga meeste puhul oli oluliselt suurem osakaal neid, kes liikusid keskmiselt alla 8000 sammu päevas (joonis 1). Alla 4000 sammu päeva kohta märkis vastusena vaid kaks üle 50aastast meest, keskmiselt 4000–6000 sammu läbis iga päev 8 vastajat, sh 4 õppurit. Päevas keskmiselt üle 10 000 sammu tegijatest 16% ja alla 10 000 sammuga piirdunute 15% mainis vabavastustes, et nende tervist on piirangute perioodil toetanud akadeemia liikumiskampaaniad.

Selgus, et sammude kogumise kampaaniat ei nimetanud väga suur hulk vastanutest, kuid see oli võrdselt motiveerivaks ka nende puhul, kes regulaarselt keskmist soovitatud sammude arvu päeva jooksul kokku ei saanud.

Jälgimismonitoride kandmine suurendab keskmist päevast sammude arvu (Franssen, *et al.*, 2020). Ka Sisekaitseakadeemia kogukonna küsitluses oli nende seas, kes kandsid monitori või jälgisid enda liikumist nii monitori kui ka rakendusega, 58% neid, kes tegid päevas keskmiselt vähemalt 10 000 sammu, ainult telefonirakendusega sammude jälgijate seas oli sama palju samme kogunud 39%.

2. TERVIST TOETAVATE TEGEVUSTE JÄLGIMINE

Küsitluses osalenutelt uuriti nende tervist toetavate tegevuste kohta COVID-19 piirangute ajal. Vastajatel oli võimalik viiepunktsel skaalal hinnata, kuivõrd olid nad eelnenud 6 kuu jooksul nimetatud käitumist või harjumust enda tervise tugevdamiseks jälginud. Skaalal märkis number 1, et nad ei ole seda üldse jälginud, ning number 5, et nad on seda väga tugevalt jälginud.

Rohkem jälgitud tegevuste pingerida keskmiste hinnangute järgi on toodud tabelis 1.

Tabel 1. Tervise tugevdamiseks viimase 6 kuu vältel jälgitud tegevuste keskmised 5 palli skaalal

Värskes õhus viibimine	4,1
Liikumine ja vastupidavuse arendamine	3,9
Tervislik mitmekülgne toitumine	3,7
Unerežiimi korrastamine	3,4
Sotsiaalne suhtlemine	3,2
Töö- ja puhkeaja tasakaal	3,1
Jõutreening	3

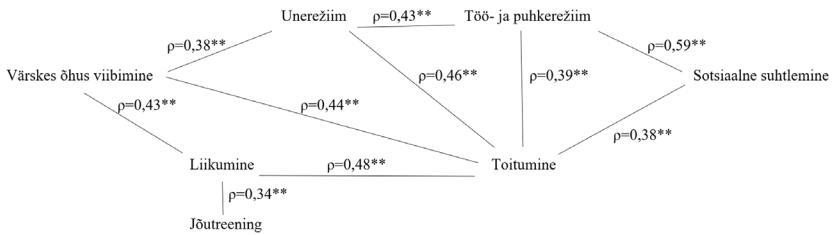
Alkoholsete jookide ja suitsetamise piiramise kohta vastas ka neid, kes teistes küsimustes ütlesid, et nad ei tarvita alkoholi ega suitseta. Selliste vastajate eemaldamise järel tuli alkoholsete jookide tarbimise vähendamise jälgijate keskmiseks hinnanguks 3,0 ning tubakatoodete vähendamise puhul 2,5 ehk pigem välditi neid tervist kahjustavaid tegevusi keskmiselt või harva. Siiski vastas 20% alkoholsete jookide tarvitajatest ja 19% suitsetajatest, et nad on vastavate tegevuste piiramist viimase 6 kuu vältel väga sageli jälginud.

Piiranguteaegses tervisekäitumises oli t-testi järgi meeste ja naiste vahel oluline erinevus puuviljade tarbimise ja külma veega karastamise sageduses. Seda tegid sagedamini naissoost vastajad. Samuti tavatsesid naised meestest viiruse ajal rohkem tervise tugevdamiseks liikuda ja vastupidavust arendada.

Korrelatiivseid seoseid esines rohkem tunde treenimise ja jõutreeninguga tegelemise ($\rho=0,44$), värskes õhus viibimise, külma veega karastamise (mõlemal juhul $\rho=0,23$) ning toitumise tervislikkuse jälgimise ($\rho=0,19$) vahel. Suurem treeningtundide arv ei olnud aga seotud näiteks alkoholsete jookide piiramise, töö- ja puhkeaja režiimi jälgimise või sotsiaalse suhtlemisega. Jooniselt 2 nähtub, et tervise tugevdamiseks ja säilitamiseks vajalike tegevuste jälgimise vahel oli statistiliselt olulisi seoseid.

Need, kes hindasid enda tervist paremaks, märkisid ka sagedamini, et nad olid piirangute perioodil jälginud rohkem enda liikumist ja arendanud vastupidavust ($\rho=0,31$), jälginud jõunäitajate treenimist ja tervislikku toitumist (mõlemad $\rho=0,27$). Üldvalimist veidi tugevamalt avaldusid samad seosed õppurite seas – toitumise tervislikkuse tähtsustamise korrelatsioonikordaja hinnang tervisele oli 0,38, liikumine ja vastupidavuse tähtsustamine puhul 0,37 ja jõutreeningu puhul 0,32.

Sotsiaalse suhtlemise (sh ka virtuaalselt) jälgimine enda tervise toetamiseks oli õppurite seas nõrgalt seotud ekraanide ees istunud keskmise tundide arvuga ($\rho=0,28$).

Joonis 2. Seosed viiruseperioodil tervist mõjutanud tegurite jälgimise olulisuse hinnangute vahel, ** $p < 0,01$

Rohkematele ekraanitundidele tasakaaluks olid sotsiaalset suhtlemist enam tähtsustanud õppurid vastanud teistest mõnevõrra sagedamini, et nad käivad poes ja teistes hädatarvilikes kohtades jalgsi ($\rho=0,32$).

Võrreldes neid, kes tegid päevas alla 8000 sammu, nendega, kes tegid üle 12 000 sammu, leidis gruppide vahel statistiliselt oluline erinevus enamasti vaid liikumisega seotud küsimustes, nagu ilmnes sammude ja sportimiskordade ning sammude ja sportimistundide korrelatsioonidest. Seos oli ka piirangute perioodil värskes õhus viibimise oluliseks pidamises, mis oli suurem rohkem samme teinud grupil. Samad seosed saadi ka alla 10 000 sammu ja üle 10 000 sammu teinud gruppide võrdlemisel. Viimaste puhul ilmnes lisaks, et päevas keskmiselt üle 10 000 sammu teinud naised olid möödunud poole aasta vältel tervise tugevdamiseks vähem jälginud, et neil oleks sotsiaalset suhtlemist (sh ka virtuaalselt), ning väiksemate keskmiste sammudega grupis oli sotsiaalse suhtlemise tähtsamaks pidajaid rohkem ($n=112$, keskmised tulemused 5-punktsel skaalal 3,1 ja 3,6, $p < 0,01$). Keskmise sammude arv ei olnud seotud ei vanuse ega kehamassiindeksiga.

2020. aasta eriolukorra aegsest uuringust ilmnes, et Sisekaitseakadeemia vastajad istusid liiga palju ekraanide ees, rohkem kui tervisele kasuks oleks. 2021. aastal küsiti vastamisele eelnenud nädalal kõige vähem ekraani ees viibitud päeva ekraanitunde. Keskmiseks näitajaks tuli 2,9 (standardhälve (edaspidi St.D) 2,1) ning kõige kauem ekraani ees oldud aega, mis oli keskmiselt 7,9 tundi (St.D 3,4). Sealjuures vastas 6%, et nende kõige väiksema tundide arvuga ekraanide ees viibitud päeval, ja 60%, et nende kõige rohkem ekraanide ees viibitud päeval nädalas oli selleks ajaks 7 või rohkem tundi. Kõige suuremaks ekraanitundide arvuks päevas oli märgitud 16 tundi. Ekraanide ees viibitud päevaste keskmiste tundide hinnangus oli naiste keskmine ($n=142$, $x=5,8$ tundi) oluliselt suurem meeste omast ($n=57$, $x=4,7$ tundi).

Naiste keskmine ekraanitundide aeg oli suurem ka Sisekaitseakadeemia 2020. aasta uuringu järgi. Tööpäeviti oldi üle 10 tunni ekraani ees, sh arvutite ees viibiti siis 5,9 tundi,

ning puhkepäevadel istus üle 4 tunni ekraanide ees 87% naistest ja 84% meestest. Kuna 2020. aastal küsiti põhjalikumalt erinevate ekraanide ja töö- ning puhkepäevade kohta, siis võisid olla need andmed täpsemad. Siiski paistab tendents, et ekraanitundide maht on 2021. aasta küsitluse põhjal väiksem eelmise aasta näitajatest. Iga 30 minuti tagant võttis ekraani ees olemisest pausi 2020. aastal 11% vastanutest, 2021. aastal 7% kogu valimist ja 9% õppuritest, teised olid järjest kauem arvuti taga või ei jälginud aega, et pause teha. Mõlema küsitluse puhul oli ka üksikuid, kes vastasid, et kasutavad arvutit nii vähe aega päevas, et pausid ei ole vajalikud.

Ilmnes nõrk seos vähem ekraani ees oldud tundide ja sagedasemate ekraanipauside vahel (kõige väiksema ekraanitundide päeval $\rho=0,21$, keskmiselt päevas märgitud ekraanitundide puhul $\rho=0,2$), mis tähendab, et need, kes istuvad päevas rohkem aega ekraanide ees, ei kaldu eriti tähelepanu pöörama pauside tegemisele. Ekraanipauside sagedus korreleerus piirangute perioodil töö- ja puhkeaja tasakaalu ($\rho=0,3$) ning sotsiaalse suhtlemise ($\rho=0,28$) tähtsustamisega.

Vanuse tõus oli nõrgalt seotud pikema enesehinnangulise ekraanide ees viibimisega (keskmise ekraanitundide arvuga päeva kohta, $\rho=0,23$), samuti kaldusid vanemad vastajad harvemini tegelema jooksu ($\rho=-0,34$) ja jõutreeninguga ($\rho=-0,44$) ning tarvitama tihemini alkohoolseid jooke ($\rho=0,22$).

Õues veedeti koguvalimi puhul keskmiselt 3,4 tundi päevas (St.D 2,6) ning keskmine magamisaja pikkus oli 8 tundi (St.D 5,9).

Tervise Arengu Instituudi 13.04.–05.05.21 tehtud küsitlusuuringu järgi selgus, et 50% Eesti elanikkonna valimi vastanuist tundis sel perioodil stressi või ärevust rohkem kui tavaliselt. Akadeemia küsitluses osalenutest märkis COVID-19 perioodil stressi taseme tõusu 43% ning 46% nentis, et piirangud on avaldanud vaimsele tervisele pigem negatiivset või negatiivset mõju. Ilmnes nõrk seos kõrgema stressi taseme ja ekraanide ees veedetud suurema tundide arvu vahel ($\rho=0,22$).

Õppurite puhul ilmnas, et need, kes ütlesid, et liiguvad ja spordivad koos pereliikmetega, andsid positiivsemaid vastuseid ka piiranguteaegse vaimse tervise kohta ($\rho=0,28$), ning need, kes tundsid, et pandeemia on nende vaimsele tervisele rohkem negatiivset mõju avaldanud, hindasid mõnevõrra sagedamini langenuks ka enda vastupidavusega seotud näitajaid ($\rho=0,29$).

Vabavastustes mainiti kõige sagedamini negatiivsete mõjuritena sotsiaalse suhtlemise piiramist (34%), meelelahutuskohtade ja poodide sulgemist (22%), spordisaalide sulgemist ja rühmatreeningute piiranguid (20%), järgnes pereelu ja töö või õpingute ühendamine kodukontorites (11%).

KOKKUVÕTE

Sisekaitseakadeemia kogukonna uuringus osalenud enda liikumise jälgijate päevaste sammude hulk oli suurem istuvat eluviisi tähistavast <5000 sammust (Tudor-Locke, *et al.*, 2013). Küsitluses saadi analoogsed tulemused Eesti perearstide uuringu tulemustega (Suija, *et al.*, 2010), kus samuti täheldati, et kehaline aktiivsus ei olnud vanuse ega kehamassiindeksiga seotud. Samas näitavad aga Eesti täiskasvanud rahvastiku 2019. aasta küsitluse andmed vanemate vanuserühmade puhul madalamat kehalist aktiivsust. Ka Soomes 13 aastat kestnud jälgimisuuringus on leitud, et uuringuperioodi vältel langes päevas tehtud keskmine sammude arv (Xiaolin, *et al.*, 2021). Seega võib teatud valdkondades või perioodidel kehaline aktiivsus vanuse lisandudes säilida või kui liikumine on ka vanuse tõustes vähenenud, võis see varasematel aastatel olla Sisekaitseakadeemia uuringus osalenud vanematel põlvkondadel praeguste noortega võrreldes suurem. Kuna uuringusse ei olnud kutsutud inimesi soo ja vanusegruppide järgi, võisid ka küsitlustele korduvalt vabatahtlikult vastama sattuda liikumises vähem aktiivsed noored ja aktiivsemad vanemate vanuserühmade inimesed.

On leitud, et mobiilsed treenimist toetavad motivatsiooniprogrammid võivad vähemalt lühiajaliselt tõsta kehalise aktiivsuse taset, kuid muutused ei jää pikaks ajaks püsima. (Lemola, *et al.*, 2021) Kuna Sisekaitseakadeemias 2021. aasta küsitluse aeg kattus liikumiskampaaniaga, võis see mõjutada vastanute liikumisaktiivsuse näitajaid. Samas näitavad ka varasemate küsitluste andmed, et Sisekaitseakadeemia kogukonna liikumisaktiivsus on kõrgem Eesti keskmisest. Seega aitas kampaania vormis liikuma kutsumine anda lisamotivatsiooni enda tervise heaks tegutseda ning leida treeninguvõimalusi ka piiratud tingimustes.

Asjaolu, et vastajad, kes kandsid jälgimismonitore, tegid päevas keskmiselt rohkem samme, võis tuleneda sellest, et monitoriga on mugavam samme loendada võrreldes telefoniga, mida on tülikas liikumise ajal endaga kaasas kanda. Monitor käel fikseerib liikumist pidevalt, ka näiteks rühmatreeningutes, toas ringi kõndides või ka ainult monitoriga kätt liigutades. Liikumismahude täpsemaks fikseerimiseks oleksid vajalikud lisauuringud. Täheldatud kõrget liikumisaktiivsust – 2021. a aprillis oli 81% vastanutest intensiivselt sportinud nädalas vähemalt 1 tunni, kuid enne COVID-19 perioodi tegi seda 76% ja 2020. aasta eriolukorra ajal 66% vastanutest – võib mõjutada osaliselt liikumiskampaania ning akadeemia spordisaalides hajutatud individuaaltreeningute võimaldamine.

68% neist vastanuist, kes jälgis enda samme, tegi päevas keskmiselt 8000 või rohkem sammu, kuuludes sellega mõnevõrra aktiivsete (7500–9999 sammu), aktiivsete (10 000–12 499) või väga aktiivsete (12 500 sammu ja rohkem) liikujate gruppi (Tudor-Locke & Bassett, 2004). Ainult sammude põhjal ei saa aga kehalist aktiivsust hinnata. Vanuse ja jõutreeninguga tegelemise vähenemise vahel oli märgata keskmise tugevusega seost

($p=0,44$). Samas on parema tervise säilitamiseks ka jõutreening oluline. Seetõttu tuleks eriti sisejulgeoleku valdkonnas leida toetavaid ja motiveerivaid vahendeid, et arendada ja säilitada jõudu ka vanemas eas.

Tervisekäitumise jälgimise puhul ilmnes tendents, et pigem jälgiti tervist toetavaid harjumusi komplekselt või siis ei pööratud neile ka COVID-19 leviku perioodil tavapärasemast rohkem tähelepanu. Kõrgeima keskmise hinnangu tervist toetavate tegevuste kohta sai värskes õhus viibimine. Kõige tugevamalt olid omavahel seotud töö- ja puhkerežiimi jälgimine ning sotsiaalsele suhtlemisele tähelepanu pööramine ($p=0,59$), järgnesid liikumise ja vastupidavuse arendamise ning toitumise tervislikkuse jälgimise ($p=0,48$), seejärel unerežiimi ja toitumise jälgimise tähtsustamine ($p=0,46$).

Euroopa ja Eesti noorte uuringute järgi tekitab istuva eluviisi suurenemine vanuse tõustes muret (Ortega, *et al.*, 2013) ning ehkki liikumisaktiivsuses olid siinses uuringus osalenud Eesti keskmistest paremate näitajatega, on probleemiks suur ekraanide ees istunud tundide arv, mis 60%-l vastanuist ületas pikema ekraanide ees oldud päeva näitel 7 tundi päevas. Siinses uuringus muuks istumiseks kulunud aega lisaks ei vaadeldud. Kuna selgus, et pikka aega ekraani ees olnuil oli kalduvus harvemini ekraanipause teha, tuleks ka lühikeste liikumispause olulisust rohkem rõhutada. Et naistel on leitud rohke istumise ja kehamassiindeksi suurenemise seoseid vanusevahemikus 25–33 aastat (Nikonkova, 2020) ning ka siinse uuringu järgi veetsid just naised rohkem aega ekraanide ees ning tegelesid piirangute perioodil ka meestest vähem jõutreeninguga, on neile eriti näidustatud jõudu arendavad ja lihaseid toonuses hoidvad harjutused, mis aitaksid keha koostist säilitada.

Üksikuid nõrgalt ilmnenuid seoseid, näiteks õppurite parem hinnang vaimsele tervisele tulenevalt pereliikmetega koos liikumisest ja sportimisest või nende sotsiaalse suhtlemise tähtsustamise seos rohkemate keskmiste ekraanitundidega, ei saa kindlasti üldistada, aga sellised tähelepanekud pakuvad võimalusi neid valdkondi lisaks uurida.

Piirangute negatiivne mõju Sisekaitseakadeemia kogukonna vaimsele tervisele jäi veidi madalamaks Eestis samal perioodil korraldatud küsitluse tulemustest, kuid üldist heaolu ja tervise säilitamist ning parandamist toetavate tegevuste jätkamine sisejulgeoleku valdkonnas on kindlasti vajalik.

EPP JALAKAS

Sisekaitseakadeemia, õppeosakonna spordijuht-lektor

E-post: epp.jalakas@sisekaitse.ee

Epp Jalakas omandas magistrikraadi liikumis- ja sporditeadustes Tallinna Ülikoolis 2000. aastal. Lisaks tööle Sisekaitseakadeemia on Jalakas Eesti Akadeemilise Spordiliidu aseesimees ja Eesti Politsei Spordiliidu aseesimees. Sisekaitseakadeemias on ta lisaks spordi valdkonnale vastutaja ka tervisliku ülikoolilinnaku programmi eest.

KASUTATUD ALLIKAD

- Bray, R. M., Spira, J. L., Olmsted, K. R. & Hout, J.J., 2010. Behavioral and Occupational Fitness. *Military Medicine*, 175(8), pp. 39–56.
- Carvalho Jr, J., 2015. Improving Soldier Health and Performance by Moving Army Medicine Toward a System for Health. *Journal of Strength & Conditioning Research* (Lippincott Williams & Wilkins), pp. S4–S9.
- Chu, A. H. Y., Ng, S. H., Paknezhad, M., Gauterin, A., Koh, D., Brown, M. S. & Müller-Riemenschneider, F., 2017. Comparison of wrist-worn Fitbit Flex and waist-worn ActiGraph for measuring steps in free-living adults. *PLoS ONE*, 12(2), pp. 1–13.
- Costa, P. H. V., de Jesus, T. P. D., Winstein, C., Torriani-Pasin C. & Polese, J. C., 2020. An investigation into the validity and reliability of mHealth devices for counting steps in chronic stroke survivors. *Clinical Rehabilitation*, 34(3), pp. 394–403.
- Uudis 9.06.2021. Keda mõjutas koroonastress kõige enam? Eesti Tervise Arengu Instituudi uudised [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.tai.ee/et/uudised/keda-mojutas-koroonastress-koige-enam> [Kasutatud 25.06.2021].
- Eesti Terviseuuring 2020 [Võrgumaterjal] Leitav: https://statistika.tai.ee/pxweb/et/Andmebaas/Andmebaas__05Uuringud [Kasutatud 25.06.2021].
- Franssen, W. M. A., Franssen, G. H. L. M., Spaas, J., Solmi, F. & Eijnde, B. O., 2020. Can consumer wearable activity tracker-based interventions improve physical activity and cardiometabolic health in patients with chronic diseases? A systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *International Journal of Behavioral Nutrition & Physical Activity*, 17(1), pp. 1–20.
- Hsu, D. P., Hansen, S. L., Roberts, T. A., Murray, C. K. & Mysliwiec, V., 2018. Predictors of Wellness Behaviors in U.S. Army Physicians. *Military Medicine*, 183(11/12), pp. e641–e648.
- Karageorghis, C. I., Bird, J. M., Hutchinson, J. C., Hamer, M., Delevoeye-Turrell, Y. N., Guérin, S. M. R., Mullin, E. M., Mellano, K.T., Parsons-Smith, R. L., Terry, V. R. & Terry, P. C., 2021. Physical activity and mental well-being under COVID-19 lockdown: a cross-sectional multinational study. *BMC Public Health*, 21(1), pp. 1–13.
- Leischik, R., Foshag, P., Strauß, M., Littwitz, H., Garg, P., Dworrak, B. & Horlitz, M., 2015. Aerobic Capacity, Physical Activity and Metabolic Risk Factors in Firefighters Compared with Police Officers and Sedentary Clerks. *PLoS ONE*, 10(7), pp. 1–17.
- Lemola, S., Gkiouleka, A., Read, B., Realo, A., Walasek, L., Tang, N. K. Y. & Elliott, M. T., 2021. Can a “rewards-for-exercise app” increase physical activity, subjective well-being and sleep quality? An open-label single-arm trial among university staff with low to moderate physical activity levels’. *BMC Public Health*, 21(1), pp. 1–10.

- Lentino, C. V., Purvis, D. L., Murphy, K. J. & Deuster, P. A., 2013. Sleep as a Component of the Performance Triad: The Importance of Sleep in a Military Population. *U.S. Army Medical Department Journal*, Oct-Dec pp. 98–108.
- Mikkelsen, M.-L. K., Berg-Beckhoff, G., Frederiksen, P., Horgan, G., O'Driscoll, R., Palmeira, A. L., Scott, S. E., Stubbs, J., Heitmann, B. L. & Larsen, S. C., 2020. Estimating physical activity and sedentary behaviour in a free-living environment: A comparative study between Fitbit Charge 2 and Actigraph GT3X. *PLoS ONE*, 15(6), pp. 1–13.
- Nikonkova, D., 2020. *Istuva eluviisi mõju aeroobsele fitnessile ning keha koostist iseloomustavatele antropomeetritele parameetritele 25.–33.a*. Tartu Ülikool, Meditsiini-teaduste valdkond, Sporditeaduste ja füsioteraapia instituut.
- Oliveira, R. G. de & Guedes, D. P., 2016. Physical Activity, Sedentary Behavior, Cardio-respiratory Fitness and Metabolic Syndrome in Adolescents: Systematic Review and Meta-Analysis of Observational Evidence. *PLoS ONE*, 11(12), pp. 1–24.
- Ortega, F. B., Konstabel, K., Pasquali, E., Ruiz, J. R., Hurtig-Wennlöf, A., Mäestu, J., Löf, M., Harro, J., Bellocco, R., Labayen, I., Veidebaum, T. & Sjöström, M., 2013. Objectively Measured Physical Activity and Sedentary Time during Childhood, Adolescence and Young Adulthood: A Cohort Study. *PLoS ONE*, 8(4), pp. 1–8.
- Purvis, D. L., Lentino, C. V., Jackson, T. K., Murphy, K. J. & Deuster, P. A., 2013. Nutrition as a Component of the Performance Triad: How Healthy Eating Behaviors Contribute to Soldier Performance and Military Readiness. *U.S. Army Medical Department Journal*, Oct-Dec, pp. 66–78.
- Saunders, T. J., McIsaac, T., Douillette, K., Gaulton, N., Hunter, S., Rhodes, R. E., Prince, S. A., Carson, V., Chaput, J. P., Chastin, S., Giangregorio, L., Janssen, I., Katzmarzyk, P. T., Kho, M. E., Poitras, V. J., Powell, K. E., Ross, R., Ross-White, A., Tremblay, M. S. & Healy, G. N., 2020. Sedentary behaviour and health in adults: an overview of systematic reviews. *Applied Physiology, Nutrition & Metabolism*, 45, pp. S197–S217.
- Schilling, R., Colledge, F., Pühse, U. & Gerber, M., 2020. Stress-buffering effects of physical activity and cardiorespiratory fitness on metabolic syndrome: A prospective study in police officers. *PLoS ONE*, 15(7), pp. 1–21.
- Suija, K., Pechter, U., Maarros, J., Kalda, R., Rätsep, A., Oona, M. & Maarros, H. I., 2010. Physical activity of Estonian family doctors and their counselling for a healthy lifestyle: across-sectional study. *BMC Family Practice*, 11, pp. 48–53.
- Tudor-Locke, C. & Bassett Jr, D. R., 2004. How Many Steps/Day Are Enough?: Preliminary Pedometer Indices for Public Health. *Sports Medicine*, 34(1), pp. 1–8.
- Tudor-Locke, C., Craig, C. L., Thyfault, J. P. & Spence, J. C., 2013. A step-defined sedentary lifestyle index: '<5000 steps/day', *Applied Physiology, Nutrition & Metabolism*, 38(2), pp. 100–114.

- Zaninotto, P., Head, J. & Steptoe, A., 2020. Behavioural risk factors and healthy life expectancy: evidence from two longitudinal studies of ageing in England and the US. *Scientific Reports*, 10(1), pp. 1–9.
- Xiaolin Y., Kulmala, J., Hakonen, H., Hirvensalo, M., Rovio, S. P., Pahkala, K., Kukko, T., Hutri-Kähönen, N., Raitakari, O. T. & Tammelin, T. H., 2021. Tracking and Changes in Daily Step Counts among Finnish Adults. *Medicine & Science in Sports & Exercise* Aug 1; 53(8), pp. 1615-1623.

KONVERENTS „TERRORISM¹ ERINEVATEST VAATENURKADEST: PÕHJUSED JA TÕKESTAMINE RAHVUSVAHELISES KOOSTÖÖS“

OKSANA BELOVA-DALTON

Võtmesõnad: terrorism Eestis, terrorismi rahastamine, paremäärmuslus, islamiäärmuslus, rahvusvaheline koostöö terrorismi tõkestamiseks, terrorismiga seotud teemade õpetamine Sisekaitseakadeemias

Ülevaade. Ülevaate eesmärk on tuua välja Sisekaitseakadeemias 24. mail 2021. aastal toimunud konverentsi peamised seisukohad terrorismi kohta Eestis ja mujal maailmas. Üldiseks suundumuseks on terrorismiohu üleilmne kasv. Suureneb ka oht, et terrorismi rahastatakse järjest täienevate võimaluste tõttu: MTÜ-de, heategevusorganisatsioonide, ühisrahastusplatvormide ja eriti virtuaalväeringute ärakasutamisega. Terrorism võib tabada Eesti inimesi nii kodu- kui ka välismaal. Viimastel aastatel on kasvanud paremäärmuslike rünnakute arv ning Eesti naaberriigid Soome, Rootsi ja Leedu on arvamusel, et see oht tõenäoliselt tõuseb. Samas panevad toime kõige rohkem terrorirünnakuid islamiäärmuslased, kes on ohuks ka peavoolu islamiusulistele. Oluline on, et islamismiga tegeletaks ususiseselt, kuna usulise äärmuslusega tegelemine väljastpoolt taandub tihti rünnakute tagajärgede likvideerimisele. Siiski mängib terrorismi tõkestamisel olulist rolli ka rahvusvaheline koostöö, kuna kõik terrorismivastased tegevused ja algatused on palju tõhusamad, kui neid rakendatakse rahvusvahelisel tasandil. Samuti on oluline õpetada terrorismi ja radikaliseerumist ära tundma, et noored ei satuks värbajate ohvriks.

¹ Konverentsil lähtuti terrorismi definitsioonist, nagu see on määratletud EV karistusseadustiku paragrahvis 237, mida võib kokku võtta „kuriteona, mille ajendiks on muuta ühiskondlikku korraldust avalikkuse tahtliku hirmutamise kaudu“ (Maasing, Kroonberg, 2020, lk 8). Eesti õigusruumis on samuti karistatav terroristlikku ühendusse kuulumine (KarS § 237¹); terrorikuriteo ettevalmistamine ja üleskutse selle toimepanemiseks (KarS § 237²); terrorikuriteo ja selle toimepanemisele suunatud tegevuse rahastamine ning toetamine (KarS § 237³); terroristlikul eesmärgil reisimine (KarS § 237⁴) ning selle korraldamine, rahastamine ja toetamine (KarS § 237⁵) (Maasing, Kroonberg, 2020, lk 8).

SISSEJUHATUS

On sümboolne, et terrorismiteemaline konverents toimus peaaegu 20 aastat pärast 11. septembri 2001. aasta New Yorgi kaksiktornide rünnakuid ja peaaegu pool aastat pärast 6. jaanuari 2021. aasta USA kongressihoone rünnakut. Miks me leiame, et rääkida Eestis teistes riikides toimunud terrorirünnakutest on äärmiselt oluline? Üks vastus on see, et Eesti on teiste riikidega seotud ehk mis toimub ühes riigis, võib suure tõenäosusega millalgi toimuda ka teises riigis. Näiteks kui vandenõuteoretikud ja pandeemia-vastased äärmuslased hakkasid ründama haiglaid, väites, et haiglate koroonaosakonnad on tühjad (Quinn & Campbell, 2021), hakkasid levima ka Eesti sotsiaalmeedias videod selle kohta, et Lääne-Tallinna Keskhaigla koroonaosakond seisab tühjalt (Proos, 2021; Delfi, 2021). Seos pandeemia, vandenõuteooriate ja terrorismi vahel on kõige ilmekamalt väljendunud QAnoni² vandenõuteooria laialdases levikus USAs. Paljuski on see levinud pandeemia põhjustatud isolatsiooni tõttu, kuna vandenõuteooria pakkus inimestele ühtekuuluvustunnet (Menn, *et al.*, 2021). Paljud QAnoni uskujad osalesid hiljem USA kongressihoone rünnakus. See, mis mõju on sellel rünnakul Euroopale ja ka Eestile, selgub mõne aja pärast, kuid see saadab siinsetele paremäärmuslastele olulise sõnumi.

Pandeemia tõttu on inimeste sotsiaalmeedia tarbimine suurenenud ning paremäärmuslikud rühmitused püüavad aktiivselt värvata oma ridadesse inimesi, kes on pandeemia-vastaste piirangute ja vaksineerimise vastased. Koroonaviiruse kohta levib internetis väga palju väärteavet ja vandenõuteooriaid ning Riigikantselei sotsioloogiline uuring³ näitab, et Eesti inimesed pigem jagavad või ignoreerivad sellist teavet, kui püüavad seda ümber lükata. Õiguskaitseorganid püüavad teha koostööd suurte internetiplatvormidega nagu Facebook, Twitter ja YouTube, et eemaldada sealt äärmuslikku materjali. Samas tuleb tõdeda, et iga klikk nende platvormide sisule annab neile rahalist kasu, mistõttu võib ka teenusepakkuja motivatsioon sisu modereerida olla vähene. Ka Donald Trump ei tunnistanud kunagi, et teda idoliseeriv QAnoni äärmuslik vandenõuteooria ei ole tege-likkus, kuna QAnoni uskujad annetavad raha Trumpiga seotud üritustele. Seega on äärmusluse ja terrorismi teema keeruline, kuna seal pörkuvad erinevate inimeste, poliitikute ja riikide huvid, sealhulgas loomulikult ka rahalised huvid. Samas, kui enne külma sõja lõppu said paljud terrorirühmitused rahastuse Nõukogude Liidult või USA-lt, siis nüüd on need sunnitud ennast ise rohkem rahastama, kuna uus rahvusvaheline terrorismivastane seadusandlus kehtestab terrorismi rahastavate riikide suhtes sanktsioone (Vasnetsova, 2019). Terrorirühmituse omarahastuseks on paljus kuritegevus ja tihe põimumine kuritegevuslike rühmitustega. Näiteks oli USA-s asuva RAND Corporationi mõttekoja hinnangul

² Selle vandenõuteooria järgi teatab anonüümne Q Donald Trumpi salajasest sõjast kurjategijate salaliiduga, mille eesotsas on demokraatliku erakonna poliitikud nagu Hillary Clinton, Hollywoodi eliit jne (Zadrozny & Collins, 2018).

³ COVID-19-teemaline küsitlus. 23. küsitluslaine. 5.–8. veebruaril 2021.

ISIS enne 2014. aasta juunis Iraagis territooriumi vallutamist pressinud Iraagi ettevõtetelt välja 875 miljonit dollarit. (The Financial Times, 2015)

Üks väga oluline asjaolu tänapäevases terrorismikäsitluses on naasvate välisvõitlejate⁴ ja nende perede kohtlemine päritoluriikides. Vajalikud on tõhusad deradikaliseerimise ja taasühiskonnastamise programmid ning on ülioluline, et sellistes algatustes teeksid koostööd peale õiguskaitseorganite ka eri valdkondade inimesed, näiteks psühholoogid, sotsiaaltöötajad, imaamid, kaplanid jne. Venemaa näide Kaukaasia piirkonnas ilmestab, kuidas selliste algatuste puudumine viib välisvõitlejate laste radikaliseerumiseni (Sokiryanskaya, 2020). Praegusel ajal tegelevad Venemaal välisvõitlejate peredega peaaegu üksnes julgeolekujõud, kelle tegevuse eesmärgiks on kontroll. Selline kohtlemine põhjustab välisvõitlejate peredes hirmu- ja survetunnet, mis tekitab omakorda frustratsiooni ja viha. Dagestanis ja Tšetšeenias on välisvõitlejate lastel juba praegu probleeme õiguskaitseorganitega, neid on ebaseaduslikult kinni peetud ja pekstud. (Sokiryanskaya, 2020)

Tähtis on meeles pidada, et terrorism käib tihtilugu käsikäes organiseeritud kuritegevusega. Mõistagi on terrorismi ja organiseeritud kuritegevuse koostoimetamise oht märkimisväärne just jõukamates riikides, kuna jõukamate riikide rikkus ja prestiiž on sihiks nii kurjategijatele kui ka terroristidele (Helfstein & Solomon, 2014, p. 13). Samas on terrorirünnakuteks ja ka organiseeritud kuritegevuseks sobivad ka nõrgad riigid, kus on korrumpeerunud ebaefektiivne valitsus, kus tekib julgeolekuvaakum ja kus on olemas kõik terrorismi soodustavad tingimused, nagu äärmuslike ideoloogiate olemasolu, ajaloos esinenud poliitiline vägivald, kodusõjad, diktatuur ja okupatsioon, teatud ühiskonnarühmade diskrimineerimine, inimeste madal elatustase jne. (Albrecht & Getoš, 2010, p. 117–118) Terrorismi määravateks tingimusteks on muu hulgas ka inimeste vähene lõimitus ühiskonda, mis tekitab nendes (eriti noortes) vajaduse otsida oma identiteeti ja elu eesmärki, mis võib lõppeda ühinemisega äärmusliku rühmitusega, kus antakse keeruliste küsimustele lihtsaid vastuseid ja õigustatakse lahendusena vägivalda (Schomerus, *et al.*, 2017, p. 2).

Seega kutsus Sisekaitseakadeemia oma ala eksperte arutama, kui lähedalt või kaugelt on lähiminevikus terrorism Eestist mööda läinud ning milleks peab tulevikus valmis olema. 24. mail toimus Sisekaitseakadeemias konverents „Terrorism erinevatest vaatenurkadest: põhjused ja tõkestamine rahvusvahelises koostöös“, mis on ka YouTube’is järelvaadatav.⁵ Konverentsil analüüsiti terrorismi võimalikkust tänapäeva Eestis ja tegureid, mis võivad terrorismini viia. Samuti keskenduti terrorismivastasele koostööle, mida Eesti teeb teiste

⁴ Naasvad välisvõitlejad on Euroopa Liidu kodanikud või alalised elanikud, kes on alates 2014. aastast läinud Süüriasse ja Iraaki võitlema ISIS-e poolel ning kes pärast ISIS-e kukutamist avaldasid soovi naasta päritolumaale koos oma pereliikmetega.

⁵ Link konverentsile: <https://www.youtube.com/watch?v=NcuNiILYlb4>.

riikidega, ning mis on koostöö võimalused ja kohustused, riskid ja hüved. Arutati terrorismi rahastamise ja selle tõkestamise probleemaatikat kogu maailmas ja Eestis. Lisaks anti ülevaade sellest, kuidas terrorismi ja radikaliseerumist õpetatakse Sisekaitseakadeemias ning kuivõrd vastab see tegelikele vajadustele.

1. KONVERENSI ÜLEVADE

Kaitsepolitseidirektori asetäitja Martin Arpo sõnul ei ole Eestis iseseisvuse taastamise järel olnud KarS § 237 järgi kvalifitseeritavaid terroriakte, kuid on toime pandud kuritegusid, millel oli terrorismi tunnuseid. Selliseks näiteks on 2011. aastal Karen Drambjani rünnak kaitseministeeriumi vastu⁶, mis oli tingitud lõimumisraskustest ning majanduslikest ja isiklikest probleemidest. Küll aga on Eesti elanikud olnud seotud terroristliku tegevusega. Üheks näiteks on Eesti elaniku Abdurrahman Sazanakovi ühinemine terroriorganisatsioonidega Daiš⁷ ja Nusra Rinne⁸ – Sazanakov lahkus aastal 2013 Süüriasse, kus osales ka lahingutegevuses. Temale järgnesid abikaasa ja lapsed. Sazanakov hukkus suure tõenäosusega 2017. aasta lõpus. Aastal 2014 läks Eesti kodanik Vladimir Poljakov Ukrainasse, kus täitis Luganski Rahvavabariigi korraldusi. Selline teguviis kvalifitseerub nii Ukraina kui ka Eesti õiguse järgi terroristlikuks tegevuseks. Terrorism võib tabada Eesti inimesi ka välismaal, näiteks 2016. aastal hukkus Nice'is kaks Eesti kodanikku ja sai vigastada neli Eesti elanikku, kui 31-aastane Tuneesia päritolu mees sõitis veoautoga Bastille' vallutamise aastapäeva tähistanud rahva hulka. Mehe radikaliseerumine toimus väga kiiresti⁹, tema rünnaku motiiv oli islamistlik-džihadistlik ning tema teo kiitsid heaks nii Daiš kui ka Nusra Rinne. Radikaliseerumine on äärmusliku ideoloogia omaks võtmise protsess, mis on alati väga individuaalne. Martin Arpo sõnade kohaselt on Eestis ja lähiriikides radikaalide, nagu ka terrorismisidemetega inimeste arv kasvanud. Statistika põhjal on Euroopas terroriakte toimepanija 97 protsendil juhtudest seaduslik sisserändaja mõnest riskiriigist – st riigist, kus radikaalse islami ja sellest lähtuva terrorismi levik ei ole piisava kontrolli all. Eesti elamislooma on praegu ligi 7000-l riskiriigist sisserändajal. See arv suureneb senise tempo jätkudes umbes 3,5 korda viie aasta jooksul. Terrorismi oht on Eestis praegu veel madal, kuid see on olemas ja suureneb.

⁶ 11. augustil 2011 ründas Armeenia päritolu jurist Karen Drambjan kaitseministeeriumi püstoli ja lõhkeainetega. Drambjan sai tulevahetuses politseiga surma, kuid keegi teine tõsiseid vigastusi ei saanud.

⁷ ISIS-e nime kandvat rühmitust nimetatakse ka Daišiks ja ISILiks (Irshaid, 2015).

⁸ Nusra Rinne on 2012. aastal loodud ja Süürias tegutsev Al-Qaeda haru. Aastal 2016 kuulutas rühmitus, et nad ei ole enam Al-Qaedaga seotud. ISIS-e ja Nusra Rinde vahel on olnud Süürias lahinguid, kuna Nusra Rinne on pidanud ISIS-st pikemat aega konkurendiks (Viirand, 2016).

⁹ Ründaja Mohamed Lahouaiej-Bouhleli kohta on teada, et ta oli käitunud ähvardavalt ja vägivaldselt ning ta oli vaimsetl ebasabiiline. Ta elas väga ilmalikku elu, kuid alates 1. juulist 2016. a hakkas ta internetist otsima džihadistliku propaganda materjale. Kaheksa päeva enne 14. juulil toime pandud rünnakut kasvatas ta habeme, öeldes sõpradele, et see oli religioossetel kaalutlustel (BBC News, 2016).

Samas sai Siseministeeriumi nõuniku Mati Ombleri sõnul Eestis analüüsitud terrorismi rahastamise ohtase¹⁰, mis on enamikus valdkondades madal, finantssektoris tulemuseks keskmine ning virtuaalväeringute valdkonnas kõrge. Riigisisese rahapesu ja terrorismi rahastamise tõkestamise riskihindamise tulemusi kommenteerib Mati Ombleri järgmiselt:

„riigi haavatavus on keskmisest suurem mittetulundussektoris ja heategevusorganisatsioonide hulgas ning finantstehnoloogia sektoris ühisrahastuse pakkujate hulgas. Nendele sektoritele on omane, et nendelt laekub rahapesu andmehüüde vähe teateid ja neil esineb suhteliselt madal teadlikkus terrorismi rahastamise tõkestamise nõuetest“.

Mati Ombleri sõnul võidakse terrorismi rahastamiseks kasutada nii seaduslike vahendeid, nagu kasumit ettevõtetest ja heategevuslikest organisatsioonidest, kui ka kuritegelikul teel saadud raha, nt narkootikumide ja relvade salakaubaveo tulu või röövimisel saadud lunaraha. Terroriaktide elluviimise või terroristlike tegevuste rahastamiseks kasutatakse sageli pörandaalust pangandussüsteemi nimega *hawala*¹¹. Viimaste kuude jooksul on üle maailma avalikustatud mitu terrorismi toetamise juhtumit. Näiteks USA-s esitati jaanuaris 2021 mitmele isikule, sealhulgas rühmituse Proud Boys¹² juhile kahtlus terrorismi toetamises. Kõnealused isikud küsisid eri veebisaitide kaudu raha ja said kokku üle poole miljoni dollari, mida kasutati USA kongressihoone rünnakuks. Aastatel 2014–2021 peteti välja miljoneid eurosid Euroopa toetusraha, mis liikus Palestiinasse ja sealsele terroriorganisatsioonile Popular Front for the Liberation of Palestine. Hispaanias, Saksamaal, Prantsusmaal ja Taanis on toimunud aga isikute kinnipidamisi seoses terrorismi rahastamise kahtlusega. Tuvastatud on juhtumeid, kus islami- ja paremäärmuslaste rühmitused on kasutanud tumeveebist pärit virtuaalväeringuid ebaseaduslike esemete soetamiseks, ühisrahastusplatvormidel kapitali kogumiseks või varade rahvusvaheliseks liigutamiseks. Virtuaalväeringud koguvad populaarsust islamiäärmuslaste seas, kes kasutavad neid rahakogumiskampaaniate korraldamisel, jagades anonüümseid rahakotiaadresse sotsiaalmeedia või suhtlusrakenduste kaudu. Mati Ombleri rõhutab, et terrorismi rahastamise tõkestamise efektiivsus sõltub tõhusast riigisisestest ja rahvusvahelisest koostööst.

Ka Siseministeeriumi nõuniku **Liina Pello** järgi on terrorismi ja vägivaldse äärmusluse vastases võitluses oluline rahvusvaheline koostöö, sest ükski riik ei saa olla terrorismi eest 100% kaitstud. Rahvusvaheline koostöö võimaldab tegutseda piiriüleselt, seada ühiseid reegleid, vahetada infot ja parimaid toimimisviise, uurida põhjuseid, hinnata riske ja rea-

¹⁰ Link Eesti rahapesu ja terrorismi tõkestamise riskihinnangule 2020: <https://www.rahandusministeerium.ee/et/finants-ja-ettevotluspoliitika/rahapesu-ja-terrorismi-rahastamise-tokestamine>

¹¹ *Hawala* on Araabia riikides ja Lõuna-Aasias kasutatav mitteametlik rahaülekandesüsteem, milles makstakse raha maaklerile (keda nimetatakse *hawaladar*), kes käsib oma partneril teises riigis või piirkonnas maksta kõnealuse raha lõppsaajale. *Hawala* toimib ilma sularaha füüsilise liikumiseta.

¹² Proud Boys on aastal 2016 loodud USA paremäärmuslik rühmitus, mille liikmed osalesid USA kongressihoone rünnaku aastal 2021.

geerida ohtudele. Riigi vaatest on tähtis roll diplomaatial, kus tuleb keskenduda ühiste eesmärkidele, olla aktiivne kaasrääkija ning leida liitlasi ja olla kindel ning usaldusväärne partner. Terrorism on globaalne oht ning tegevused ja algatused selle ohu vastu on palju tõhusamad, kui need on rakendatud rahvusvahelisel tasandil (nt 29. aprillil 2021. a Euroopa Liidus vastu võetud terroristliku veebisisu vastane määrus¹³, mis reguleerib kõigi EL-i riikide jaoks seda, milline on terroristlik sisu ja kuidas saame selle koostöös riigi- ja erasektoriga tõhusamalt eemaldada). Sellised regulatsioonid aitavad pöörata erilist tähelepanu ka sõnavabaduse ja põhiõiguste kaitsele, seades reegliid ka järelevalveks ja õiguskaitseks. Eesti osaleb suuremas osas rahvusvahelistes terrorismivastastes koostööformaatides, nt ÜRO-s, Euroopa Nõukogus, Euroopa Liidus, NATO-s ning mitte ainult ei jälgi nende organisatsioonide terrorismivastaste esmaeesmärkide väljakujunemist, vaid ka räägib kaasa, esindades Eesti huve. Kuna organisatsioonide liikmesriikides on terrorismioht erinev, on erinevad ka sise- ja välispoliitilised huvid, õiguslikud regulatsioonid jms. Eestil tuleb väikeriigina teadvustada oma huvid, leida samameelsed partnerid, kellega koos riske hinnata ning lahendusi pakkuda. Samas peab olema valmis aruteludeks ja kompromisslahendusteks. Rahvusvaheline esindatus nõuab aga rohkete formaatide puhul suurt inimressurssi, mis on Eesti puhul üsna piiratud. Seega peame seadma endale rahvusvahelise koostöö prioriteetid ja olulisemate teemade puhul määratlema ka asustusteülesed läbirääkimissuunised.

Liina Pello rõhutas, et kõik rahvusvaheliselt võetud kohustused tuleb täita ja need võivad tekkida ka vabatahtliku algatusega liitudes (nt nn Chistchurch Calli algatus, kus seati eesmärgiks tegutseda terrorirünnakute puhul laiapindsemalt, tõhusamalt ja ühtlasemalt, kaasates ka erasektorit ja meediat). Algatus seab riikidele ühised suunised tegutsemiseks terrorirünnaku korral. Need suunised eeldavad nii riigisisest kui ka rahvusvahelist koordineerimist ning kindlat valmisolekut reageerida ja olla vajadusel teistele partnerriikidele toeks ööpäev läbi, seitse päeva nädalas. Selline tegutsemine vajab julgeolekuressurssi ning erasektori ja meedia kaasamist. Algatuse taga on Uus-Meremaa ja Prantsusmaa, kes peale terrorirünnaku Uus-Meremaal (Christchurchi rünnak, mis toimus 15.03.2019 ja milles hukkus 51 inimest) eemaldasid koostöös veebiplatvormidega veebist tuhanded koopiad videost, mille oli filminud terrorist rünnaku ajal. Samal ajal hägustasid Uus-Meremaa meediaväljaanded uudistes kinni peetud terroristi nägu ning ei maininud teda ka nime pidi. Sellisel tegevusel on oluline mõju, mis vähendas konkreetse isiku osatähtsust ka paremääruslike ekstremistide ja võimalike matkijate jaoks. Võrreldes Norras 2011. aastal terrorirünnaku toime pannud isikuga, kelle nimi on maailmas tuntud¹⁴, on Christchurchi rünnaku toimepanija nimi siiani vähetatud.

¹³ Link määrusele: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52018PC0640>.

¹⁴ Paremaääruslane Anders Behring Breivik pani 2011. aastal Oslos ja Utøya saarel toime terrorirünnakud, tappes kokku 77 inimest.

Christchurchi paremäärmusliku terrorirünnaku puhul täpsustas Royal Holloway University of Londoni õiguse ja kriminoloogia eriala doktorant Heidi Maiberg, et sellest tehti otseülekanne arvutimängudele omase vaatega ehk *first-person view*ga, kus mängija näeb, kuidas liigub tema relv. Arvutimängupärasuse tõttu ei saanud nii mõnedki inimesed otseülekanne alguses aru, kas tegemist oli päriselu või mänguga. Paremäärmuslikud äärmus- ja terroriorganisatsioonid kasutavad üha enam mängustamist (inglise keeles *gamification*) oma visuaalses identiteedis, värbamistöös ja omavahel suhtlemises. Internetifoorumites võib mh leida edetabeleid terroristidest ja äärmuslastest, kus hinnatakse nende rünnakuid, sh lähenemisiise, tapetute hulka ja näiteks üllatust tekitanud elemente. Jõuline värbamistöö virtuaalkanalites – millele on pandeemia tuult tiibadesse andnud –, mängudest pärit elementide kasutamine, grupikuuluvus, sh grupisurve ning soov ennast tõestada tõstavad n-ö *do it yourself* terrorismi ohtu. Tõusnud on paremäärmuslikust mõttemallist inspireeritud üksikuritajate (inglise keeles *lone actors* või *lone wolves*) käepäraste vahenditega elluviidud rünnakute tõenäosus. Näiteks on 2019. aasta lõpus toimunud sünagoogirünnak Halles Saksamaal ilmselt esimene, kus terrorist ründas inimesi kodus tehtud, 3D-printeriga loodud relvaga.

Paremäärmuslikust ideoloogiast motiveeritud rünnakute puhul on keeruline ühtsete definitsioonide puudus riigisisel, rahvusvahelisel ja teaduslikul tasandil. Näiteks Moskva prokuratuur nõuab, et Navalnõi organisatsioon arvataks ekstremistlike ühenduste hulka, kuna selle tegevus olevat suunatud Venemaa destabiliseerimisele. Eesti ja Euroopa vaates aga ei ole ilmselgelt Navalõi tegevus äärmuslik. Praegu ollakse seisukohal, et paremäärmuslus on pigem katusdefinitsioon, mille alla saab sobitada erinevaid ideoloogiaid, liikumisi ja narratiive, nagu valgete ülemvõimu, neonatside, skinheedide liikumised. Paremäärmuslus on ideoloogia, mille toetajad peavad sotsiaalset ebavõrdsust vältimatuks, loomulikuks või isegi soovitavaks (Bobbio, 1996). Paremäärmuslikud rühmitused võivad kasutada oma rünnakuteks terrorismis tuntud taktikaid. Paremäärmuslike rünnakute arv on viimastel aastatel oluliselt kasvanud ning on suur oht, et selle kasv jätkub (võimaliku ohu tõusu on välja toonud mh Soome, Rootsi ja Leedu). Kuigi 6. jaanuaril 2021. a toimunud USA kongressihoone rünnaku pikaajalist mõju on hetkel raske hinnata, saadab see tõsise signaali üle maailma nii paremäärmusluse kasvava reaalse ohu kui ka virtuaalkeskondades vahendatava info tõsiseltvõtmise kohta. Heidi Maiberg rõhutab, et äärmusluse ja terrorismi ennetamiseks on vajalik tuvastada äärmuslust soosivaid keskkondi, olgu need siis *online*'is või *offline*'is.

Usuteaduste doktor **Ringo Ringvee** arvab, et kuigi nii parem- kui ka vasakäärmuslus on hetkel tõusutrendis, on need, kes korraldavad enamiku maailma terrorirünnakutest, islamistlikud terroriorganisatsioonid. Islamiäärmuslus on ohuks kogu maailmale ja sealhulgas islamiusulistele. Oluline on märkida, et religioonist motiveeritud terrorirünnakute toimepanijatel on suhteliselt pinnapealsed teadmised oma religioonist, kuigi rääkides

islamiäärmuslusest, eeldame, et nende inimeste teadmised on väga sügavad. Radikaliseerumise ja terrorismi piilariteks on inimeste vajadused, narratiivid (radikaliseerunud inimesest saab terrorist, kui ideoloogia õigustab vägivalda) ning võrgustikud (näiteks ütles ajakirja Charlie Hebdo endise toimetusehoone ees kaht inimest rünnanud isiku isa, et tema poeg on kangelane; ka prantsuse kooliõpetaja Samuel Paty tapnud Anzorovit nimetati korralikuks moslemiks, kes oli sunnitud tegutsema, kuna solvati prohvet Muhamedi¹⁵). Seega on meil probleem radikaalse keskkonnaga, kus liiguvad erinevad ideed, mis kihutavad inimesi vägivaldale (nt Samuel Paty vastane sotsiaalmeediakampaania Prantsusmaal). Islamistid vihkavaid teisi, keda nad peavad jumalatuteks, kelle väärtused on teistsugused ja/või kes on ateistid. Seega tasub Eestil, kus on palju ateiste, olla selle suhtes tähelepanelik. Oluline on märkida, et see on äärmuslus, mitte peavool. Peavoolu moslemite jaoks on vägivaldne islamism ja üleilmastunud džihaad samasugune probleem nagu meiegi jaoks. „Fundamentalismi, terrorismi ja islami ortodoksia põhieelduste vahel on selge seos,“ ütleb Nahdlatul Ulama organisatsiooni peasekretär Indoneesias (Stahlhut, 2017). Ringo Ringvee toonitab, et oluline on tunnistada, kus on probleem, ning tegeleda sellega. Ususisese äärmuslusega on keeruline tegelda väljastpoolt ning kõige tõhusam on seda teha usu seest ehk islamismiga peaksid tegelema islamikogukonnad.

Seda kõike kokku võttes küsime, kuidas räägitakse terrorismist Sisekaitseakadeemias üliõpilastele. Politsei- ja piirivalvekolledži korraldajate õppetooli vanemlektor Ülle Vanaisaku sõnul käsitletakse Sisekaitseakadeemia kõikides kolledžites terrorismi ja radikaliseerumist lähtuvalt kolledži spetsiifikast. Olemas on ka üldõpingute moodul „Siseturvalisus ja kriisireguleerimine“. Sisejulgeoleku instituudi magistrivakades käsitletakse terrorismi ja räägitakse rahvusvahelistest missioonidest. Vastavasisulistesse ainetesse ja moodulitesse on kaasatud kõik asjatundjad asjaomastest asutustest. Politsei- ja piirivalvekolledžis on näiteks „Ressursimahuka sündmuse lahendamise“ moodul, kus õpetatakse kogukonnakeskse politseitöö kaudu suhtlema ja märkama radikaliseerumise ilminguid ning vajadusel edastama asjakohast teavet. Päästekolledžis õpetatakse kriisireguleerimise aluseid, kus käsitletakse ka terrorismiga seotud kriise, nagu kaaperdamised. Finantskolledžis õpetatakse terrorismiga seotud teemasid tollijärelevalve raames. Justiitskolledžis hõlmab korrektsiooni eriala õppekava välismaalaste riskihindamise erisusi, värbamisohu, erineva kultuuritaustaga isikutega tegelemist jms. Mida veel võiks PPA prefektuuride ettepanekutest lähtudes üliõpilastele pakkuda, on kõrgemal tasemel geopoliitilised teadmised. Samuti rõhutatakse, et vägivaldne vastuhakk on uueks suundumuseks. Seega on ülioluline treenida suhtlemisoskusi, kuna jõupositsioonilt suhtlemine oma eesmärgi ei täida. Ülle Vanaisaku arvates võiks Sisekaitseakadeemias olla selline kolledžite ja õppesemete ülene valik- või vabaaine, milles laiendatakse kadettide silmaringi, tutvustatakse neile uusi maailma suundumusi, mis puudutavad terrorismi ja radikaliseerumist, eesmärgiga, et noored ei satuks ise värvatavateks.

¹⁵ 16. oktoobril 2020. a tappis tšetšeeni päritolu Abdullah Anzorov prantsuse kooliõpetaja Samuel Paty õpilastele satiriilehes Charlie Hebdo avaldatud prohvet Muhamedi pilapiltide näitamise eest.

KOKKUVÕTE

Lõpetuseks ei ole terrorism pelgalt hulk terrorirünnakuid, mis muudkui lisanduvad samaväärsete ahelasse ja seeläbi inimeste ohutunnet suurendavad. Iga terrorirünnak on pigem vaid jäämäe tipp, milleni on viinud ühiskondlikud ja majanduslikud, rahvuslikud ja rahvusvahelised protsessid. Seega on terrorismiteemat oluline aeg-ajalt omavahel arutada, et mõista, milline on hetkeolukord maailmas ja Eestis ning kuidas selles olukorras toimida. Iga mis tahes riigis toimuv terrorirünnak annab mõista, et oleme kõik omavahel palju rohkem seotud, kui võib esmapilgul tunduda, ning elu on palju hapram ja haavatavam kui seda mõisteti kasvõi enne pandeemia tagajärgi. Loodetavasti tekib meil kõigil järjest rohkem võimalusi aktiivsemalt osaleda ühiskonnaelus, rohkem üksteisega suhelda ja hoolitseda oma kaasmaalaste heaolu eest. See on äärmiselt oluline kodanikuühiskonna algatus, et meie kaasmaalased oma muredes üksi ei jääks ega langeks äärmusliku värbamise ohvriks. Nii panustame kõik Eestis terrorismiohu madalal hoidmisse.

OKSANA BELOVA-DALTON

Sisekaitseakadeemia, sisejulgeoleku instituudi nooremteadur

E-post: oksana.belova-dalton@sisekaitse.ee

Oksana Belova-Dalton kaitses 2020. aastal Tartu Ülikoolis doktorikraadi inglise keele ja kirjanduse erialal. Belova-Dalton on Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi nooremteadur terrorismi ja radikaliseerumise alal, tema uurimisteedeks on terrorism, radikaliseerumine, diskursusanalüüs, poliitiline retoorika ja rahvusvahelised suhted.

KASUTATUD ALLIKAD

- Albrecht, H.-J. & Getoš, A.-M., 2010. Researching Terrorism and Organized Crime in Southeast Europe. Rmt. *Transnational Terrorism, Organized Crime and Peace-Building: Human Security in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan, pp. 117–149.
- BBC News, 2016 (19. august). *Attack on Nice: Who was Mohamed Lahouaiej-Bouhlel?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.bbc.com/news/world-europe-36801763> [Kasutatud 19.08.2021].
- Bobbio, N., 1996. *Left and right: The significance of a political distinction*. Chicago, USA: University of Chicago Press.
- Delfi, 2021. FOTOD | Lääne-Tallinna keskhaigla lükkab ümber video tühjust koroonaosakonnast: tegemist on kellegi pahatahtliku sooviga levitada moonutatud infot. *Delfi*, 7. märts 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.delfi.ee/artikkel/92768855/fotod-laane-tallinna-keskhaigla-lukkab-umber-video-tuhjust-koroonaosakonnast-tegemist-on-kellegi-pahatahtliku-sooviga-levitada-moonutatud-infot> [Kasutatud: 05.07.2021].
- Määruse ettepanek: terroristliku veebisisu levitamise tõkestamise kohta Euroopa Komisjoni panus juhtide kohtumisse, mis toimub Salzburgis 19.–20. septembril 2018, Euroopa Komisjon (COM/2018/640 final) [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:52018PC0640> [Kasutatud: 28.09.2021].
- Helfstein, S. & Solomon, J., 2014. *Risky Business: The Global Threat Network and the Politics of Contraband*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.files.ethz.ch/isn/180775/RiskyBusiness_final.pdf [Kasutatud: 05.07.2021].
- Irshaid, F., 2015. Isis, Isil, IS or Daesh? One group, many names. *BBC*, 2. detsember 2015. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-27994277> [Kasutatud 19.08.2021].
- Maasing, H. & Kroonberg, R., 2020. *Terrorism ja terror: Eesti juhtumid*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://digiriidul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2435/2020%2002%20terrorism%20A4.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Kasutatud 19.08.2021].
- Menn, J., Culliford, E., Paul, K., & Monahan, C., 2021. 'No plan, no Q, nothing': QAnon followers reel as Biden inaugurated. *Reuters*, 21. jaanuar 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.reuters.com/article/us-usa-biden-qanon-idUSKBN29P2VO> [Kasutatud: 20.08.2021].
- Proos, P., 2021. *SKANDAALNE PALJASTUS | Eesti haiglates hävitatakse koroonakriisi kattevarjus inimeste elusid*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://vanglaplaneet.ee/blog/2021/02/10/skandaalne-paljastus-estli-haiglates-havitatakse-koroonakriisi-kattevarjus-inimeste-elusid/> [Kasutatud: 05.07.2021].

- Quinn, B. & Campbell, D., 2021. Hospital incursions by COVID deniers putting lives at risk, say health leaders. *The Guardian*, 27. jaanuar 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.theguardian.com/world/2021/jan/27/hospital-incursions-by-covid-deniers-putting-lives-at-risk-say-leaders> [Kasutatud: 05.07.2021].
- Rahandusministeerium, 2021. *Rahapesu ja terrorismi rahastamise tõkestamine*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rahandusministeerium.ee/et/finants-ja-ettevotluspoliitika/rahapesu-ja-terrorismi-rahastamise-tokestamine> [Kasutatud: 28.09.2021].
- Schomerus, M., El Taraboulsi-McCarthy, S. & Sandhar, J., 2017. *Countering violent extremism*. Birgmingham: University of Birmingham, pp. 2–34.
- Sokiryanskaya, J., 2020. *Уверенный шаг в будущее? Исследование социально-психологических и адаптационных потребностей членов семей бывших боевиков на Северном Кавказе*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/347758/> [Kasutatud: 05.07.2021].
- Stahlhut, M., 2017. In Interview, Top Indonesian Muslim Scholar Says Stop Pretending That Orthodox Islam and Violence Aren't Linked, *Time*. 8. september 2017. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://time.com/4930742/islam-terrorism-islamophobia-violence/> [Kasutatud: 28.09.2021].
- Zadrozny, B. & Collins, B., 2018. How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon. *NBC News*, 14. august 2018. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.nbc-news.com/tech/tech-news/how-three-conspiracy-theorists-took-q-sparked-qanon-n900531> [Kasutatud: 20.08.2021].
- The Financial Times, 2015. *How ISIS runs its economy*. [Võrgumaterjal] <https://www.weforum.org/agenda/2015/12/how-isis-runs-its-economy/> [Kasutatud: 08.05.2021].
- Vasnetsova, A., 2019. Взаимосвязь терроризма с организованной преступностью // Национальная безопасность [Terrorismi ja organiseeritud kuritegevuse vastastikune seos // Riiklik julgeolek]. *nota bene*, 5, стр. 66–79. [Võrgumaterjal] Leitav: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=28002 [Kasutatud: 05.07.2021].
- Viirand, L., 2016. Nusra Rinne teatas, et lõõb Al-Qaedast lahku. *ERR*, 28. juuli 2016. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/566310/nusra-rinne-teatas-et-loob-al-qaedast-lahku> [Kasutatud: 19.08.2021].

KONVERENTS „VENEMAAL TOIMUVATE PROTSESSIDE MÕJU NAABRITE TURVALISUSELE JA JULGEOLEKULE“

ERKKI KOORT

Võtmesõnad: Venemaa, julgeolek, naabuspoliitika, propaganda, hübriidkonflikt

Ülevaade. Eesti kaldub pidama ennast eksperdiks Venemaa suunal, kuid suur osa meie asjatundmusest pärineb varasematest aastakümnetest. Tänapäeval on kontaktid Venemaaga isegi töötasemel pigem harvad ning COVID-i kriis on vahetut lävimist veelgi piiranud. Samas on toimunud Venemaal või tema osalusel sündmusi, mis võivad kutsuda esile suuremaid globaalseid muutusi. Kindlasti on selles loetelus Aleksei Navalnõi juhtum, Valgevene sündmused, Armeenia-Aserbaidžaani konflikt ja pikalt viibinud vaheerahu sobitamine ning Venemaa otsesel osalusel jätkuvad konfliktid Ukrainas ja Süürias.

Venemaa naabritel on oluline mõista seal toimuvaid protsesse ja sündmusi. Kuigi võib jääda mulje, et Venemaad juhib kollektiivne teadvus, ei ole see tegelikult nii. Kremli paljud algatused püüavad pigem aimata masside tahet, mitte ei näita strateegilist suunda. Venemaa asjatundmuse suurendamine Eestis on oluline, sest otsuste tegemine pooltõdede või väärsti mõistmise põhjal võib olla fataalsete tagajärgedega.

SISSEJUHATUS

Selleks et suurendada eksperditeadmisi Venemaa kohta, korraldas Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituut 4. mail 2021 veebikonverentsi „Venemaal toimuvate protsesside mõju naabrite turvalisusele ja julgeolekule“. Konverents oli eelkõige suunatud Eesti riigi-asutustele tõstmaks sealset teadlikkust, ning esinejad valiti põhimõttel, et Venemaast räägivad venelased ise. See andis võimaluse saada tõlgitud ja vahendatud teksti asemel otsepillt. Iga Venemaa küsimustega tegelev ekspert võiks mõelda, millal ta sai viimati infot otseallikast ja millal kujundas oma arvamuse tõlkeloo või muul moel vahendatud teabe põhjal, mis võis olla subjektiivne. Esinejate valikul arvestasime teadlikult võimalusega, et kõik esitatud arvamused ei pruugi ühtida Eesti välispoliitika pealiiniga. Ometi on eksperdiarvamuse kujundamiseks vaja kasutada kogu infot, mitte vaid selle meeldivat poolt, mis pealegi võib moodustada spektrist vaid väikese osa. Konverentsil esinejate väljaõeldud arvamused ei ole sisejulgeoleku instituudi ega Sisekaitseakadeemia arvamused, vaid kajastavad konkreetse isiku nägemust. Sisejulgeoleku instituut pakkus akadeemilist platvormi, et saada infot ja täiendada oma eksperditeadmisi läbimõeldumate otsuste ja akadeemilise tegevuse tarbeks.

Järgnevalt on esitatud konverentsil esinejate ettekannete olulisemad postulaadid ajalisel järjestuses. Ettekannetes öeldu on tahtlikult jäetud omavahel sidumata, et anda paremini edasi just esinejate vaadet olukorrale Venemaal.

1. ETTEKANNETE KESKSED TEESID JA LÜHIKOKKUVÕTTED

1.1. Andrei Kolesnikov. Millised olulised protsessid toimuvad Venemaa sisepoliitikas? Demokraatlik vaade

Andrei Kolesnikov on politoloog ning Carnegie Moskva keskuse ekspert. Liberaal Kolesnikov pakkus analüütilise ülevaate olukorrast ning nägemuse, kuidas on demokraatia Venemaal muutunud ning mismoodi on režiim viimase kahe aasta jooksul kujunenud millestki hübriidsest täisautoritaarseks. Režiimi totalitaarsuse määra ilmnas Navalnõi mürgitamisest. Võimu praegust mõtteviisi iseloomustab julgeolekunõukogu¹ (JN) sekretäri Nikolai Patruševi viimane intervjuu, kus ta tõstis esile, et juba Ivan Julm oli 500 aastat tagasi lääne salaseptsuste surve all.

Venemaal aitavad võimu hoida põhiliselt jõustruktuurid. Kodanike ühiskond ei võrdu seal kodanikuühiskonnaga, mille tekkimist halvab välisagentide seadus. Kuni enamik Vene-

¹ Venemaa Föderatsiooni Julgeolekunõukogu on asutatud 25.12.1991 ja selsse kuuluvad 12 alalist (president, föderatsiooninõukogu spiiiker, presidendi administratsiooni juht, sise-, välis- ja kaitseminister, julgeolekuasutuste juhid ja personaalselt määratud liikmed) ning 18 nõuandvat liiget (sh Moskva linnaepa).

maa elanikkonnast jääb ükskõikseks, ei saa eeldada mingeid muutusi. Süsteem põhineb riigi osalusel kõikides valdkondades, mis läbi koondub varandus võimulolijate kätte, keda saab määratleda kui õigeusklike tšekiste. Neid iseloomustab segu imperialismist, natsionalismist, läänevastasusest ja julgeolekutaustast.

Dmitri Medvedevi presidentuuri ajal hakkas tekkima tunne dialoogi võimalikkusest võimuga, aga pärast Vladimir Putini naasmist muutus see kiiresti, eriti negatiivne mõju oli Krimmi okupeerimisel. Majandus hakkas degradeeruma ning 2020. aastaks oli märgatavalt vähenenud eraettevõtluse osakaal. Putini sõnul varad küll kasvavad, kuid inimeste sissetulekud ometi kahanevad. Sotsiaalsfäär muutub üha suuremaks mustaks auguks, mida primitiivsel majandusel on raske üleval pidada. Nafta- ja gaasisektor võimaldab vähemalt järgmiste valimisteni n-ö tuld kustutada. Suurte projektide väljahõikamine on pigem deklaratiivne nagu Nõukogude perioodil. Raske on teha vahet tavapärasel propagandal ja sellel, mis aitab võimudel oma eesmärged saavutada.

Venemaa on väga suur ja tegelikult on riigis justkui mitu erinevat riiki. Miljonilinnades on elu peaaegu normaalne, seal toimib turumajandus. Kuid see on ka õnnetuseks: kuna keskklassil on rikkust piisavalt, ei näe juhid põhjust muutusteks. Teisalt on väga mahajäänud piirkondi ja selliseid, mis püsivad ainult maavarade najal.

1.2. Aleksandr Dugin. Millised olulised protsessid toimuvad Venemaa sisepoliitikas? Konservatiivne vaade

Aleksandr Dugin on Venemaa Euraasia-liikumise filosoof. Ennast konservatiivi ja õigeusklikuna määratlev Dugin nõustus Kolesnikoviga (nimetades teda küll välisagendiks) – asi ei ole Putinis. Venemaa ühiskond on teistsugune kui läänes. Kodanikuühiskond lääne mõistes on mikroskoopiline element, kuidas normatiivselt, reaalselt või kujutletavalt määratlevad oma identiteeti Lääne-Euroopa, Põhja-Ameerika ja Balti riigid. Venemaa ühiskond pole laias mõttes kodanikuühiskond ega jaga samu arusaamu ajaloolisest seisukohast. Ühiskonnas räägitakse rohkem julgeolekust ja vähem vabadustest.

Ivan Julma õigustus on pigem vastutulek ühiskonna ootusele, mitte hunta hullus. Sarnane on suhtumine ka Stalinisse, kes lõhkus ühiskonna ja selle sidemed. 1970-ndatel temast ei räägitud, 1990-ndatel pigem neeti, aga nüüd aplodeeritakse. See on nii-öelda valitsemine altpoolt: monarh mitte ei ütle, kuidas peab olema, vaid püüab aimata, mis võiks ühiskonnale meeldida. Putin ja režiim tervikuna vastavad selle ühiskonna ootustele ning seega ei tule Venemaad selgitada mitte väikesearvulise eliidi tahte, vaid just masside ootustele vastamise kaudu. Ometi ei tehta seda alati. Populaarsem oleks kehtestada sotsialismi natsionalistlikum versioon, kuid võim hoidub sellest. Potentsiaal, mis sisaldub altpoolt tulevas autoritaarsuse ihaluses, on tugevam kui režiim.

Lühiajalised muutused Venemaal on võimalikud, kuid pole püsivad. Nii pöörduti tagasi bolševismist ja ka 1990-ndate demokratiseerimisest. Ühiskond on lihtsalt teistsugune ja võtab ka läänest üle ainult neid asju, mida peetakse kasulikuks. Nii nagu Hiinal on ka Venemaal nn tulemüür: midagi tuleb läbi, aga mitte kõik.

Putin tegutseb pigem pragmaatiliselt ja on väga etteaimatav. Ta on reaktiivne, sest nii on ta edukas ja suudab rohkem. Putin ei kannata, kui talle surutakse midagi peale, ega taandu – nähtavasti taandub pigem lääs. Kui Putin püüab improviseerida, pole sellel tulemusi.

Tunnetatavat opositsiooni Venemaal pole, sest näiteks Navalnõi ei ole Vene ühiskonnale oma. Ta on globaalne persoon, keda Kreml ei pidanud tegelikult ohtlikuks. Lääne toetus ei lähendanud Navalnõid rahvaga ja ka Putini jaoks pole ta mitte keegi: tema toetus on liiga väike, et temaga arvestama peaks.

Venemaa muutub järjest autoritaarsemaks, paljud asjad mõjuvad hirmutavalt või on eba-meeldivad. Ühiskond tervikuna pöörab sellele suundumusele liiga vähe tähelepanu ja kui alguses püüdis Kreml seda peita, siis nüüd toimub autoritaarse maailmavaate formaliseerimine vääramatult.

1.3. Nikolai Petrov. Jõuametkondade mõju kasv Kreml poliitikale, julgeoleku- nõukogu tegevus

Nikolai Petrov on politoloog ning Londonis paikneva Chatham House'i vanemteadur. Ehkki Petrovi peetakse välismaa agendiks, nõustub ta Dugini kirjeldusega tegelikkusest. Olulisimaks kitsaskohaks on, et sise- ja välispoliitika tegeliku analüüsi jaoks puuduvad tõesed ja kättesaadavad andmed. On ainult propagandaandmed, mis ei vasta tegelikkusele. Näiteks mõjus pensionireform Venemaal väga ärritavalt, kuid seda sai analüüsida üksnes sotsiaalvõrgustikes.

Välispoliitikas annab tooni tagasipöördumine Nõukogude Liidu aegsete imperialismi lätete juurde. NSVL-i taaselustamine toimub Euraasia projektide kaudu. Kui Nõukogude ajal oli ideoloogia läänest eristav, siis nüüd on kokkupõrkekohaks demokraatia-autokraatia liin.

Keskendutakse Venemaa mõju taastamisele Nõukogude Liidu järgses geopoliitilises ruumis ega tunnustata postsovetlikke riike: püüeldes taas mõjusfääride ja polariseeritud maailma poole, ei olda valmis tunnistama neid oluliste tegijatena. Püüdlust iseloomustab soov sõlmida kokkulepe USA-ga, ignoreerides väiksemaid riike, mis püsivad Venemaa arvates USA kiiluvees. Putini soov oleks uus Jalta², aga sellest vaatest paistab Venemaa

² Jalta konverents ehk Krimmi konverents toimus 04.–11.02.1945 NSV Liidus Krimmis Livadia palees, kus NSVL, USA ja Suurbritannia leppisid kokku mõjusfäärides teise maailmasõja järgses Euroopas ja Aasias.

välispoliitika perspektiivitu. Luganski ja Donetskis ühendamine Venemaaga on võimalik, kuid keeruline on saada sellele riigis toetust.

Kõige teravamalt panevad Kremli proovile vastuolud võimu haaranud gruppide ja nende vahel, kes tahavad ise võimu. Suur potentsiaal on piirkonna eliidil ja selle n-ö teisel ešelonil, kes pole veel valmis konsolideeruma, kuid kellega peavad arvestama nii Venemaa valitsus kui ka opositsioon. Teise grupi moodustavad need, kes tunnetavad, et on jäänud välja omaaegselt hüvede jaotamise ringist – ning neid on ka jõustruktuurides. Navalnõi esindab globaalset demokraatiat ega kuulu kumbagi gruppi.

Lääne ühiskond peab mõistma, et mis ka Venemaal ei toimuks, kestavad demokraatlikud protsessid kõige enam kümnekond aastat ning seejärel läheb kõik tagasi vanasse rööpasse. Seda peab Venemaaga suhteid arendades silmas pidama, pidades ühtlasi viimase imperialistlike püüdlusi.

1.4. Aleksandr Sõtin. Venemaa sisepoliitiliste arengusuundade mõju Kremli poliitikale lähimate naabrite suhtes

Aleksander Sõtin on ajalooteaduste doktor ning sõltumatu analüütik, kes on töötanud ka Venemaa Strateegiliste Uuringute Keskuse (RISI³) Baltimaade spetsialistina.

Sõtini hinnangul ei saa Putin võimu säilitamata säilitada ka isiklikku julgeolekut. Kreml on surunud maha teemad, mille sundis peale pandeemia, aga positiivset programmi pole. Repressioonideta ei suudeta olukorda kontrollida, sest vanad süsteemid (v.a JN ja valitsus) on nõrgestatud, kuid samas ei ole ka midagi uut asemele pakutud.

Venemaal tehakse valdkondlikke ja n-ö regionaalseid muudatusi. Prokuratuuris on need juba toimunud: Juri Tšaika⁴ struktuurist on saanud eliidi kontrollitav struktuur. Samas ei ole kuigi palju muudatusi personalis. Probleeme valmistavad ka hiljuti väljavahetatud kuberneride kesised tulemused pandeemiaga toimetulekul. Valitsus väidab, et majandus pole pandeemia tõttu langenud sellisel määral nagu mujal. Ometi ei ole see ka kasvanud ning pikk stagnatsioon mõjutab igal juhul konkurentsivõimet.

Jõuametnike roll on lääne hinnangutes liialdatud, sest kuigi silovikkide⁵ institutsionaalne mõju kasvab, ei ole nad isiklikult sama olulised kui varem. Aastal 2016 tehti palju muudatusi suures osas jõuametkondades, näiteks vahetati siseministeeriumi, Föderaalset Julgeolekuteenistuse (FSB) ja juurdluskomitee menetlusüksustes märgatavalt personali.

³ RISI instituuti peetakse seotuks Venemaa välisluureteenistusega SVR.

⁴ Venemaa Föderatsiooni peaprokurör aastatel 2006–2020.

⁵ Jõuametkondade esindajad (argikeeles).

JN-i mõju on küll suurenenud, kuid selle tähtsust on liialt paisutatud. Tegemist pole poliitbüroo ega varivalitsusega, vaid pigem presidendi nõuandva kojaga. Patruševi jaoks oli asumine FSB juhust JN-i juhiks tagasiminekuks, sest tegelikult jäeti ta seeläbi ilma infost ja vahenditest. Võrdluseks: kui Putin ise oli korraga nii JN-i kui ka FSB juht, oli tal tohutu mõju. Teistel pole sellist positsiooni olnud ja Putinita JN-i mõju kaob. Julgeoleku valdkonnas tervikuna on olukord ebastabiilne ja varsti on ette näha asendusi koosseisus, sest paljud peavad vanuse tõttu lahkuma.

Venemaal niisama hästi kui puuduvad uued avalikud poliitilised liidrid, sest Putin ei soovi leida järglast, vaid otsib inimesi, kes võiksid teda osaliselt või mõnes funktsioonis, aga mitte täielikult asendada.

1.5. Lev Gudkov. Miks on Venemaa elanikud hakanud kartma sõda? Massilise ärevuse põhjused Venemaal

Lev Gudkov on Juri Levada analüütikakeskuse direktor. Gudkov juhtis oma ettekandes tähelepanu, et uhkus Venemaa võimsuse kasvu üle on suurendanud hirmu selle hinna ees. Hirm suure sõja ees, mis 1990-ndatel vähenes, kuid peale Putini võimuletulekut tagasi tuli, on ka praegu ülimalt suur: seda kardab 62% elanikkonnast. Kõrgpunkt oli aastal 2014 Krimmi hõivamise ajal ning samuti 2018. aastal, kui Donbassis puhkes konflikt.

Putini reiting püsib võrdlemisi stabiilne ja paradoksaalsel kombel hoiab seda hirm ebastabiilsuse ees. Negatiivne on hinnang näiteks valitsusele ja riigiduumale, mida põhjustab eelkõige massiline tulude vähenemine (u 11–15%) ning ellu viidav pensionireform. Võimudes omakorda tekitasid ärevust Habarovski protestid ning olukord Valgevenes.

Inimesed on deklaratiivselt lojaalsed, kuid soovivad väljuda riigi kontrolli alt. Läänevastast kurssi pigem ei toetata, selle ebapopulaarsust kinnitab rahulolematuus agressiivse välispoliitikaga. Ollakse seisukohal, et Venemaa ei peaks astuma kõikvõimalikesse konfliktidesse. 42% arvab, et uus sõjaline avantüür võiks tõsta Putini reitingut, 35% seevastu, et see suurendaks pingeid ja langetaks reitingut. Hirm on suurem regioonides ja vanemate inimeste hulgas.

Aastal 2007⁶ oli suhtumine Eestisse negatiivne (Eestit peeti peamiseks vaenlaseks), aga praegu on vaenulik u 10%, mis on väga madal tase. Pigem soovivad inimesed normaalseid suhteid ning suhtumine on valdavalt positiivne. See, et Eesti 2021. aastal paigutati esialgu mittedõbralike riikide nimekirja, oli pigem katse manipuleerida ega väljendu ilmselt mingites aktsioonides. Vahendid, millega tekitada negatiivset kuvandit, on suures osas ammendunud.

⁶ Pärast pronkssõduri teiseldamist Tallinnas 26.–27.04.2007.

Pidev hirmu hoidmine ja võimalikust rünnakust rääkimine juhib Venemaal praegu tähelepanu igapäevastelt asjadelt kõrvale. Hirmu võiks vähendada majanduslik või muu kriis, mis neutraliseerib propaganda. Presidendi, FSB ja armee populaarsus on suur, aga see on kunstlik, kuna nähtavasti on osa toimunud rünnakutest FSB provotseeritud. Inimeste valmisolek ise avantüürides osaleda on madal.

1.6. Pavel Baev. Sõjaline olukord Baltimaade piiri taga. Venemaa võimekus sulgeda Läänemeri ja taevas Baltimaade kohal

Pavel Baev on Oslo Rahu-uuringute Instituudi (PRIO) analüütik. Oma ettekandes hindas Baev, et Venemaa relvajõududes toimuvad praegu väga suured muutused. Poliitiline kultuur on aina jäigem, samas kui sõjaline kultuur on väga muutlik ja dünaamiline. Iga järgnev kriis on eelmisest erinev ning selleks et olla valmis uueks, ei ole võimalik kasutada vanu mudeleid – isegi siis mitte, kui oleme jõudnud uude külma sõtta.

Oluline on 2021. aasta aprillis-mais Ukraina suunal toimunu. Võrdluseks, 40 aastat tagasi oli Ida-Saksamaal pidevas lahinguvalmiduses 500 000 Nõukogude Liidu sõdurit. Aastal 1968 viidi Tšehhoslovakkiasse sisse 300 000 meest, et saavutada kontroll, kuigi vastupanu puudus. 2021. aastal oli Ukraina piiri taga 100 000 meest ja läbimurre Kiievi peale polnuks võimalik, isegi Harkiv polnuks hõivatav. Räägiti ka ebasoodsast teede lagunemise ajast. Päris põhjus oli selles, et aprillis tulevad ajateenistusse noorsõdurid ja senised lastakse koju. Seega ei ole Vene armee aprillis-mais tegelikult väga tõhus.

Välksõda Ukraina vastu pole võimalik, sest nagu oli näha 2021. aasta kevadel – seda ei saa varjata. Oluline erinevus 2014. aastaga võrreldes oli, et näidati lennuväe kasutamise võimalust. Toona püüti jätta muljet, et initsiatiiv tuleb altpoolt, traktoristidelt ja n-ö roheliselt mehikestelt. Tuleb arvestada, et kui Venemaa asuks korraldama õhurünnakuid, muutuks Ukraina olukord märksa raskemaks. Siiski võib kriis osutada Ukraina jaoks kasulikuks, kui suudetakse väljuda Minski kokkulepete lõksust.

Suure tõenäosusega on järgmine sõjalise operatsiooni piirkond Valgevene. Kreml kaitseb Minskit ega luba sel oma haarest libiseda. Siiski ei ole selles piirkonnas ega lääne vastu tervikuna kasu Süürias saadud lahingukogemusest, kuigi selle uurimisega tegeletakse.

Venemaal on väga suured sõjajõud, mida ei saa kasutada, sest kaitseks tuleb neid hoida paigal. Venemaal on vaja seada esikohale Kaug-Ida, kuid Moskval puudub võime reageerida paljudele probleemsetele olukordadele Aasias. Samas arutleb Venemaa oma tugevuse üle Arktikas, kus keegi teda ei ähvarda. See, et ollakse tugev, on meeldiv tunne. Tegelikult peaks tegutsema ka Kesk-Aasia ja Kaukaasia suunal. Suur vahe on päris proovivivide ja soovmõtlemise vahel. Venemaa ei juhi sündmusi, vaid reageerib neile, ja suured probleemid jäävad.

1.7. Gennadi Gudkov. FSB kasvav mõju Kremli sise- ja välispoliitikale

Gennadi Gudkov on endine Venemaa riigiduuma liige ning KGB ja FSB ohvitser. Gudkov hindas, et Venemaal kujuneb välja diktatuur, mis toetub jõuametkondadele. Eriteenistustel on rohkem vahendeid ja pädevust kaitsta võimu rahva eest. Putin on pikalt töötanud julgeolekus ning usaldab Patruševi ja Bortnikovi ning Zolotovi⁷. Venemaal toimubki volituste üleandmine n-ö kollektiivsele Patruševile ja FSB koordineerib teiste ametkondade tegevust – nii politsei, kohtu, armee, ministeeriumide kui ka prokuratuuri oma. Vähem kontrollitakse rahvuskarti, mille ülesanne on kõigi protestide (ka rahumeelsete) lämmatamine. Varem mõjutas Putin FSB-d rohkem, aga praegu on mõju nõrgenenud ning pigem mõjutab FSB Putinit.

2019. aastal algasid repressioonid ja hakati võtma jäiku meetmeid. Suundumus on asendada õigusriik 1930-ndate kombel poliitilise eesmärgiga, kuigi leebemas vormis. Putin on veendunud, et muidu pole võimalik võimu säilitada. Peaaegu kõik demokraatliku bloki kandidaadid olid valimiste ajal arreteeritud ning kinni võib pidada igaühe, kes takistab võimu, olenemata tema varasematest teenetest.

Võimalik, et valmistatakse ette võimu üleminekut, sest näib, et Putini tervislik seisund on muutunud. Julgeolek eesotsas kollektiivse Patruševiga tahab suuremate repressioonide kaudu näidata, et nad suudavad opositsiooni maha suruda. Üheks meetmeks on inimeste kuulutamine välisagentideks. Mõned kriitikud võivad küll olla, ent mitte tänu sellele, et neid lubatakse, vaid võimalik, et nendeni pole veel jõutud. Kollektiivse Patruševi mõju võiks vähendada Kremli pehmemad jõud, kes pole küll Putini vastu, kuid saavad aru, et jõustruktuurid ei suuda lahendada majandus- ja sotsiaalküsimusi ega maailmamajanduses kaasa rääkida. Nad ootavad silovikkide mõju vähenemist, aga kas see ka juhtub, näitab aeg.

Lääs ei näi veel täielikult mõistvat protsesside mõju, aga kui Ukraina suudab saavutada tegelikke tulemusi, on see Kremlile väga suur löök. Oluline on ka Armeenia suund, lisaks on saavutatud juba üsna suurt edu näiteks Gruusias. Kindlasti peaks lääts vaatama üle suhtumise Valgevene ja Kesk-Aasia režiimidesse.

Selleks et kutsuda esile muutusi, võiks lääts aidata luua vaba juurdepääsu internetile ja teha finantsuuringuid Venemaa kapitali tausta kohta. Suur osa sellest on kuritegelikku päritolu ning keskvoimu ja regioone ühendab peamiselt korruptsioon. Venemaa võim põhineb kapitalil ning ebaseadusliku kapitali piiramine läänes kiirendaks muutusi Venemaal ja tooks kaasa eliidi lagunemise.

⁷ JN-i sekretär Nikolai Patrušev, FSB juht Aleksandr Bortnikov ja rahvuskardi juht Viktor Zolotov.

1.8. Aleksei Salnikov. Milliseid olulisi protsesse elab praegu üle Venemaa? Uurali kirjaniku vaade

Aleksei Salnikov on kirjanik ning menuromaanide „Petrovid gripi küüsis“ ja „Osakond“ autor. Oma ettekandes hindas Salnikov, et Uuralites on kõik korras: tuba soe, lapsed tänaval mängimas. Olukord ei erine tegelikult elust teiste piirkondade linnades. Kümme-kond aastat tagasi ei käinud alla 12-aastased lapsed üksi väljas, aga praegu ei ole tänavad kunagi tühjad.

Ometi elame justkui interneti Gulagis. Vaatamata rahulolematusele inimesed ootavad, sest nii on kõige kasulikum. Milleks hukkuda barrikaadidel või sattuda vangi? Rahvas ei taha ebageeldivusi, kuigi olukord on mõnikord kohutav. Inimesi pannakse vangi, aga sugugi mitte kõiki. Käib justkui kummaline loterii, milles keegi ei võida: paarsada inimest avaldavad sama arvamust, aga vaid üks arreteeritakse.

Suur riik tähendab ka suuri probleeme. Putin on justkui pisike detail sündmustes, mis toimuvad ka ilma temata. Ühel päeval Putinit enam ei ole ja keegi ei tea, mis siis juhtub. Venemaal pole ideoloogiat, majanduslikku võimu ega tegelikult ka sõjalist mõju. Ukraina ja Gruusiaga on probleeme, aga kaubandus nendega toimib ja kasvab iga aastaga. Tõsise sõja jaoks, mida kõik justkui hirmuga ootavad, ei paista olevat raha.

Üha vähem on Nõukogude nostalgiat. See käis üle moelainena, aga lõpuks on iga riik muutunud. Eesti on digiriik ja näiteks Eesti arvutimäng „Disco Elysium“ on Venemaal väga populaarne. Teisalt jäävad Eesti, Läti ja Leedu kirjandus erinevalt Rootsi omast tähelepanu alt välja.

Kõige lõpuks ei paista oleva raha ega võimalusi, et ümbritsevat muuta, ja ajalugu kulgeb omasoodu.

KOKKUVÕTE

Konverentsi kokkuvõtteks saab tuua esile dilemma, et kuigi Venemaa tundub tihti suurriigina, on tal endal rohkem muresid, kui ise teistele tekitada jõuab. Kuna impeeriumidele ja autokraatiale ei lähe tihti korda oma kodanike heaolu, ei tohiks hoida tähelepanu ainult üksikutel Venemaa sündmustel, vaid tuleks süvitsi uurida ka sealseid probleeme.

Konverentsi ettekannete põhjal saab teha järgmised järeldused:

- Venemaa ei juhi protsesse, kuna seal puudub ideoloogia ning pigem ollakse oma tegevuses reaktiivsed;
- suur riik tähendab suuri probleeme ning just suuruse tõttu on konfliktides kasutada piiratud ressursid;

- mitte ainult lääs pole segaduses Venemaa suhtes, vaid ka Venemaal ei ole selgust eneses ega ümbritsevas;
- uhkus Venemaa võimsamaks saamise üle on suurendanud hirmu selle hinna ees. Putini kõrge reitingu stabiliseerib ebastabiilsuse hirm;
- lähiajal ootavad väga suured muutused julgeolekusüsteeme, sest paljud juhid on jõudnud kõrgesse vanusesse;
- Venemaa majandus on stagnatsioonis ega jõua pidada üleval muid valdkondi peale julgeolekusektori;
- Putin tahab endale asendajaid üksikute funktsioonide kaupa ega soovi leida ühte järglast;
- julgeolekunõukogul on oluline mõju, aga selle võim toetub suuresti Putinile;
- FSB ja rahvuskaardi positsioon on ühiskonda ja teisi struktuure kontrolliv;
- on oodata autoritaarsuse ja repressioonide suurenemist Venemaal.

Konverentsi korraldamisest ja tagasisidest võib järeldada, et üldine teadlikkus Venemaal toimuvatest protsessidest ja jõujoontest on Eestis madal (väheste eranditega). See on ka mõistetav, sest Eesti ühiskond tervikuna on orienteerunud läände ja nii tööalaseid kui ka isiklike kontakte Venemaaga on vähe. Tunda annab ka keeleoskuse puudumine, mis ei lase tarbida infot otseallikast.

ERKKI KOORT

Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi juhataja

E-post: erkki.koort@sisekaitse.ee

Politseikolonel Erkki Koort omandas kõrghariduse politsei erialal aastatel 1995–1999 Eesti Riigikaitseakadeemias ning haldusjuhtimise magistrikraadi (MPA) aastatel 2002–2004 Tallinna Tehnikaülikoolis. Aastatel 1997–2007 töötas ta Kaitsepolitsei-ametis ülemkomissarina ning aastatel 2007–2018 Siseministeriumis sisejulgeoleku asekanclerina. Aastatel 2008–2018 oli Koort Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi nõukogu esimees ning 2011–2018 ka Eesti Interneti SA nõukogu liige. Alates 2018. aastast on Erkki Koort Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi juhataja. Aastast 2018 töötab ta ka ajalehes Postimees, kus oli julgeoleku autorikülgede toimetaja ning praegu juhhib Postimehe uurivat toimetust. Koort on alates aastast 2020 Kaitseväe Akadeemia nõunike kogu esimees.

ÜLEILMNE TEADMISTE SÕDA: STRATEEGILISE ETTEKUJUTUSE KASUTAMINE EBAKINDLUSE JA HIRMU OHJELDAMISEKS¹

HOLGER MÖLDER, ERIC SHIRAEV

Võtmesõnad: üleilmne teadmiste sõda, psühholoogiline sõda, ideoloogiline sõda, hirmukultuur, mõjuoperatsioonid, küberturvalisus

Ülevaade. Tänapäeva julgeolekukeskkond muutub pidevalt. Tulevikusõjad ei tarvitse enam tingimata olla traditsioonilised kahe armee vastasseisud, millega oleme ajaloos harjunud, vaid hoopis lahingud konkureerivate narratiivide vahel, mida võib toetada piiratud hulk sõjalisi erioperatsioone. Lahinguväljaks muutuvad inimeste asemel hoopis teadmised. Uut olukorda võib nimetada üleilmseks teadmiste sõjaks, mille strateegiline eesmärk on mõjutada vastase emotsioone, tekitada temas hirmu ja ebakindlust ning panna teda irratsionaalselt käituma. Üha sagedamini seisame vastamisi psühholoogilise, aga ka ideoloogilise sõjaga, mida on edukalt kasutanud revisionistlikud jõud (Venemaa, Hiina, Iraan jt) lääne liberaalse demokraatliku ühiskonna alustalade nõrgestamisel. Tuleviku lahinguväljaks üleilmses teadmiste sõjas on kujunemas internet ja sotsiaalmeedia-võrgustikud, mida kasutatakse osavalt potentsiaalse vastasega manipuleerimiseks, eelkõige selleks, et mõjutada riiklikku või rahvusvahelist avalikku arvamust.

¹ Originaal: Eric Shiraev and Holger Mölder (2020, 31.08) Global Knowledge Warfare: Using Strategic Imagination to Harness Uncertainty and Fear. *The Cipher Brief*. <https://www.thecipherbrief.com/article/china/global-knowledge-warfare-using-strategic-imagination-to-harness-uncertainty-and-fear>

SISSEJUHATUS

Aastat 2020 jääb muude asjade hulgas meenutama ülemaailmsed mõõtmised omandanud bioloogiline oht. Ignoreerides riikide füüsilisi piire ja nende poliitikat, ohustas koroonaviirus ülemaailmse rahvusvahelise süsteemi stabiilsust. Koos uute bioloogiliste ohtude levimisega tekkis ka teabekaos. Valitsuse ametlikele teadetele pandeemia kohta järgnes uudiste, kuulujuttude, paaniliste ennustuste ning vandenõuteooriate laviin. Mõnikord tundus see kõik ülemaailmse informatsiooniarhiana – tänapäevane kõikide sõda kõigi vastu – millele viitas 17. sajandi inglise filosoof Thomas Hobbes. Psühholoogid ütlevad, et hirm suurendab inimeste tähelepanu ebakindluse suhtes. Samas aga saab ebakindluse tundest emotsionaalne „Petri tass“, mis kultiveerib ärevust, mis omakorda sunnib riigi-ametnikke viivitamatult „midagi tegema“. Pinge all tegutsedes tekkinud taktikalised vead viivad omakorda ülereageerimiste ja poliitiliste prohmakateni – seda nii riigi sees kui ka väljas. Pandeemia meenutab meile bioloogiliste relvade ohtu: viiruseid saab muuta relvaks. Ka teadmisi saab muuta relvaks, mida võivad riigid kasutada oma võimu tugevdamiseks. Õigupoolest on valeinformatsioon olnud sajandeid üks välispoliitilisi töövahendeid. Saksa riik võltsis tahtlikult fakte Poola vaenutegevuse kohta, et välja vabandada 1939. aastal toimunud Poola invasiooni. Nõukogude Liit valetas teadlikult Stalini ja Hitleri vahel sõlmitud salajase lepingu kohta, mis allkirjastati enne teist maailmasõda – selleks et hoida kommunistliku partei ja selle juhtkonna rahvusvaheline maine puhtana. 2003. aasta Iraagi invasiooni mõjustas oluliselt mitmest allikast laekunud eksitav teave Iraagi massihävitusrelvade kohta. 2020. aastal sõnas Venemaa president Vladimir Putin (2020), et Balti riikide okupeerimine Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal toimus „lepingulisel“ alusel. Sarnaseid näiteid leidub veelgi. Oxfordi Internetiinstituudi uurimuse kohaselt on vähemalt 48 riiki tegelenud sotsiaalmeedias manipuleerimisega selleks, et mõjutada riiklikku või rahvusvahelist avalikku arvamust (Bradshaw & Howard, 2019). Kui valitsused suutsid minevikus informatsiooni toota ja manipuleerida, suudavad nad loomulikult seda teha ka tulevikus. Mida nad aga täpselt teevad, kuidas teevad ja mis valdkondades on nad kõige aktiivsemad?

Nendele küsimustele vastamiseks ei saa me toetuda ainult sellele, mida teame möödunud sõdade kohta. Peame astuma sammukese edasi ning piiritlema viisid, kuidas sõda võib juba homme tekkida. Meil tuleks mõelda strateegiliselt.

Strateegiline ettekujutus on turvalisust puudutavate võimalike stsenaariumite loomingu- ja kriitiline hindamine. See meetod võimaldab eri valdkondade turvalisuse ekspertidel mõelda tulevikule, kaaluda „mis oleks, kui“ olukordi ja loomingu- hinnata tekkivate ohtude tõenäosust – isegi nende ohtude, mis võivad mõne jaoks tunduda võimatud. Teadmistele tuginev ennustamine, mis põhineb ajaloolistel faktidel, tänapäevasel arengul ja strateegilisel ettekujutusel, on oluliseks osaks edukate turvastrateegiate ja toetavate riiklike tavade väljatöötamisel.

Rahulolu viib tihti „viimast sõja“ ettevalmistamiseni, mis tähendab peamiselt viimastest konfliktist saadud õppetundide kasutamist lootuses, et järgmine sõda võidetakse. Ettekujutuse puudumine viib tõsiste turvaohutudenähtude ning seda mainiti Ameerika Ühendriikide valitsuse aruannetes ühe põhjusena, miks enne 11. septembri 2001. aasta terrorirünnakut luure ebaõnnestus (The 9/11 Commission Report, 2004, pp. 339–44). Edukas strateegiline ettekujutus peaks viima põhjalikumate ning tõhusamate turvameetmete ja -meetoditeni. Proovime rakendada mõningaid strateegilise ettekujutuse põhimõtteid, mis puudutavad tänapäevast sõjapidamist uute teadmiste valguses.

1. ÜLEILMNE TEADMISTE SÕDA

Nagu õpetame oma üliõpilastele, sõltuvad julgeolekustrateegiad nende ohtude iseloomust, mille tekkimist riigid tajuvad. Sajandeid on riigid rakendanud strateegiaid, et valmistada tavapäraseks konfliktiks, kuhu on kaasatud ka sõjaväed, kes astuvad eesliinil lahingusse. Siis aga arendati välja massihävitusrelvad, mis andsid teed uutele võimustele ja erinevatele strateegiatele. Siiski säilisid traditsioonilise sõjapidamise võtmelemendid, mis põhinesid tuvastatavate rahvusvaheliste tegijate (nt riigid, liidud ja koalitsioonid) vahelistel konfliktidel.

Riigiüleste suhtlusvõrgustike ülisuur levik viimastel aastatel on loonud soodsa pinnase kübersõja alustamiseks ja selle pidamiseks – see on suveräänsete riikide ning organisatsioonide arvutite ja võrkude teadlik sihtmärgistamine. Kübersõda nõuab küberrelvade kasutamist – need on tööriistad ja meetodid, mis võivad häirida ja nõrgestada valitsusasutusi ning eraettevõtteid. Osana kübersõjast on üleilmne teadmiste sõda teadmiste eesmärgipärane kasutamine ja ohjamine, et saada konkurentsieelis välismaiste oponentide ees. Teadmised on informatsioon, millel on eesmärk või kasutus. Teadmiste sõda tähendab seda, mida inimesed teavad, kuidas nad neid teadmisi tõlgendavad ja kuidas oma tegudes kasutavad.

Valitsused töötavad üha kiiremini välja strateegiaid, mis aitaksid toimida üleilmses teadmiste sõjas. Hiina Rahvabastusarmee juurutas strateegilise tugiüksuse tegutsemaks mitmes uues sõjalises valdkonnas – sh infosõjas. Ühisrinde tööriühm, Hiina kommunistliku partei eriüksus on teadlikult eesmärgiks võtnud etnilised hiinlased välismaal, et leida sealt toetust Hiina sise- ja välispoliitika eesmärkidele (Bowe, 2018). Venemaal tegutsevad sõjaväeluure (GRU) ja muud üksused osana „teabeoperatsioonide asutusest“ – nagu seda Moskvas nimetatakse.

Nende üksuste hulka kuuluvad trollimisettevõtted, mis avaldavad valeinformatsiooni ja korraldavad kampaaniaid Facebookis, Twitteris, Instagramis ja teistel sotsiaalmeediaplatformidel. Moskva ja Peking katsetavad pidevalt strateegiliste eesmärkide saavutamiseks

uusi suhtlusvahendeid. Sellise sõja tehnoloogilised allikad on ennenägematud ja neid kasutatakse üleilmses strateegilises sõjategevuses üksikisikute enda poole võitmiseks. Valitsused ei pea nendele projektidele kulutama miljardeid dollareid – nagu nad kulutavad näiteks sõjalennukite või õhusõidukite peale. Nad saavad eesmärkideni jõuda mõistliku hinnaga.

2. TEADMISTESÕJA KLASTRID

Ammune Hiina sõjastrateeg Sun Zi olevat öelnud järgmist: „Kõige parem ei ole saja lahingu võitmine sajast. Parim on see, kui sundida armee alistuma ilma lahinguta.“ See oleks ülemaailmse teadmiste sõja jaoks suurepärase – kui suuta mõjutada välisriigi inimeste mõtteid, muutub riik tõenäoliselt nõrgaks vastaseks. Üleilmsel teadmiste sõjal on kaks läbipõimunud klaster: ideoloogiline ning psühholoogiline.

Ideoloogiline sõda on majandust, valitsust, poliitikat, elustiili või elu üldiselt puudutavate fundamentaalsete ideede või põhimõtete omavaheline kokkupõrge. Näiteks keskenduvad sotsiaalse konfliktide ideoloogiad, nagu marksism, kapitalismile ja ebavõrdsusele. Neomarksistide fookuses on sageli rassisuhted ja kolonialism. Poliitilised ideoloogiad, nagu konservatism ja liberalism, kritiseerivad majanduslikku, sotsiaalset ja poliitilist ühiskonnakorraldust. Natsionalism pöörab tähelepanu rahvuse (nt ameerika, prantsuse, vene või hiina) arengu kesketele mudelitele. Tsivilisatsiooniideoloogiate (nt lääne, moslemi, hindu, konfutsianismi jm) juured on sügaval kultuurilistes põhimõtetes.

Ideoloogiline sõda käib peamiselt parima strateegia nimel. 2000. aastate alguses tekkis debatt – Ida-Aasia tuntud juhtide ja õpetlaste raamatutes ning esseedes – „aasia väärtuste“ eeliste üle võrreldes lääne väärtustega (Welzel, 2011). Paljud tänapäeva vene ideoloogid toetavad venelaste „Euraasia tsivilisatsiooni“ ideed, mida president Putin on töötanud kaitsta iga hinna eest (Dugin, 1997). Eksperdid arutlevad „maailmu“ Merkeli, Putini, Trumpi või Xi nägemuses – nende valitsuste ideoloogiliste ja majanduslike mudelite mõistes, mis kas sobivad või ei sobi tulevikumaailma jaoks. Ideoloogiaid relvastades saavad luureagentuurid oma riiklikke huviseid aktiivselt edendada.

Kuid ainuüksi informatsioon on kasutu, enne kui see muutub teadmiseks, milleks peaks olema informatsiooni vastuvõttev publik ja meetodid, mille kasutamine aitab publiku veenmisele kaasa.

Psühholoogiline sõda on tahtlik informatsiooniga manipuleerimine, et mõjutada üksikisikute või inimrühmade emotsioone, hinnanguid ja sellest tulenevat käitumist, jõudmaks teatud poliitiliste eesmärkideni. Selliste tegevuste juured ei ole muidugi mõista mingites pseudoteaduslikes mõistetes, nagu „kuues meel“, „vaimne telepaatia“, „alateadlikud

mõjutused“ ja sarnased *sci-fi* filmidest või komöödiatest pärit võltsid ideed. Tänapäeva psühholoogiline sõda põhineb tõenäoliselt teadusel. Samantha Bradshaw ja Philipp Powers Oxfordi ülikoolist (2019) selgitavad tänapäeva arvutipropaganda põhimõtteid – algoritmide, automatiseerimise ja suurandmete kasutamine avaliku arvamuse kujundamiseks. Nad väidavad, et käputäis arenenuid riike, sh Venemaa, Hiina, Iraan, India ja Venezuela, on rakendanud arvutipropagandat oma välisriiklikes mõjuoperatsioonides. Mis on nende tegevuste eesmärgid – isegi kui valitsused ei tunnista peaaegu kunagi, et nad peavad ideoloogilist või psühholoogilist sõda teiste riikide vastu?

3. TEADMISTE SÕJA PEAMISED EESMÄRGID

Esiteks on ideoloogilisel areenil üleilmsete teadmiste sõdalaste eesmärgiks õõnestada üksikisiku usku liberaalsetesse demokraatlikesse väärtustesse ja põhimõttesse, mis hõlmavad nii sise- kui ka välispoliitikat. Nende põhimõtete seas on muuhulgas poliitilised, majanduslikud ja individuaalsed vabadused ning õigusriik, läbipaistvus ja aruandekohustus. Näiteks Iraani, Hiina ja Venemaa kajastatav strateegiline narratiiv on see, et liberaalne demokraatia on läbi kukkunud ja vabaduse põhimõtted, millele demokraatlikud valitsused üles ehitati, on fundamentaalselt puudulikud.

Teadmiste sõdalaste teine eesmärk on veenda inimesi, et tänapäeva liberaalsed valitsused on dekadentlikud, ebatõhusad, vaenulikud, rassistlikud, diskrimineerivad ja korrumpeerunud. Kolmas eesmärk on aga õõnestada Lääne rahvusvahelisi organisatsioone ja asutusi. Rünnakute eesmärk on portreerida neid kas siis kasutuna (nagu NATO) või diskrimineeriva ja sekkuvana (nagu EL). Nii Hiina kui ka Venemaa ja ka mõne teise valitsuse fookuses on hävitada külma sõja järgne USA hegemoonia rahvusvahelises süsteemis ja ehitada välja alternatiivne multipolaarne süsteem, kus läänevastase koostöö algatused (nagu BRICS ja Šanghai Koostööorganisatsioon) muutuvad konkurentsivõimeliseks ning lõppkokkuvõttes domineerivad selle üle, mida nad nimetavad läänemaailma neoliberalismiks.

Üleilmsete teadmiste sõdalased ei kasuta füüsilist jõudu. Nende ülimaks eesmärgiks on mõjutada sihtmärgistatud inimrühmade mõtteid ning lõpuks ka käitumist. Psühholoogilise sõja käigus on üleilmsete teadmiste sõdalaste eesmärgiks kolme tüüpi avalik arvamus: ebakindluse, hirmu- ja irratsionaalsete vastuste kultuur. Inimeste meeltes mõlkuv hirm ja ebakindlus võivad ka tänapäeva ühiskonnas õitseda nii, nagu Thomas Hobbes kirjeldas seda juba 17. sajandil.

Ebakindluse kultuur on pidev mitmetähenduslikkuse, segaduse ja kahtluse seisund, mis viib suuremates inimrühmades abituse ja ärrituseni. Abitus on seotud valitsuse ja valitsetavate vahelise usalduse rikkumisega, kui inimesed hakkavad mõistma, et keegi ei aita

neid. Ebakindlana pöörduvad inimesed suvaliste meedianarratiivide poole, mis tihti on väärad, või sotsiaalvõrgustike mugavatesse kajakambritesse. Sellises kultuuris on edukad ja võidavad valimisi populistlikud juhid. Ebakindluse alalhoidmine demokraatlikes riikides ongi vaenulike rahvusvaheliste tegutsejate eesmärk.

Hirmukultuur. Abitus soodustab häiritust, ärevust ja hirme. Kui hirmust saab ühiskondliku elu igapäevaosa, loob see pinnase hirmukultuuri tekkeks. Hirmunud üksikisik muutub veelgi enam manipulatsioonile vastuvõtlikuks. Zbigniew Brzezinski (2007) väitis, et hirmukultuur pimestab kainet mõistust, võimendab emotsioone ja teeb demagoogidest poliitikutele lihtsamaks mobiliseerida avalikkust eesmärkide nimel, mida nad tahavad saavutada. Tänapäeva omavahel võistlevad rahvusvahelised toimijad manipuleerivad informatsiooniga, et külvata teistes riikides hirmukultuuri oma konkreetsete eesmärki-deni jõudmiseks.

Irratsionaalsete vastuste kultuur. Kauakestev ebakindlus ja hirm võivad viia irratsionaalsete nõueteni. Hirmust ja ebakindlusest mõjutatud ametnikud teevad poliitikas vigu, mis omakorda võivad viia valitsetavate irratsionaalsete reaktsioonideni. Emotsionaalselt üleskõetud publik toetab tihti naeruväärseid ideid.

Need kolm omavahel põimunud kultuuri mõjutavad poliitikat nii või teisiti. Sageli on nende tagajärjeks tulunud reaktsioonid, millega vaid raisatakse pingutusi, allikaid ja raha hirmude ning ebakindlustega toimetulemiseks. Kõik need kultuurid mõjutasid ülemaailmselt reaktsiooni 2020. aasta COVID-19 pandeemiale, mille puhul tegelesid valitsused sageli kulukate erakondlike debattidega, selle asemel et panustada põhjalikku rahvusvahelisse koostöösse viiruse ohjeldamiseks.

4. TEADMISTE SÕJA VÕTMEFAKTORID

Teadmiste sõjaga toimetulemine vajab kirjanikke ja haritud ning väljaõppinud professionaale. Provokatiivsete arvamuste ja valeandmete kordussäutsumine või taaspostitamine on väga lihtne ja odav. Sotsiaalmeedia robotid ja trollid võivad käsu peale genereerida tuhandeid kordussäutse ja postitusi. Mõlemal juhul loovad vaeuudised või korduvalt säutsutud tekstid võltsnarratiive, mis muutuvad konkreetseid poliitilisi eesmarke teenivateks teadmisteks. Vene kommentaatorid on aktiivselt levitanud vandenõuteooriaid seoses salaplaanidega Euroopa Liidu loomise taga (väljamõeldud Kalergi plaan), autismi ja muid kroonilisi haiguseid põhjustava vaksineerimisega, marksistlike plaanidega Ameerikasse sisse tungida ning paljude muude vandenõuteooriatega. 2020. aasta pandeemia ajal levitasid Hiina ja Venemaa allikad vandenõuteooriat Washingtoni osaluse kohta bioloogilise sõja uuringutes ning sellele järgnenud ulatusliku varjamise kohta Ameerika Ühendriikides. Samalaadseid tahtliku räpase mängu narratiive on levitatud ka

minevikus seoses HIV-i ja ebola puhanguga (Broad, 2020). Sellistel võltsnarratiividel – nagu ka nendel, mida levitavad vene meediakanalid – on oma roll vaenlase kuvandi kindistamisel ning kodumaise avaliku arvamuse ühtlustamisel. Selgelt Hiina poole kallutatud veebilahingud võimendusid pärast koroonaviiruse kriisi Kagu-Aasias. Tekkis mõiste *Milk Tea Alliance* (Piimatee Liit), mis kirjeldab veebipõhist vaba demokraatlikku liikumist Tais, Hongkongis ja Taiwanis, mis võitleb koroonaviirusega seotud Hiina propaganda vastu (Hiina on riik, kus teed juuakse tavaliselt ilma piimata) (Banka, 2020). Iraan on tegelenud sotsiaalmeedia manipuleerimisega juba aastaid, kasutades taaspostitusi ja eri meetodeid, kuidas valitsuse plaane edendada (Barojan, 2019).

Mida küll võtaksid teadmiste sõdalased lähitulevikus ette selleks, et mõjutada inimeste mõtteid ja käitumist?

5. VAADATES TULEVIKKU

Ülemaailmse teadmiste sõja arutelu valguses ennustame, et järgnevalt kirjeldatud meetodeid hakatakse demokraatlike riikide sise- ja välispoliitika mõjutamiseks aktiivselt rakendada.

Demokraatlike valimiste sihikule võtmine. Esimene oodatav meetod on sekkumine valimistesse, toetades neile sobivat kandidaati või tekitades segadust. Venemaa on tõhusalt kasutanud trolle, roboteid, valekontosid ja küberkuritegusid teatud kindlate kandidaatide toetamiseks või nende vastu võitlemiseks, uudiste võltsimiseks, strateegiliste poliitiliste kommentaaride tegemiseks või isiksusevastaste rünnakute algatamiseks poliitikute vastu. Arvatakse, et Venemaa on sekkunud valimistesse peamistes lääneriikides, sealhulgas Ameerika Ühendriikides 2016. aastal ja Prantsusmaal 2017. aastal. Samuti sekkus Venemaa Hispaanias Kataloonia kriisi, levitades valeteadeteid Madridi valitsuse kohta ja kinnitades, et Kreml toetab igat poliitilist liikumist või poliitilist parteid Euroopa Liidus, mis toetab liidu nõrgestamist (Milosevich-Juaristi, 2017). Hiina aga keskendub ilmselt poliitiliste eriarvamuste suurendamisele USA-s, levitades ekstreemseid narratiive ideoloogilise spektrumi mõlemal tiival.

Avaliku arvamuse sihikule võtmine. Manipuleerida saab ka teadmisi mõne eriti lõhes-tava poliitilise ja sotsiaalse küsimuse kohta. Üleilmsete teadmiste sõdalased eelistavad enim vähemalt kaht sorti tulemusi. Üheks neist on sihtriigis riigisiseste lahkkelide süvendamine. Teiseks eesmärgiks on edendada enese välispoliitilisi eesmärke. Venemaa pöör-dub tihti vene keelt kõnelevate rahvaste poole postsovetlikus ruumis, olles teadlik, et mitte ainult etnilised venelased, vaid ka mitmed nende piirkondade teised rahvad saavad vene keelest aru, mis teeb neist ideaalsed teadmiste sõja sihtmärgid. Näiteks levitavad ja tõenäoliselt ka edendavad Kremli strateegid uskumust, et Lääs on ebausaldusväärne.

Venemaa kasutab efektiivselt turule orienteeritud ajakirjanduse eeliseid, kus väheusaldusväärsed uudisteväljaanded avaldavad informatsiooni populaarsete teemade kohta ilma seda teavet kontrollimata, mis tekitab ja suurendab kuulujutte, väärarusaamu ja segadust ning teeb destabiliseerimise püüdlused palju hõlpsamaks.

Strateegilist ettekujutust kasutades on lihtne näha, et Venemaa portreeterib end ilmselt traditsiooniliste konservatiivsete väärtuste kaitsjana. Sarnaselt jätkab Hiina enda kujudamist terve mõistuse ja ülemaailmse stabiilsuse kaitsjana. Sellistes kontekstides tundub, nagu mõlemad riigid päästaksid maailma liberaalse ideoloogia ahelatest. Venemaa mõjuoperatsioonid on sageli välja töötatud selleks, et toetada erinevate Lääne ühiskonda destabiliseerivaid rühmitusi: euroskeptikud, ameerikavastased, immigratsioonivastased ja globaliseerimisvastased ning paljud muud liikumised poliitilise spektrumi paremal või vasakul poolel.

Avalike tegelaste maine ründamine. Isiksusevastane rünnak on teadmiste sõja üks vorme, mis võtab sihikule avaliku elu tegelaste maine. Valesüüdistused, liialdused, väärad tõlked, pilkamine ja laimamine on kõige levinumad isiksusevastaste rünnakute vahendid. Leidub n-ö traditsioonilisi sihtmärke nagu näiteks Ungarist pärit Ameerika miljardär investor ja filantroop George Soros, keda on süüdistatud poliitiliste rahutuste korraldamises nii Gruusias, Ukrainas kui ka Venemaal ja teistes riikides, mida Venemaa peab oma mõjusfääri kuuluvaks. On ka uusi rünnakuid mõjukate isikute vastu nagu näiteks Bill Gates, keda Venemaa avaliku elu tegelased süüdistasid selles, et ta toetab halbade mikrokiipide siirdamist inimkehadesse, kiipe siirdasid justkui teadlased-konspiraatorid üle maailma selleks, et kontrollida inimkäitumist (EU vs. Disinfo, 2018, 2020). Seda oleks võinud pidada eksiarvamuseks, kui see poleks Venemaal nii laialt levinud. Me ei väida, et välisriigi valitsus oleks neid imelikke kuulujutte algatanud ja levitanud. Meie näited on mõeldud illustreerimaks, kui lihtne on selliseid rünnakuid peamiste otsustajate vastu organiseerida, kui ainult organiseerijail on strateegiline plaan, ja kui kiiresti saadab selliseid rünnakuid edu.

Kaose loomine. Toetades ebakindluse kultuuri, võtavad välismaised vastasjõud sihikule pettunud, julguse kaotanud ja vihased inimesed. Üheks kummaliseks näiteks, mida võib korrata tulevastes kampaaniates, on niinimetatud 2010. aasta tatrakriis. See sai alguse Venemaalt, kuid liikus kiiresti üle kogu postsovetliku ala, kuhu kuulusid ka Balti riigid. Elanikkonna märkimisväärsel uskumuste osa võib tahtlikult manipuleerida, jagades ühist informatsiooni. See leidis tõendamist, kui inimesed hakkasid Venemaal paaniliselt tatart kokku ostma „uudiste“ tõttu, kus oli juttu hinnatõusust ja võimalikust tatradefitsiidist ning mis levisid venekeelsete kanalite kaudu ka üle Eesti (Baltic News Network 2010). „Tatrakriis“ on suurepärane näide võimaliku väärinformatsiooni kampaania prototüübist ja näitab, kuidas sotsiaalne kriis võib lihtsasti tekkida mitte millestki. Teadmiste segiaja-

mine võltside viidetega „teadlastele“ või „autoriteetsetele allikatele“ võib levida sotsiaalvõrgustikes ja toetada võltsinformatsiooni usaldusväärsust.

Ajalooliste müütide loomine. Välismaised vastasjõud on võimelised looma valenarratiive ajalooliste müütidenä. Selliste müütide hulgas on võimsad narratiivid, mis portreerivad Hiinat kui ebaõigluse ajaloolist ohvrit, mille eest vastutasid ainuiskuliselt Lääs ja Jaapan. Hiina narratiivid räägivad tihti „alanduse sajandist“ aastatel 1839 kuni 1949, mil Lääne võimud ja Jaapan sekkusid aktiivselt Hiina poliitikasse. Ka Venemaa on liikunud samas suunas, tehes konstitutsioonilisi muudatusi, et kaitsta kindlat arusaama ajaloost ja põhimõtteliselt õigustada Nõukogude Liidu seotust Hitleriga enne II maailmasõda. Muud Venemaa ajaloolised müüdid põlastavad lääneriike, pidades neid natside ja fašistide pooldajateks enne II maailmasõda ja isegi selle kestel. On alust arvata, et lähiajal jõuab eri riikidest kohale uus ajaloomuudatuste laine – eriti selline, mis puudutab koloniaalset minevikku ja imperialismi. Välismaised teadmiste sõdalased ei ole huvitatud ajaloost. Nende eesmärk on tugevdada ebakindluse ja eneses kahtlemise kultuuri, et õõnestada liberaalse demokraatia moraalseid alustõdesid.

Juhtide kuvandite edendamine. Erinevalt demokraatlikest riikidest on autoritaarsetel režiimidel arvestatavad valitsusallikad, mis saavad edendada nende riikide juhtide positiivset kuvandit nii riigi sees kui ka väljas. Putinit ja Xid kujutatakse raudmeestena, hiiglastena, kes seisavad turvatunde ja korra eest ja kes võistlevad tulemuslikult läänemaailma endiste ja praeguste juhtidega (nt Bush, Obama, Macron, Merkel, Tusk, von der Leyen jt). Viimaseid kirjeldatakse aga nõrkade, ebaõnnestujate ja järjekindluseta isikutena, kes ei suuda toime tulla arvukate väljakutsetega, millega seisame uues maailmas silmitsi. Edaspidi võime oodata pilte ja kommentaare Hiina ja Venemaa juhtide kindlakäelisuse ja heatahtlikkuse kohta teravas kontrastis „nõrkade“ ja „kõhklevate“ Lääne poliitikutega.

Lääne liberaalsete väärtuste solvamine. Vene strateegilistes narratiivides kritiseeritakse tugevalt Lääne liberalismi, pidades seda dekadentlikuks ja ebapraktiliseks. Kõige karmimaid rünnakuid sooritatakse feminismi, LGBT-õiguste, mitmekultuurilisuse ning sallivuse ja kaasatuse pooldajate vastu. Sotsiaalmeedia venekeelsed postitused ei väldi rassistlikke ja homofoobseid väljendeid, mis tekitavad viha mitmete sotsiaalsete, etniliste ja kultuuriliste rühmade suhtes. Kuigi usume, et nii mõnegi postituse autor ei ole professionaalne teadmiste sõdalane, jagavad need iseenesest Kremli ametlikke seisukohti.

Euroopa migratsioonikriis või Ameerika Ühendriikide rahutused 2020. aastal on näited, kuidas oskusliku informatsiooniga manipuleerimise abil võib hirmukultuuri tugevdada.

Kujutades immigrante vägistajate ja rassistlikke vähemusi vandaalidena, ei proovi välisriikide valitsused mitte ainult ühtlustada avalikku arvamust oma kodumaal (millest suur osa jagab rassistlikke ja immigrantidevastaseid vaateid), vaid ka suurendada poliitilisi ning

ideoloogilisi lahkarvamusi Euroopas ja Ameerika Ühendriikides ning meelitada lääneriikide paremäärmuslasi.

Valitsuse võtmepoliitika pilkamine. Vaenulike jõudude algatatud teabekampaaniad, mida reklaamivad nende ametlikud meediakanalid ja sotsiaalmeedia platvormid, kajastavad arvukaid ning vahel kummalisi vandenõuteooriaid. Pandeemia taustal levitatavad populaarsed narratiivid kirjeldasid Venemaad ja Hiinat kui maailmapäästjaid, kes rakedavad viiruse leviku tõkestamisel tõhusaid meetodeid, ja vastuksa – Lääs ei suutnud viirust peatada hoolimata arenenud meditsiinist. Lood levisid üle kogu sotsiaalmeedia, kiideti Hiinat, Venemaad ja Kuubat ning nende juhte abi eest, mida nad pandeemia esimeste nädalate jooksul eri riikidele on osutanud (nt Itaalia) (EU vs Disinfo, 2020). Ükskõik milline partei või koalitsioon on parasjagu valitsuses – langeb see ikkagi teadmiste sõdalaste rünnaku alla.

Erinevuste võimendamine. Sõdalaste lemmiksihtmärkideks on läänemaailma sotsiaalsed ja majanduslikud probleemid. Väsimatult on räägitud ebavõrdsusest, rassismist, töötusest, kuritegevusest ja ebastabiilsusest. Tegemist on kahe eesmärgiga: tekitada ja soodustada hirmu ja ebakindluse kultuuri Läänes ning ühendada kodumaal teatud osa avalikust arvamusest. Kreml proovib toetada ja isegi pakkuda platvormi kõikidele alternatiivsetele jõududele, mis on Lääne liberaalse demokraatia suhtes kriitilised ja mille poliitilised sihid on sarnased Venemaa strateegiliste eesmärkidega.

KOKKUVÕTE

Oleks naiivne arvata, et riigid, nagu Venemaa, Hiina või Iraan, ei kasutaks praeguseid rahvusvahelisi ja riigisiseseid sündmusi oma strateegiliste huvide edendamiseks. Üleilmses teadmiste sõjas kavatsevad Venemaa ja Hiina veenda läänemaailma selles, et nad suudavad pakkuda Läänele elujõulist alternatiivi. Ameerika Ühendriigid ja Hiina võistlevad üleilmse majandusliku juhtriigi positsiooni eest, mida võib veidi ohustada Euroopa Liit, samas kui majanduslikult mitte kuigi edukas Venemaa keskendub sellistele julgeolekuväljakutsetele, mis hõlmavad ka uusi sõjapidamise vorme. Seetõttu on võimude jaoks üleilmne teadmiste sõda, mille eesmärk on paigalseisust pääsemine ja kehtiva rahvusvahelise korra kahtluse alla seadmine, õigustatud. Tänapäeva üleilmne teadmiste sõda toodab ja levitab ebakindluse, hirmu ja irratsionaalsete otsuste kultuuri, et tulla võitjaks lahingus, mis käib inimeste maailmavaadete pärast.

Teadmiste sõja võitmine miljonite inimeste mõtetes ning väljakutse esitamine Läänele, kelle eesmärk on kaitsta vabaduse ja demokraatia alustõdesid, võib viia uue multipolaarse rahvusvahelise korrani, kus on vähem koostööd ja läbipaistvust, rohkem usaldamatust ning rohkem piiranguid. See on just see, mille eest Hobbes maailma hoiatas.

HOLGER MÖLDER

Tallinna Tehnikaülikool, politoloog

E-post: holger.molder@taltech.ee

Holger Mölder töötab Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituudis. Varem on ta töötanud peaaegu 20 aastat Eesti Kaitseministeeriumis ja Kaitseväe Akadeemias. Holgeri peamine uurimisvaldkond hõlmab erinevaid rahvusvahelisi julgeolekuküsimusi, poliitilisi kultuure ja mõjusid ning teabeoperatsioone ja psühholoogilist sõda.

ERIC SHIRAEV

George Mason University, poliitikapsühholoog

E-post: eshiraev@gmu.edu

Eric Shiraev juhib USA George Masoni ülikoolis mainepoliitika laborit. Ta on kirjutanud enam kui kakskümmend raamatut, mille hulgas on „International Relations“ (Oxford), „Russian Government and Politics“ (Macmillan) ja „Character Assassination Throughout the Ages“.

KASUTATUD ALLIKAD

- Baltic News Network, 2010. Buckwheat „snatched out“ in Latvia stores. *BNN*, 14 september 2010. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://bnn-news.com/buckwheat-%C2%ABsnatched-out%C2%BB-in-latvia-stores-2819> [Kasutatud 25.06.2020].
- Banka, N., 2020. Southeast Asian social media warriors has the Chinese fuming. *The Indian Express*, 21 aprill 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://indianexpress.com/article/explained/china-thailand-taiwan-coronavirus-nnevy-bright-6370850/> [Kasutatud 25.06.2020].
- Baroan, D., 2019. Eight Takeaways From Iranian Information Operations, *Signal AFVCEA*, 1. April 2019. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.afcea.org/content/eight-takeaways-iranian-information-operations> [Kasutatud 25.06.2020].
- Bowe, A., 2018. China's Overseas United Front Work Background and Implications for the United States. *Staff Research Report*, 24 august 2018. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China's%20Overseas%20United%20Front%20Work%20-%20Background%20and%20Implications%20for%20US_final_0.pdf [Kasutatud 25.06.2020].
- Bradshaw, S. & Howard, Ph. N., 2019, The Global Disinformation Disorder: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. *Working Paper 2019* (2). Oxford, UK: Project on Computational Propaganda.
- Broad, W. J., 2020. Putin's Long War Against American Science. *The New York Times*, 13 aprill 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.nytimes.com/2020/04/13/science/putin-russia-disinformation-health-coronavirus.html> [Kasutatud 25.06.2020].
- Brzezinski, Z., 2007. Terrorized by 'War on Terror'. *The Washington Post*, 25 märts 2007. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rikcoolsaet.be/files/2007/03/brzezinski-250307.pdf> [Kasutatud 25.06.2020].
- Dugin, A., 1997. *Основы геополитики: геополитическое будущее России* [The foundations of geopolitics: The geopolitical future of Russia], Moscow: Arktogeja.
- EU vs. Disinfo, 2020. *EEAS Special Report Update: Short Assessment of Narrative and Disinformation around the COVID-19/Coronavirus Pandemic 2020*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-update-short-assessment-of-narratives-and-disinformation-around-the-covid-19-pandemic/> [Kasutatud 25.06.2020].
- EU vs. Disinfo, 2018. *Everyone against Russia: conspiracy theories on the rise in Russian media*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://euvsdisinfo.eu/everyone-against-russia-conspiracy-theories-on-the-rise-in-russian-media/> [Kasutatud 13.10.2018].
- Milosevich-Juaristi, M., 2017. The 'combination': an instrument in Russia's information war in Catalonia. *Real Instituto Elcano ARI 92/2017* [Võrgumaterjal] Leitav:

<http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/147fabf2-1140-499d-a59f-150c1eba8026/ARI92-2017-MilosevichJuaristi-Combination-instrument-Russia-information-war-Catalonia.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=147fabf2-1140-499d-a59f-150c1eba8026> [Kasutatud 25.06.2020].

Putin, V., 2020. The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II. *The National Interest*, 18. juuni 2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> [Kasutatud 25.06.2020].

The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. [Võrgumaterjal] Leitav: https://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report_Ch11.pdf [Kasutatud 25.06.2020].

Welzel, Chr., 2011. The Asian Values Thesis Revisited: Evidence from the World Values Surveys. *Japanese Journal of Political Science*, 12, pp. 1–31. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://ssrn.com/abstract=2390665>.

SISEKAITSEAKADEEMIAS 2021. AASTAL ILMUNUD TEADUSTÖÖD

SISEKAITSE PERSONALIRESERVID JA NENDE VAJADUS.

VLADIMIR SAZONOV, DIANA MARNOT, OKSANA BELOVA-DALTON, TRIIN ROOSVE

Raportis esitatakse võimalusi, kuidas täiendada kriisiolukorras sisekaitse valdkonna personaliressursse, antakse ülevaade olemasolevatest ja võimalikest personalireservidest Eestis ning nende rakendamise võimalusest sisejulgeoleku valdkonnas. Kuna Eesti Kaitseväes ja Kaitseliidus on olemas tõhus reservväelaste süsteem, siis teevad koostajad ettepaneku sarnase süsteemi väljatöötamiseks Siseministeeriumi valitsemisalas. See näeks ette personalireservide süsteemi loomist ja jätkusuutlikkuse tagamiseks perioodiliselt reservistidele õppekogunemiste korraldamist. Autorid kaardistasid olemasolevaid süsteeme ja tegid ettepanekuid, kuidas edukalt sisekaitse personaliressursse suurendada.

ETTEMAKSTUD KÕNEKAARTIDE ISIKUSTAMINE: ÜLEVAADE MAILMATRENDIDEST NING NÕUDE RAKENDAMISEGA KAASNEVATEST OOTUSTEST JA OHTUDEST. JAANIKA PUUSALU

Analüüs tutvustab SIM-kaartide isikustamise praktikaid rahvusvahelises kontekstis, selgitab isikustamisnõude keskseid argumente ja vastuargumente ning toob välja suhte SIM-kaardi isikustamise ootuste ja võimaluste vahel. Juhitakse tähelepanu sellele, et kõnekaardi isikustamise nõue ei pruugi anda ajastul, kus sideteenuse pakkuja vahendab nii telefoni- kui ka andmesideteenust, täit ülevaadet kõnekaardi kasutaja suhtluse sisust, mis võiks tuua korrakaitse kvalitatiivse muutuse. Kommunikatsiooniviisid on mobiiltelefonide tulekust alates kiiresti muutunud ja uusi võimalusi kasutatakse ka kuritegelikul eesmärgil. Samas võib isikustamise nõue lisada riigile ülesandeid ja muuta elanike ligipääsu teenusele keerulisemaks.

PIIRIKONTROLI AJUTINE TAASKEHTESTAMINE SISEPIIRIDEL. INGE LINDSAAR

Euroopa Liidu sisepiiridel oli piirikontrolli ajutine taaskehtestamine COVID-19 ootamatu, laialdase ja piirideta leviku tõttu aktuaalne juba 2020. aasta kevadel. 2021. aasta kevad ei ole toonud oodatud leevendust ja nii on mitmed Euroopa Liidu liikmesriigid kasutanud võimalust jätkata sisepiiridel piirikontrolli.

Analüüs annab ülevaate piirikontrolli taastamise õiguslikest alustest Euroopa Liidus ning käsitleb Eesti, Soome, Rootsi, Norra, Läti, Leedu, Saksamaa ja Itaalia kogemust sisepiiril piirikontrolli taastamisel. Keskkel kohal on ressursside kasutamine ja piirikontrolli toimingu teostamise otstarbekuse küsimused. Esitatud soovitused annavad ehk mõtteainet edasiste tegevuste kavandamiseks.

EUROOPA AGENTUURI EU-LISA EDASISED VÕIMALUSED EESTIS. DIANA MARNOT

Mõttepaber tutvustab lühidalt Euroopa Liidu agentuuride olemust ja kirjeldab kokkuvõtlikult eu-LISA taotlemise protsessi, tuginedes peaaesjalikult kahele intervjuule. Esimene neist on tehtud agentuuri esimese alusmääruse läbirääkija Kristo Põlluga, kes oli tollal ametis Siseministeeriumi erialadiplomaadina Eesti alalises esinduses EL-i juures ja töötas analüüsi kirjutamise ajal EU-CYBERNET-i asejuhina. Teine intervjuu tehti Uku Särekanoga, kes töötas analüüsi kirjutamise ajal Euroopa IT-agentuuri tugiüksuse juhina ja koordineeris uute suuremahuliste andmebaaside kasutuselevõttu Schengeni alas.

Mõttepaber ilmus ka [inglisekeelsena](#).

HIINA MÕJU EESTI TURVALISUSELE JA JULGEOLEKULE.

ERKKI KOORT JA TRIIN PIIP

21. sajandil on äärmiselt keeruline olla edukas riik, kui ei tunta huvi Aasias toimuva vastu tervikuna ega teata selle regiooni tegevustest nii välispoliitilises kui ka üleüldises plaanis. Mitmed sealised riigid on jõudnud näiteks e-teenuste arendamise ja osutamise vallas Eestist märksa kaugemale. Hiina Rahvavabariigi mõjusfäär meie igapäevaelus laieneb üha enam. Otseselt ei ole Hiina siiski huvitatud Eesti kui riigi funktsioneerimisest tervikuna, pigem on tema tähelepanu köitnud siinsed jõustruktuurid. Mõttepaberis tuuakse välja Eesti jaoks olulisi valdkondi, millele peaks Hiina kasvavat mõjuvõimu arvestades teravdatud tähelepanu pöörama.

VALGEVENE SÜNDMUSTE MÕJU BALTI RIIKIDE TURVALISUSELE JA JULGEOLEKULE. TOIMETAJA DIANA MARNOT

Raporti ajendiks olid Valgevenes 9. augustil 2020. aastal toimunud valimised, mille tulemuseks on peaaegu aasta kestnud järjepidevad meelevaldused riigis ja demonstratsioonid välisriikides nende toetuseks. Raportisse on koondatud mitme asjatundja arvamus Valgevene võimaliku arengu mõju kohta Balti riikide turvalisusele. Teema on mitmetahuline ja analüüs vaatab valdavalt tulevikku. Selleks et mõista, kuidas võivad Valgevene sündmused mõjutada Baltimaade turvalisust, kirjutasid Eestit, Lätit ja Leedut puudutava osa eri autorid ning seetõttu on tekstid eraldiseisvad ja stiililt erinevad. Raport ilmub ka ingliskeelsena.

KOHALIKU PIIRILIKLUSE RAKENDAMISE ERIPÄRA EESTIS JA LÄHIRIIKIDES (SOOME, LÄTI, LEEDU JA POOLAJ). INGE LINDSAAR

Mõttepaberis käsitletakse põhjalikult Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni piiri ääres elavate kohalike elanike lihtsustatud piiriületuse probleemi, millele pole vaadata aastakümnete pikkusele jõupingutusele soovitud lahendust leitud. Kohalike elanike probleem on teadvustatud riigi eri tasanditel, aga Venemaa Föderatsiooni viimase aastakümne välispoliitilise tegevuse tõttu pole seda praegu võimalik kohaliku piirilikluse määrase rakendamise teel lahendada. Analüüsi koostamisel on kasutatud Kaitsepolitsei ameti aastaraamatutes esitatud fakte Eesti riigi julgeoleku vastu töötanud ja tabatud Venemaa Föderatsiooni kodanike kohta.

TERRORISMI JA ORGANISEERITUD KURITEGEVUSE VAHELINE SEOS. OKSANA BELOVA-DALTON

Analüüsis vaadeldakse üksikasjalikumalt mõningaid terrori- ja kuritegelike rühmituste üldisemaid sarnasusi ning analüüsi lõpus antakse põgus ülevaade terrorismi ja organiseeritud kuritegevuse seosest Eestis. Vaadeldavaid terrori- ja kuritegelike rühmituste üldisemaid sarnasusi on võimalik liigitada järgmiselt: liikmed (nt värvatavad isikud), taktikad (nt 100 süsti taktika), rahateenimise viis (nt narkokaubandus), sulandumine (nt ISIS-e majandus), tekkepõhjused ja määravad tingimused (nt terrorismi ja organiseeritud kuritegevuse areng nõrkades riikides, sh Venemaal) ja sissetungimine seaduslikku majandusse (nt terrorism ja organiseeritud kuritegevus jõukamates riikides).

HYBRID THREATS AND THEIR IMPACT ON EUROPEAN SECURITY. ERKKI KOORT, INGE LINDSAAR, MARIITA MATTIISEN, TRIIN PIIP

Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi eestvedamisel ja koostöös Intelligence College Europe'iga toimus 2021. aasta juunis kahepäevane rahvusvaheline veebiseminar hübriidohtudest. 16. ja 17. juunil 2021 toimunud ingliskeelsel seminaril „**Hybrid Threats and Their Impact on European Security**” esinesid kõrged riigiametnikud ja rahvusvaheliselt tunnustatud mõjuisikud nii Eestist kui ka mujalt. Muu hulgas käsitleti seminaril selliseid teemasid nagu hübriidohtude olemus ja hübriidsõda, hübriidohtude mõju sisejulgeolekule, majandusele ja rahvusvahelistele suhetele, euroliidu poliitika hübriidohtudega tegelemiseks, võltsuudised, desinformatsiooni kampaaniad ja muud sellega seotud tegevused, Vene trollid ja võltsuudised kui julgeolekuohut ning vandenõuteooriad. Kokkuvõttes on välja toodud kahepäevase seminari ettekannete võtmekohad ja esinejate olulisimad kõlanud mõtted.

EHITISE RISKIHINNASTAMISE MUDEL. LÕPPRAPORT. KADI LUHT-KALLAS, ALAR VALGE, HELMO KÄERDI, FELIKS ANGELSTOK, KÄRT REITEL

Ehitise riskihinnastamise mudeli lõppraport valmis Päästeameti ja Sisekaitseakadeemia vahel sõlmitud lepingu alusel ning sisaldab asutuste koostöös tehtud tööde tulemusi.

Töö eesmärk oli luua ehitise riskihinnastamise mudel, mis katab nii ehitise tuleohutust kui ka võtab arvesse kemikaalide käitlemisega kaasnevaid lisariske ning on kasutatav nii elu- kui ka mitteleluhoonete (sh suurõnnetuse ohuga ja ohtlikud ettevõtted) ohutusalase seisukorra hindamisel.

FINANTSKOLLEDŽI TOIMETISED 1/2021 (4)

Sisekaitseakadeemia finantskolledži toimetiste number sisaldab maksunduse ja tolli õppetooli lektori Maret Guldenkofi artiklit „Kauba ja kaubaga kaasneva maksukohustise kirjendamine raamatupidamisarvestuses”. Artiklis kirjeldatakse ja selgitatakse Eesti raamatupidamiskohustuslase raamatupidamisarvestuses kauba ja kaubaga kaasneva maksukohustise kirjendamise põhimõtteid näidete põhjal. Täpsemalt antakse ülevaade kauba ja kaubaga kaasneva või kaasneda võivate maksukohustiste olemusest ning käsitletakse kauba ostuga seotud majandustehinguid riigi- ja liidusiseselt ja impordil ning majandustehingute kirjendamiseks algdokumentidele kehtestatud nõudeid. Artikkel

põhineb vaid raamatupidamisarvestuse õiguslikel käsitlustel ega sisalda teemakohaste teoreetiliste allikate analüüsi.

CHILDREN IN MIGRATION. REPORT ON THE STATE OF IMPLEMENTATION IN 2019 OF THE 2017 COMMUNICATION ON THE PROTECTION OF CHILDREN IN MIGRATION. EUROPEAN MIGRATION NETWORK

Kuidas tagavad EL-i liikmesriigid rändavate laste õiguste kaitse? Millised on eri riikide meetmed laste eestkoste, majutuse ja täiskasvanuikka jõudmise osas? Vastused neile ja mitmele teisele küsimusele leiab Euroopa Rändevõrgustiku aruandest rändavatest lastest. Aruanne käsitleb EL-i liikmesriikides ja Norras 2019. aastal kehtinud seadusi, poliitikat ja praktikaid.

ANNUAL REPORT ON MIGRATION AND ASYLUM 2020. EUROPEAN MIGRATION NETWORK

Aastaaruandes annab Euroopa rändevõrgustik ülevaate olulisematest arengutest rände valdkonnas Euroopa Liidu liikmesriikides ja Norras aastal 2020. Aruanne keskendub eelkõige uutele õigusaktidele ja rändepoliitikale ning eelmisel aastal kasutusele võetud meetmetele, millest rändevõrgustiku Euroopa kontaktpunktid oma riiklike aruannete kaudu teada andsid. Alates 2020. aastast tegutseb Euroopa rändevõrgustiku Eesti kontaktpunkt Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku instituudi juures.

VIIELEME KAJANDUS- JA SÄHKE-
TEHNIKA KÕRVALDUS- JA TÖÖ-
TURVASEKTORIS

SISEKAITSE PERSONALIRESERVID JA NENDE VAJADUS

ISANIKAS PUSKAS

ETTEMAKSTUD KÕNEKAARTIDE ISIKUSTAMINE:

ÜLEVAADE MAALMÄTRENDEIDEST NING
NÕUDE RAHENDAMISELISE KÄSIVÄRTE
OOTUSTEST JA OHTUDEST

INGE LINDLAAR

PIIRIKONTROLI AJUTINE TAASKESTESTAMINE SISEPIIRIDEL

ANALÜÜS

IRISANA KARKNIT

EUROOPA LIIDU AGENTUURI EU-LISA EDASISED VÕIMALUSED EESTIS

IRISANA KARKNIT

FURTHER POSSIBILITIES OF THE EUROPEAN UNION AGENCY EU-LISA IN ESTONIA

ERIKA KOORE, TÄIN PÜP

HIINA MÕJU EESTI TURVALISUSELE JA JULGEOLEKULE

VALGEVENE SÜNDMUSTE MÕJU BALTI RIIKIDE TURVALISUSELE JA JULGEOLEKULE

KOHALIKU PIIRILIKLUSE RAKENDAMISE ERIPÄRA EESTIS JA LÄHIRIIKIDES (SOOME, LÄTI, LEEDU JA POOLA)

TERRORISMI JA ORGANISEERITUD KURITEGEVUSE VAHELINE SEOS

HYBRID THREATS AND THEIR IMPACT ON EUROPEAN SECURITY

KADI LUHT-KALLAS
ALAR VALGE
HELMO KÄBRI
FELKS ANGELOSTOK
KÄRT REITEL

EHITISE RISKI-
HINNASTAMISE
MUDEL

LÖPPRAPORT

MARET GÜLDENKOH
KAUBA JA KAUBAGA
KAASNEVA
MAKSUKOHUSTISE
KIRJENDAMINE
RAAMATUPIDAMIS-
ARVESTUSES

FRANITSKOJALEDŽI TOHNETSOD
NR 17/2021 (E)

EMN

EUROPEAN
MIGRATION
NETWORK

EU

EMN Study 2020
Children in Migration

Estonian National Report
August 2020

Annual Report
on Migration
and Asylum
2020

European
Migration
Network
June 2021

EMN

Sisekaitseakadeemia e-üliõpilastööde ja e-raamatute
keskkond DIGIRIIUL digiriul.sisekaitse.ee

TUGEVADEL TUGEV RIIUL!